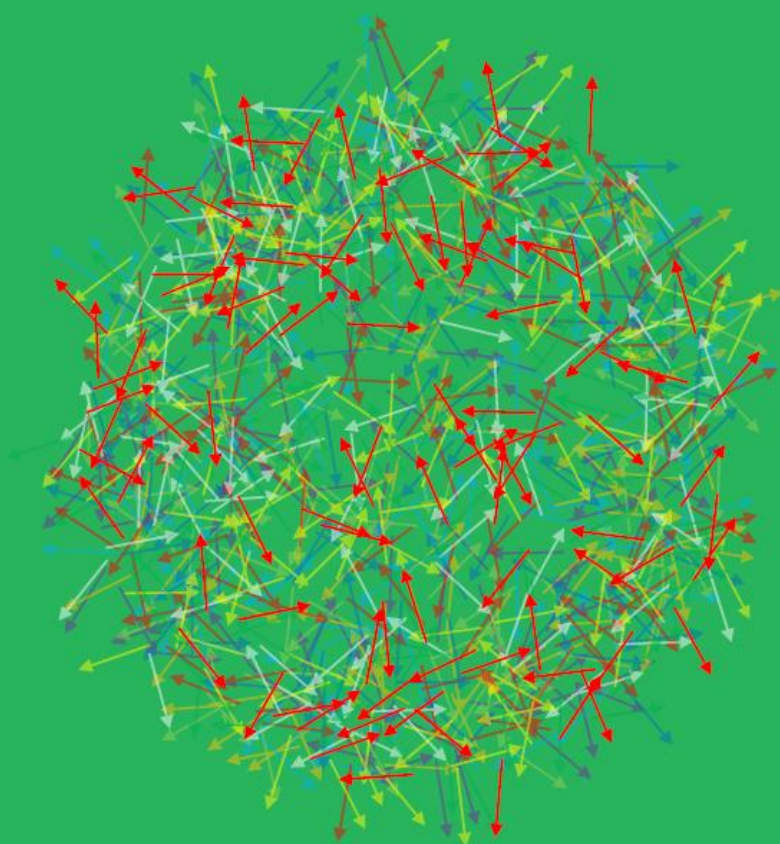


Infostat - Výskumné demografické centrum  
Centrum spoločenských a psychologických vied SAV  
Univerzita Komenského v Bratislave



## Storočie populačného vývoja Slovenska II.: populačné štruktúry

Branislav Šprocha, Juraj Majo



**Univerzita Komenského v Bratislave**  
**INFOSTAT – Výskumné demografické centrum**  
**Centrum spoločenských a psychologických vied SAV**

# **Storočie populačného vývoja Slovenska II.: populačné štruktúry**

**Juraj Majo, Branislav Šprocha**

**október 2016**

---

**Publikácia je výstupom projektu APVV-0018-12 „Humánnogeografické a demografické interakcie, uzly a kontradikcie v časopriestorovej sieti“ a VEGA č. 1/0026/14, „Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia a jej prognóza do roku 2050“**

---

**Autori:** Juraj Majo  
Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta  
Katedra humánnej geografie a demografie

Branislav Šprocha  
INFOSTAT – Výskumné demografické centrum  
Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

**Recenzenti:** Peter Podolák  
Slovenská akadémia vied, Geografický ústav

Boris Vaňo  
INFOSTAT – Výskumné demografické centrum

© Univerzita Komenského v Bratislave, INFOSTAT – Výskumné demografické centrum,  
Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

**Práca neprešla jazykovou úpravou**

**ISBN 978-80-89398-31-7**

**EAN 9788089398317**

# OBSAH

|  |           |
|--|-----------|
| <i>Zoznam obrázkov a tabuliek</i>  | 4         |
| <i>Úvod</i>  | 6         |
| <i>Metodologická poznámka</i>  | 8         |
| <b>1 Vybrané súvislosti rozmiestnenia obyvateľstva (Majo)</b>  | <b>9</b>  |
| <b>2 Štruktúra obyvateľstva podľa pohlavia a veku (Šprocha, Majo)</b>  | <b>18</b> |
| 2.1 <i>Štruktúra podľa pohlavia</i>  | 18        |
| 2.2 <i>Štruktúra podľa veku</i>  | 24        |
| <b>3 Štruktúra obyvateľstva podľa rodinného stavu(Šprocha, Majo)</b>   | <b>35</b> |
| 3.1 <i>Vývoj zloženia obyvateľstva podľa rodinného stavu</i>   | 36        |
| 3.2 <i>Slobodné obyvateľstvo</i>   | 39        |
| 3.3 <i>Ženaté a vydaté osoby</i>   | 43        |
| 3.4 <i>Ovdovené osoby</i>  | 45        |
| 3.5 <i>Rozvedené osoby</i>   | 47        |
| <b>4 Štruktúra obyvateľstva podľa národnosti (Majo)</b>  | <b>50</b> |
| 4.1 <i>Slováci</i>   | 52        |
| 4.2 <i>Maďari</i>  | 54        |
| 4.3 <i>Nemci</i>   | 56        |
| 4.4 <i>Rusíni (Ukrajinci)</i>  | 59        |
| 4.5 <i>Židia</i>   | 60        |
| 4.6 <i>Ostatné národnosti</i>  | 62        |
| <b>5 Štruktúra obyvateľstva podľa náboženského vyznania (Majo)</b>   | <b>65</b> |
| 5.1 <i>Rímskokatolícka cirkev</i>  | 66        |
| 5.2 <i>Gréckokatolícka cirkev</i>  | 68        |
| 5.3 <i>Evanjelická cirkev augsburského vyznania</i>  | 70        |
| 5.4 <i>Reformovaná kresťanská cirkev</i>   | 71        |
| 5.5 <i>Židovské náboženstvo (izraeliti)</i>  | 72        |
| 5.6 <i>Ostatné vyznania a osoby bez náboženského vyznania</i>  | 74        |
| <b>6 Štruktúra obyvateľstva podľa najvyššie dosiahnutého vzdelania (Šprocha, Majo)</b>                             | <b>77</b> |
| 6.1 <i>Gramotnosť obyvateľstva Slovenska</i>   | 77        |
| 6.2 <i>Vzdelanostná štruktúra v rokoch 1950 – 1991</i>   | 79        |
| 6.3 <i>Niektoré faktory vzdelanostnej štruktúry v rokoch 1950 – 1991</i>   | 84        |
| 6.4 <i>Vzdelanostná štruktúra vo svetle výsledkov SODB 2001 a 2011</i>   | 85        |
| 6.5 <i>Faktory transformácie vzdelanostnej štruktúry po roku 1989</i>  | 88        |
| 6.6 <i>Medzinárodné porovnanie a priestorové rozdiely vo vzdelanostnej štruktúre</i>                               | 95        |
| <b>7 Štruktúra obyvateľstva podľa ekonomickej aktivity a a odvetvia zamestnania (príslušnosti) (Majo, Šprocha)</b> | <b>97</b> |
| 7.1 <i>Ekonomická aktivita obyvateľstva</i>  | 97        |
| 7.2 <i>Odvetvová štruktúra</i>   | 103       |
| <i>Záver</i>   | 116       |
| <i>Zoznam použitej literatúry</i>  | 119       |

## Zoznam obrázkov a tabuliek

|   |    |
|---|----|
| Obr. 1: Štruktúra obcí Slovenska a zvyšného územia Uhorska podľa veľkostných kategórií, SĽ 1900   | 10 |
| Obr. 2: Hustota zaľudnenia v župách Slovenska v roku 1900 (počet obyvateľov na km <sup>2</sup> )  | 11 |
| Obr. 3: Mestá na Slovensku v roku 1910 a počet obyvateľov v nich  | 11 |
| Obr. 4: Štruktúra populácie Slovenska podľa veľkostných skupín obcí, SĽ 1921  | 12 |
| Obr. 5 a 6: Štruktúra populácie Slovenska podľa veľkostných skupín obcí v roku 1950 (vľavo) a 2011 (vpravo)                                   | 15 |
| Obr. 7: Index rastu obcí Slovenska medzi rokmi 1900 – 1950  | 16 |
| Obr. 8: Index rastu obyvateľstva obcí Slovenska medzi rokmi 1950 – 1991   | 17 |
| Obr. 9: Index rastu obyvateľstva obcí Slovenska medzi rokmi 1991 – 2011   | 17 |
| Obr. 10: Vývoj indexu femininity na Slovensku podľa výsledkov sčítaní obyvateľov 1900 – 2011  | 20 |
| Obr. 11: Index femininity na Slovensku podľa veku, 1900 a 1910  | 20 |
| Obr. 12: Index femininity na Slovensku podľa veku, 1921 a 1930  | 22 |
| Obr. 13: Index femininity na Slovensku podľa veku, 1950 a 1961  | 22 |
| Obr. 14: Index femininity na Slovensku podľa veku, 1970 a 1980  | 23 |
| Obr. 15: Index femininity na Slovensku podľa veku, 1991 a 2011  | 23 |
| Obr. 16: Podiel osôb vo veku 60 a viac rokov v okresoch Slovenska v roku 1900   | 27 |
| Obr. 17 – 22: Veková štruktúra Slovenska v rokoch 1900, 1921, 1950, 1970, 1991 a 2011   | 30 |
| Obr. 23: Vývoj zastúpenia vybraných vekových skupín v populácii Slovenska, 1900 – 2011  | 31 |
| Obr. 24: Vývoj priemerného veku a vekového mediánu populácie Slovenska, 1900 – 2011   | 31 |
| Obr. 25: Syntetické indikátory vekovej štruktúry Slovenska 1900 – 2011  | 33 |
| Obr. 26: Podiel obyvateľov vo veku 65 a viac v okresoch SR v roku 2011 (%) (podľa SODB 2011)  | 34 |
| Obr. 27 a 28: Vývoj podielu slobodných mužov na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sčítanie obyvateľov 1900 – 2011                    | 40 |
| Obr. 29 a 30: Vývoj podielu slobodných žien na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sčítanie obyvateľov 1900 – 2011                     | 42 |
| Obr. 31 a 32: Vývoj podielu ženatých mužov na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sčítanie obyvateľov 1900 – 2011                      | 44 |
| Obr. 33 a 34: Vývoj podielu vydatých žien na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sčítanie obyvateľov 1900 – 2011                       | 45 |
| Obr. 35 a 36: Vývoj podielu ovdovených mužov na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sčítanie obyvateľov 1900 – 2011                    | 46 |
| Obr. 37 a 38: Vývoj podielu ovdovených žien na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sčítanie obyvateľov 1900 – 2011                     | 47 |
| Obr. 39 a 40: Vývoj podielu rozvedených mužov na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sčítanie obyvateľov 1900 – 2011                   | 48 |
| Obr. 41 a 42: Vývoj podielu rozvedených žien na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sčítanie obyvateľov 1900 – 2011                    | 49 |
| Obr. 43: Vývoj podielu etnických skupín na Slovensku v rokoch 1880-2011   | 50 |
| Obr. 44, 45 a 46: Diverzifikácia národnostnej štruktúry v okresoch Slovenska v rokoch 1900, 1950 a 2011 (zjednotenie štruktúry k roku 2011).  | 64 |
| Obr. 47: Vývoj náboženskej štruktúry obyvateľstva Slovenska 1857 – 2011   | 66 |
| Obr. 48, 49, 50: Diverzifikácia konfesionalnej štruktúry v okresoch Slovenska v rokoch 1900, 1950 a 2011 (zjednotenie štruktúry k roku 2011). | 76 |
| Obr. 51: Podiel gramotných z populácie staršej ako 6 rokov v roku 1900 (%), SĽ 1900   | 78 |

|   |     |
|---|-----|
| Obr. 52 a 53: Podiel mužov a žien bez vzdelania a so základným vzdelaním na Slovensku v rokoch 1950 – 2011  | 81  |
| Obr. 54 a 55: Podiel mužov a žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity na Slovensku v rokoch 1950 – 2011  | 82  |
| Obr. 56 a 57: Podiel mužov a žien so stredoškolským vzdelaním s maturitou na Slovensku v rokoch 1950 – 2011   | 82  |
| Obr. 58 a 59: Podiel mužov a žien s vysokoškolským vzdelaním na Slovensku v rokoch 1950 – 2011  | 83  |
| Obr. 60 a 61: Muži a ženy so stredoškolským vzdelaním s maturitou vo veku 16 – 52 rokov na Slovensku, SLDB 1991, SODB 2001 a 2011                           | 86  |
| Obr. 62 a 63: Muži a ženy so stredoškolským vzdelaním bez maturity vo veku 16 – 52 rokov na Slovensku, SLDB 1991, SODB 2001 a 2011                          | 87  |
| Obr. 64 a 65: Muži a ženy s vysokoškolským vzdelaním vo veku 20 – 60 rokov na Slovensku, SLDB 1991, SODB 2001 a 2011  | 88  |
| Obr. 66 a 67: Miera účasti na vzdelávaní mužov a žien vo veku 16 – 30 rokov na Slovensku, SLDB 1970 – 1991, SODB 2001 a 2011                                | 89  |
| Obr. 68: Štruktúra stredoškôľakov podľa typu navštevovanej strednej školy na Slovensku v rokoch 1989 – 2015   | 91  |
| Obr. 69: Niektoré charakteristiky terciárneho vzdelávania na Slovensku v rokoch 1945 – 2015   | 92  |
| Obr. 70 a 71: Muži a ženy narodení v rokoch 1950 – 1986 s vysokoškolským vzdelaním na Slovensku podľa výsledkov sčítaní 1991, 2001 a 2011                   | 93  |
| Obr. 72: Osoby zo Slovenska zapísané na štúdium na univerzite v zahraničí a ich štruktúra podľa krajiny štúdia, 1999 – 2014                                 | 94  |
| Obr. 73 a 74: Podiel mužov a žien so stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním v EÚ 28  | 96  |
| Obr. 75 a 76: Podiel ekonomicky aktívnych z celej populácie Slovenska (vľavo) a podiel ekonomicky aktívnych z populácie osôb vo veku 15 – 64 rokov (vpravo) | 100 |
| Obr. 77 a 78: Vekovo-špecifické miery ekonomickej aktivity mužov (vľavo) a žien (vpravo) na Slovensku, vybrané sčítania                                     | 101 |
| Obr. 79: Podiel ekonomicky aktívneho obyvateľstva v poľnohospodárstve v okresoch Slovenska v roku 1900 (%)  | 105 |
| Obr. 80: Ekonomicky aktívni (zarábajúci) podľa odvetvia v mestách Slovenska v roku 1900   | 106 |
| Obr. 81: Dominantný sektor ekonomicky aktívneho obyvateľstva v okresoch Slovenska v roku 1950   | 111 |
| Obr. 82: Vývoj podielu obyvateľstva prislúchajúcich k odvetviam hospodárstva v rokoch 1921-1980   | 113 |
| Tab. 1: Okresy Slovenska s úbytkom počtu obyvateľov medzi rokmi 1900 a 1930   | 13  |
| Tab. 2: Obyvateľstvo Slovenska vo veku 16 a viac rokov podľa pohlavia a rodinného stavu, sčítanie obyvateľov 1900 – 2011 (v %)                              | 37  |
| Tab. 3: Oblasti Slovenska s najvyššou etnickou diverzitou na začiatku 20. storočia  | 51  |

## Úvod

Obyvateľstvo nie je len súbor jednotlivcov, ale systém viac či menej stabilných kolektív. Tie sú vyčleňované v spoločnosti rôznym spôsobom, stavané sú na rôznych základoch. Niektoré predstavuje početne malé jednotky (napr. rodiny a domácnosti) a iné sú naopak svojou početnosťou veľmi rozsiahle (napr. národnosti, náboženské skupiny a pod.). Demografické štruktúry tvoria systém rôzne veľkých kolektív definovaných na základe rôznych identifikačných kritérií. Ich výpovedná hodnota vo veľkej miere presahuje pole pôsobnosti demografie, sociológie či populačnej geografie. Vyčerpávajúce údaje o spoločnosti tak vo veľkej miere slúžia rovnako účinne vedeckej, odbornej, ale aj laickej verejnosti. Kľúčovými sú však štruktúry obyvateľstva tiež pre poznanie základných východísk demografickej dynamiky. Niektoré viac, iné menej slúžia ako zásadná optika, ktorá vysvetľuje najmä intenzitu, časovanie a mnohé viac alebo menej skryté vlastnosti, ktoré pohyb obyvateľstva prináša. Esenciálnymi štruktúrami sú v univerzálnom pohľade *vek a pohlavie*. Tieto *biologické* štruktúry sú najviac determinujúcimi premennými, ktoré nám pomáhajú vysvetľovať javy populačnej dynamiky. Postavenie jednotlivca z hľadiska veku a biologických vlastností pohlavia sú exaktné. Presne ohraničujú napríklad reprodukčné obdobie ženy, vek možného vstupu do manželstva či prekročenia rôznych prahov staroby. Obe štruktúry jasne ukazujú, ako v určitom čase a v priestore dokážu ovplyvniť demografický pohyb, aj keď ich pôsobenie nie je deterministické. Do rovnice totiž vstupuje viacero známych i neznámych faktorov vyplývajúcich z ťažko predvídateľného správania jednotlivca a spoločnosti podliehajúcim rôznym rozhodnutiam a vonkajším vplyvom. Sila výpovednej hodnoty týchto ukazovateľov je však najmä v tom, že sú najpresnejšie štatisticky evidované a vyhodnocované.

Druhou významnou skupinou štruktúr, ktorá však môže určovať intenzitu a charakter populačnej dynamiky, sú štruktúry obyvateľstva, ktoré sa vzťahujú k sociálno-ekonomickému a vzdelanostnému postaveniu. Tieto akoby *statusové* štruktúry, tak ako aj iné, nemôžu pôsobiť samostatne. Z demografickej histórie máme naznačené, že niektoré prvky majú aspoň v náznakoch univerzálny charakter – napríklad zamestnanie, vzdelanosť, prípadne miera gramotnosti či výška príjmu. Tieto charakteristiky sú vyslovene bytostné, vo veľkej miere racionálne a sú pomerne dobre ovplyvniteľné.

Poslednú skupinu štruktúr môžeme označiť ako jemné štruktúry, hoci tie aj mimo demografie pútajú asi najviac pozornosti. Ide o štruktúru obyvateľstva podľa konfesie a národnosti. V minulosti bola týmto *kultúrnym štruktúram* neraz pripisovaná kľúčová úloha. Najmä konfesia v minulosti tvorila akýsi ideologický východiskový bod, ktorý pomáhal

vysvetľovať niektoré javy najmä v oblasti reprodukcie. Na tento aspekt sa často priväzoval aj etnický prvok. V súčasnosti sa tieto štruktúry akoby roztápali v spleti iných faktorov, ktoré ovplyvňujú rozhodovanie jednotlivca a komunity. Etnicita vo vzťahu k demografii je zaujímavým vyhodnocovacím znakom v prípade imigračných populácií, kde tvorí v určitom časovom rozmedzí viac alebo menej uzavreté komunity so špecifickými spoločenskými premennými. V našich podmienkach zostáva etnicita tiež lákavým vyhodnocovacím prvkom. Jej zdanlivo deterministická povaha sa však dá vo väčšej miere vysvetliť inými, ľahšie merateľnými jednotkami (forma živobytia, osídlenie, vzdelanie, prípadne konfesijné súvislosti a podobne). Aj napriek slabnúcim väzbám k demografickým procesom, zostávajú tieto dve štruktúry stále zaujímavými nielen pre vedeckú ale aj pre laickú verejnosť. V bežnom, akoby žurnalistickom pohľade sa niekedy javí, že tieto dve štruktúry akoby pokrývali všetky témy a okruhy, ktorým sa demografia vo svojej podstate venuje.

Je zrejmé, že ľudská spoločnosť aj napriek rozvoju poznania o sebe samej nikdy nedosiahne stav, kedy by dokonale dokázala vysvetliť všetky javy, ktoré v nej v súvislosti s demografickými procesmi prebiehajú. Aj pri tej najdokonalejšej štruktúre údajov zostáva mnoho javov nevysvetlených. Veríme, že predložená monografia pomôže aspoň čiastočne priniesť niektoré zaujímavé a podnetné informácie, ktoré prispievajú ďalšiemu prehĺbeniu našich poznatkov o formovaní slovenskej spoločnosti a budú predstavovať určité východisko na ďalšie skúmanie vývoja populačných štruktúr na Slovensku. Cieľom monografie určite nie je a nikdy nebolo komplexné syntetické uchopenie všetkých demografických štruktúr, ale snažíme sa poukázať na niektoré základné aspekty ich formovania v dlhšom časovom horizonte. Cesta k uspokojivému poznaniu tak komplikovaných systémov akými sú populačné štruktúry je nesmierne dlhá a náročná. Monografia, ktorú práve drží čitateľ, je však len jej začiatkom. Prostredníctvom nej sa nám podarilo urobiť síce len prvé drobné krôčiky, no veríme, že tie predstavujú dobrý a stabilný základ pre budúci výskum.

v Bratislave a Malackách

31.10.2016

autori

## Metodologická poznámka

Pri analyzovaní rozsiahleho časového radu zasadeného do kontextu premien administratívneho usporiadania Slovenska (do roku 1918 severnej časti Uhorska) je potrebné uviesť na úvod niekoľko metodických poznámok. Prvým problematickým javom je exaktné určenie územia Slovenska pomocou župného zriadenia Uhorska do roku 1918. Predovšetkým vymedzenie južnej hranice (medzi SR a MR) je z tohto hľadiska komplikované. Preto ak hovoríme o Slovensku, zahrňujeme do tohto ponímania údaje za celé územie 18 žúp (Bratislava, Nitra, Komárno, Ostrihom, Tekov, Hont, Trenčín, Turiec, Orava, Liptov, Spiš, Zvolen, Novohrad, Gemer - Malohont, Abov - Turňa, Šariš, Zemplín, Uh). Z hľadiska jednoduchosti sme nepoužili koeficienty na výpočet približného počtu obyvateľov žúp, ktoré prešla hranica ČSR (na juhu, severe a východe SR) a zostali na území SR a ako to použili iní autori (Svetoň 1958). Pri porovnávaní údajov s územím Uhorska sa tiež môžu vyskytnúť nezrovnalosti v ukazovateľoch v závislosti od zdrojov vydaných pred obdobím pravidelných sčítaní. Príčinou je, že v tomto období totiž nie je vždy možné zistiť, či ide o údaje za Uhorsko vrátane Chorvátska, vojenskej hranice a Sedmohradska. Niektoré zdroje tieto spresnenia uvádzajú, niektoré nie.

Porovnávanie údajov medzi sčítaniami v období mimo socializmu je vždy v rámci územného zriadenia príslušného sčítania. V období rokov 1900 – 1910 a 1960 – 1991 je porovnanie možné vzhľadom na jednotné zriadenie, podobne aj porovnanie údajov medzi rokmi 2001 – 2011. V niektorých prípadoch (rozmiestnenie obyvateľstva, prípadne národnostná a náboženská štruktúra obyvateľov) je k dispozícii aj súbor údajov rekonštruovaných k roku 2011, čo umožňuje presnejšie analýzy zmien v danom území.

Kartografické reprezentácie empirických údajov boli väčšinou vytvorené použitím maximálne troch intervalov. Stredný interval bol vytvorený vzhľadom na referenčnú hodnotu celého územia Slovenska v danej téme. Dva intervaly tak predstavujú hodnoty približne pod priemerom Slovenska a nad priemerom Slovenska.

Pri interpretácii hodnôt diverzifikácie štruktúry obyvateľstva podľa národnosti a podľa náboženského vyznania sme použili jednoduchý a často používaný Piaseckého index diverzifikácie (napr. Häufler 1977, Siwek 1996). Je uvedený ako podiel sumy štvorcov počtu jednotlivých národnostných (náboženských) skupín v štatistickej jednotke a štvorca počtu všetkého obyvateľstva. Vynásobením hodnotou 100 získame ukazovateľ, ktorý blízkosťou k hodnote 100 indikuje úplnú homogenitu (všetci obyvatelia patria do jednej skupiny) a hodnota 0 indikuje úplnú heterogenitu (každý jednotlivec patrí práve do jednej skupiny).

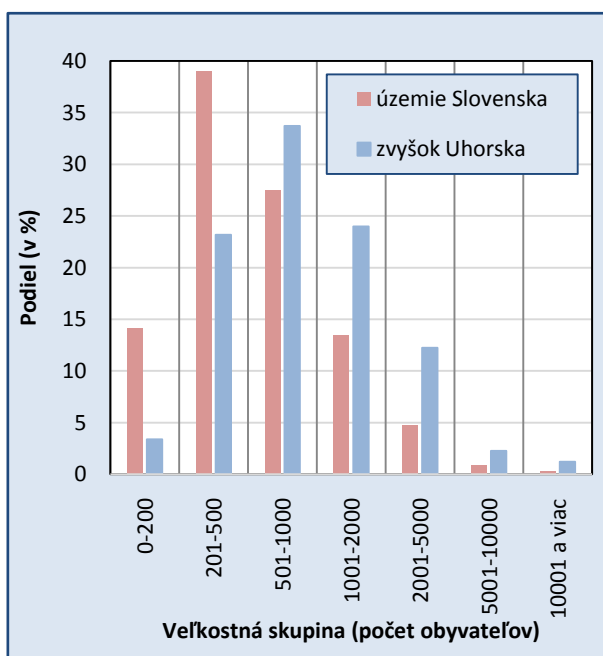
# 1. Vybrané súvislosti rozmiestnenia obyvateľstva

Otázka základných parametrov osídlenia od dávnych čias bola neoddeliteľnou súčasťou každej geografickej analytickej práce. Preto obsah aj použité údaje sú zväčša rovnaké a informačná hodnota často spočíva v replikovaní známych poznatkov s doplnením niektorých aktuálnejších údajov. Táto kapitola v mnohom nadviaže na tradičný, popisný prístup a niektoré východiskové údaje zopakuje. V niektorých aspektoch sa však pokúsime priniesť nové pohľady, a to najmä z hľadiska analýzy veľkostnej štruktúry obcí na našom území.

Málokto môže spochybníť dávny historický predpoklad osídlenia územia Slovenska smerujúceho od nížin, cez kotliny až do vrchovín. Na začiatku 20. storočia sa tak v zrkadle ukazovateľov zobrazujú známe súvislosti, a to, že historicky boli najhustejšie osídlené prevažne nížinaté oblasti, najmä západného Slovenska. Demografická sila tohto obyvateľstva sa v tomto období prejavila pomerne vysokými ukazovateľmi pôrodnosti, v porovnaní s inými, z pohľadu dnešnej populačnej geografie, progresívnejšími regiónmi. Do týchto oblastí na juhu západného Slovenska rýchlejšie prenikali inovácie, najmä vďaka relatívnej blízkosti stredoeurópskych metropol – Viedne a Budapešti. Podľa poznatkov autorov Etnografického atlasu (Kovačevičová et al. 1990, 104) sa v tejto oblasti v ľudovej kultúre rýchlejšie transformovala poľnohospodárska činnosť, odlišné boli stavebné materiály, odevy a obuv, kým horská kultúra sa menila pomalšie. Z demografického pohľadu je dôležité tiež podotknúť, že tieto oblasti nezasiahlo vyst'ahovalectvo do zámoria tak výrazne ako iné župy, najmä na severe a severovýchode Slovenska. Úrodná poľnohospodárska pôda, dobré napojenie na dopravnú sieť, blízkosť väčších miest a lepšie možnosti obživy postavili tento región do výhodnejšej pozície v porovnaní s inými, horskými regiónmi. Výnimku tvorila oblasť Záhoria. Hanzlík (1961, 16) uvádza na prelome storočí zvýšenú mobilitu tohto obyvateľstva nielen smerom do Bratislavy, ale aj do Viedne, kde sa živil predovšetkým ako zeleninári. Migračný úbytok zaznamenali aj župy na juhu západného Slovenska. Podľa Tajtáka (1980, 498 a 501) išlo skôr o vyst'ahovalectvo do veľkých uhorských miest a Viedne a v porovnaní s niektorými východoslovenskými župami bol úbytok nižší aj o 20 percentuálnych bodov. Nie je preto neobvyklé, že v týchto oblastiach bola aj najvyššia hustota zaľudnenia. A tak trojicu najhustejšie zaľudnených žúp tvorili v roku 1900 Bratislavská (87 obyv./km<sup>2</sup>), Nitrianska (87 obyv./km<sup>2</sup>) a Komárňanská župa (69 obyv./km<sup>2</sup>). Tieto stolice v období rokov 1900 – 1910 vykazovali aj najvyšší nárast hustoty zaľudnenia. V Šarišskej a Hontianskej župe úroveň zaľudnenia stagnovala. Oravská dokonca zaznamenala pokles hustoty zaľudnenia (zo 41 obyv./km<sup>2</sup> na 38 obyv./km<sup>2</sup>).

V sledovanom období sa špecificky sa vyvíjala aj veľkostná štruktúra obcí. Líšila sa od hodnôt, ktoré nachádzame na zvyšnom území Uhorska. Najviac obcí bolo vo veľkostnej kategórii 200 – 500 osôb. Kým väčšina obyvateľstva Slovenska žila v roku 1900 v obciach do 500 osôb, v rámci Uhorska žila väčšina v obciach s 500 – 1000 obyvateľmi. Okrem toho na Slovensku len malá časť populácie žila v mestách nad 10 000 obyvateľov. Vo zvyšku Uhorska však v tejto veľkostnej skupine bolo v čase sčítania prítomná takmer štvrtina obyvateľov. V prípade Slovenska boli naopak dôležitým sídelným prvkom najmenšie obce. Z celkového počtu sídel do 200 obyvateľov v Uhorsku sa ich na území dnešného Slovenska nachádzalo približne 62 %.

**Obr. 1: Štruktúra obcí Slovenska a zvyšného územia Uhorska podľa veľkostných kategórií, SE 1900**



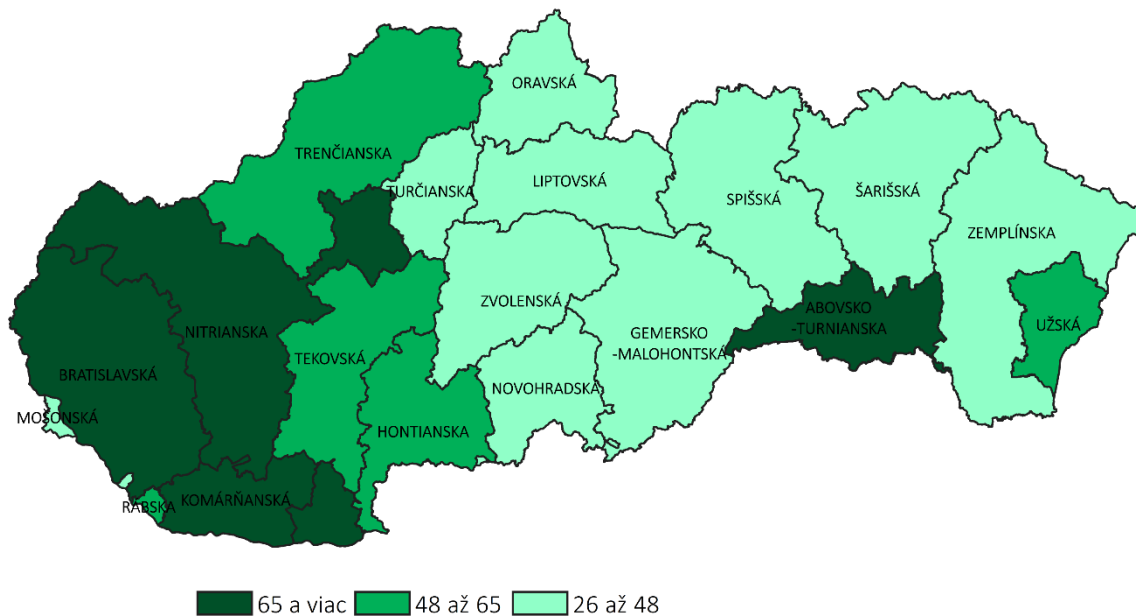
Zdroj: Magyar statisztikai évkönyv 1902, Majo 2012, vlastné prepočty

Z hľadiska miery urbanizácie žilo na našom území na začiatku storočia iba necelých 12 % (1900) resp. niečo viac ako 13 % (1910) obyvateľov v mestách (Korec et al. 1998, 20). Podiel mestského obyvateľstva pritom prekročil hranicu jednej štvrtiny až v roku 1950. Počas posledných rokov existencie Uhorska boli na Slovensku pritom dva typy miest: municipálne mestá so župnými právomocami (Komárno, Bratislava, súmestie Banská Štiavnica a Banská Belá a Košice) a mestá so zriadeným magistrátom. Najväčšie mesto na našom území - Bratislava (v roku 1900 mala vyše 65 tisíc obyvateľov) sa v hierarchii uhorských miest radila až na 5. miesto po Budapešti, Segedíne, Subotici a Debrecíne.

Medzi väčšie uhorské mestá možno zaradiť na začiatku storočia aj Košice (40 000 obyvateľov v roku 1900). Ostatné slovenské mestá mali až do konca existencie Rakúsko-Uhorska menej ako 30 tisíc obyvateľov. Bratislava patrila v rokoch 1900 – 1910 pritom medzi najrýchlejšie rastúce mestá na našom území (prírastok obyvateľov takmer 19 %), kým naopak Banská Štiavnica medzi rokmi 1900 a 1910 stratila viac ako 7 % zo svojej populácie. Z celkového pohľadu na mestá na Slovensku je nutné konštatovať, že najrýchlejší rast zaznamenali mestá, ktoré boli napojené na rozvíjajúce sa železničné trate. Najviac sa počet obyvateľov zvýšil v meste Žilina (63 %), Poprad (49 %), Ružomberok (36 %) alebo Zvolen (23 %), pričom Žilina a Ružomberok získali status mesta so zriadeným magistrátom až v prvom desaťročí 20. storočia. Matlovič (2005, 56) uvádza viacero príkladov miest ležiacich

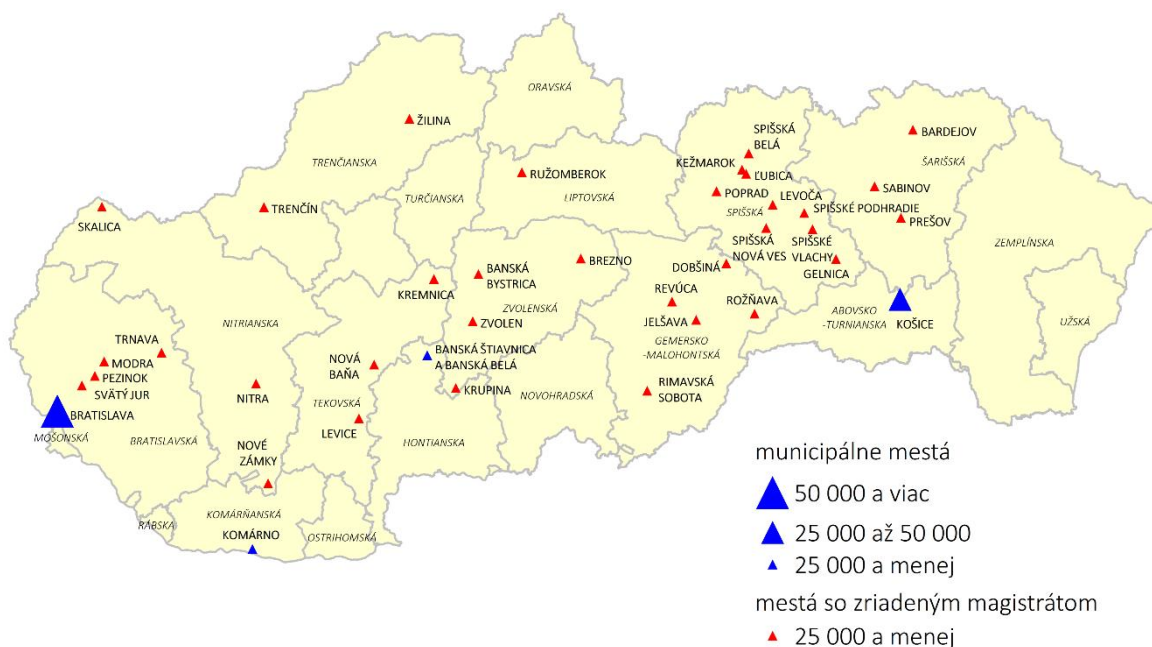
blízko seba, ktoré smerovanie a rozvoj dopravných sietí poznačili rozličnou intenzitou rastu (napr. Žilina – Rajec, Poprad – Kežmarok, Spišská Nová Ves – Levoča a pod.)

*Obr. 2: Hustota zaľudnenia v župách Slovenska v roku 1900 (počet obyvateľov na km<sup>2</sup>)*



Zdroj: Majo 2012, vlastné výpočty

*Obr. 3: Mestá na Slovensku v roku 1910 a počet obyvateľov v nich*

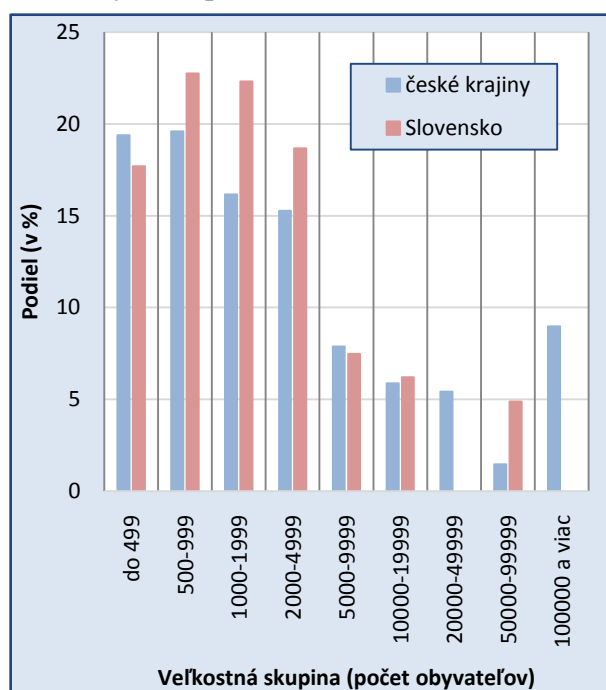


Zdroj: Majo 2012, vlastné výpočty

Politicko-geografické zmeny a vytýčenie územia Slovenska po skončení I. svetovej vojny priniesli určité posuny aj vo vývoji zaľudnenia nášho územia. Odlišnosti v predchádzajúcom vývoji sídelnej štruktúry medzi východnou a západnou časťou samostatného Československa dobre ilustruje porovnanie veľkostnej štruktúry obcí Slovenska a českých krajín. Podľa sčítania obyvateľstva v roku 1921 na území Slovenska bol mierne vyšší podiel obcí, ktoré mali počet obyvateľov od 500 – 2 000, kým české krajiny boli typické menšími obcami (podiel obcí do 500 obyvateľov bol v tomto roku takmer 60 %). Na našom území pritom v obciach od 500 – 2 000 obyvateľov žilo viac ako 40 % obyvateľov, kým v českých krajinách len 31 %.

Veľká časť obyvateľstva Slovenska po zmene hraníc zažila dovtedy nevídané premeny. Čo je však zaujímavé, počet obyvateľov v mestskom prostredí rástol nevýrazne. Podľa Korca et al. (1998, 21) sa na tomto jave podieľal predovšetkým nepriaznivý ekonomický rozvoj, likvidácia priemyslu v určitých oblastiach či masové vystažovanie. Počet obyvateľov sa v mestách medzi rokmi 1910 a 1921 zvýšil len o 8 %. Výrazne rástli mestá ako Trenčín (33 %), Žilina (31 %), Košice a Bratislava (19 %). Iné mestá však vykazovali úbytok obyvateľov: Komárno (- 20 %), Revúca (- 14 %) a Banská Štiavnica (- 13 %).

**Obr. 4: Štruktúra populácie Slovenska podľa veľkostných skupín obcí, SE 1921**



Zdroj: Sčítání lidu... 1924

Z celkového pohľadu sa medzi rokmi 1900 a 1930 počet obyvateľov na území Slovenska zvýšil o viac ako 19 %. Výrazne rastúcimi oblasťami z hľadiska súčasného územno-správneho členenia boli najmä priestory dnešných mestských okresov Bratislavy a Košíc (napr. na území súčasného okresu Bratislava V. sa počet obyvateľov v sledovanom období viac ako stonásobil). Z ostatných, menej urbanizovaných okresov, sa počet obyvateľov výraznejšie zvýšil ešte v Žiline (45 %), Senci (38 %), Trenčíne (37 %) a Topoľčanoch (36 %). Úbytkové okresy (v celkovom počte 6) boli nielen na východných, skôr periférnych, územiach, ale aj na západnom Slovensku či juhu stredného Slovenska (pozri Tab. 1.).

Ako špecifický sa javí výrazný úbytok v okrese Banská Štiavnica, spôsobený najmä úbytkom počtu obyvateľov v samotnom okresnom meste (úbytok až 18 %). Jednou z príčin môže byť odchod časti maďarského obyvateľstva z mesta, nakoľko podľa sčítania obyvateľov v roku 1921 tu žilo viac ako 6,3 tisíca Maďarov a v roku 1921 iba 660.

V 40. rokoch publikoval geograf Ján Hromádka (1943) údaje o rozmiestnení obcí Slovenska podľa nadmorskej výšky. Dve tretiny obcí (osád) v pohoriach a vrchovinách malo 200 a menej obyvateľov, takmer 60 % obcí v kotlinách malo počet obyvateľov od 200 – 1 000 a v nížinatých častiach Slovenska boli najčastejšie zastúpenou veľkostnou skupinou obce s počtom obyvateľov od 200 – 500. Hromádka(1943) tiež konštatuje, že osady v pohoriach sú lokalizované prevažne v podhoriach a samostatných vrchovinách. Všíma si tiež svojskú koncentráciu veľkých obcí v priestore medzi Šamorínom a Štúrovom. Viac ako polovica sledovaných osád mala počet obyvateľov vyšší ako 1 000 (Hromádka 1943, 134).

**Tab. 1: Okresy Slovenska s úbytkom počtu obyvateľov medzi rokmi 1900 a 1930**

| okres (rok 2011) | úbytok počtu obyvateľov (1900-1930, v %) |
|------------------|--|
| Banská Štiavnica | -14,7                                    |
| Tvrdošín         | -11,3                                    |
| Myjava           | -6,9                                     |
| Stará Ľubovňa    | -6,3                                     |
| Sobrance         | -5,2                                     |
| Námestovo        | -1,2                                     |

Zdroj: Majo 2012, Štatistický lexikón...1936, vlastné prepočty

Rok 1950 predstavuje z hľadiska spoločenského vývoja a sčítaní obyvateľstva okamih začiatku výraznej transformácie. V mnohom toto sčítanie poskytuje posledný obraz tradičnej slovenskej spoločnosti založenej na poľnohospodárstve, jednote miesta bývania a práce a nízkej miery priemyselňovania. Už krátko po II. svetovej vojne začína program socialistickej industrializácie Slovenska presunom niektorých zariadení a závodov z Česka na Slovensko, rozvojom strojárkej výroby a snahou o vyrovnanie rozdielov medzi oboma časťami republiky (Hanzlík 1974, 367 – 368). Výrazné diferencie v štruktúre osídlenia sú evidentné aj v tomto roku: vysoká dominancia malých obcí v Česku a naopak, vyššie zastúpenie väčších vidieckych sídiel. Avšak na rozdiel od českých krajín, počet obyvateľov na Slovensku v období rokov 1930 – 1950 mierne narástol o 4 % (počet obyvateľov sa v Česku v tomto období znížil o viac ako 16 %). Najvýraznejšie prírastky pritom zaznamenali okresy (v administratívnom členení 2011) s výrazným postupom industrializácie (Poprad 53 %, Partizánske 37 %, nad 20 % prírastku obyvateľstva mali aj územia dnešných okresov Ilava, Trenčín a Považská Bystrica). Nadpriemernou bola tiež Bratislava, kde medzi sčítaniami 1930 a 1950 pribudlo 22 % obyvateľov. Úbytkových území na Slovensku, na rozdiel od predchádzajúceho hodnoteného obdobia, nebolo veľa. Viac ako 10 % obyvateľstva ubudlo iba v okresoch Turčianske Teplice (-24 %), Žiar nad Hronom (-17 %) a Žarnovica (-16 %).

Od 60. rokov sa podľa Korca (2005) stáva kľúčovým faktorom rozvoja priemyslu jeho štruktúrna reforma a snaha o rovnomerný priestorový rozvoj. Vznikajú tak nové, často mohutné priemyselné závody a kombináty (Korec 2005, 42). Vzťah urbanizácie a industrializácie je vo vývoji modernej spoločnosti kľúčový, avšak oba procesy majú

výraznú časovú aj priestorovú diferencovanosť. To sa odrazilo aj na odlišnej miere koncentrácie obyvateľstva v jednotlivých štatistických jednotkách na Slovensku. V súvislosti s nerovnomernou koncentráciou obyvateľstva v mestách a ich regiónoch Bezák (1990, 68 – 70) naznačuje, že v mnohých periférnych regiónoch severného, východného a južného Slovenska ich jadrá koncentrovali menej ako 40 % obyvateľov regiónu (napr. Stará Ľubovňa, Kráľovský Chlmec - Čierna nad Tisou, Námestovo), kým v mnohých výrazne industrializovaných a urbanizovaných bol podiel oveľa vyšší (napr. Hnúšťa, Púchov, Dubnica nad Váhom). Špecifickou bola situácia napríklad v Banskej Bystrici a Bratislave, ktoré koncentrovali až tri štvrtiny obyvateľstva funkčného mestského regiónu. Intercenzové obdobie 1950 – 1960 je navyše časovým úsekom najdynamickejšieho rastu obyvateľstva (za 10 rokov pribudlo 21 % obyvateľov a hustota zaľudnenia sa zvýšila o 15 obyv./km<sup>2</sup> na hodnotu 85 obyv./km<sup>2</sup>) (Mládek a kol. 2006, 19).

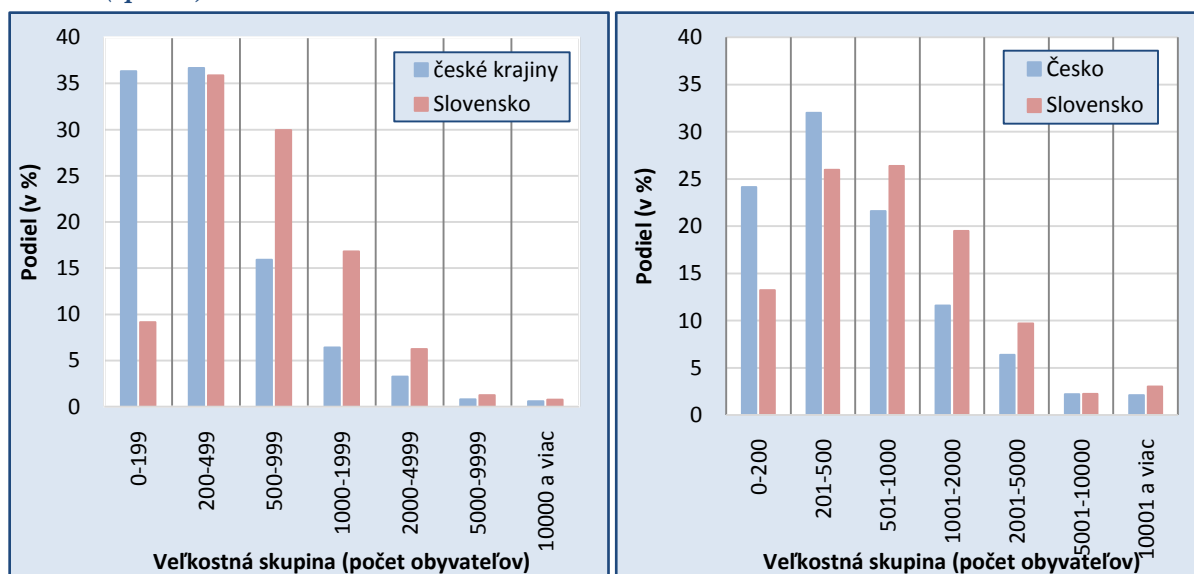
Kľúčovým spoločenským fenoménom s výraznou dynamikou sa v období socializmu stáva urbanizácia. Korec (2005) ju označuje ako extenzívnu, pričom rozhodujúcou bázou pre rast obyvateľstva v mestách bol rozvoj priemyslu, často však obmedzený iba na jediný závod. Obdobím najvýraznejšieho rastu podielu osôb žijúceho v mestskom prostredí bolo obdobie 60. a 70. rokov (Korec 2005, 50 – 51). Zdrojom tohto rastu bola riadená rurálne - urbánna migrácia, pričom sa kládol dôraz na podriadenie dediny mestu, čo v konečnom dôsledku mnohé dediny demograficky vyčerpalo a zväčšilo civilizačné a kultúrne rozdiely medzi mestom a vidiekom (Gajdoš a Pašiak 1995, 67). V období socializmu vznikli na slovenskom vidieku dve skupiny obyvateľstva. Prvá dedisko - mestská, ktorej príslušníci bývali na vidieku a pracovali v meste, prispievala k zmene sociálnej štruktúry vidieckych obcí. Druhá mestsko - vidiecka, predstavujúca mladšiu generáciu, ktorá bola prostredníctvom rodičov, rodičovských záhrad a záhumienkov spojená s vidiekom, ale žila v meste (Gajdoš a Pašiak 1995, 78). Podiel mestského obyvateľstva sa viac ako stonásobil, kým počet všetkého obyvateľstva narástol iba 1,5 násobne. V roku 1989 žilo v mestách 57 % obyvateľstva Slovenska (Korec 2005, 49).

Z hľadiska čísiel, v období socializmu (ohraničenom cenzovými rokmi 1950 a 1991) sa populácia Slovenska zväčšila o 53 %. Takmer všetky územia okresov súčasného Slovenska zaznamenali prírastok obyvateľov (pri rekonštrukcii a zjednotení administratívnej štruktúry k roku 2011). Výnimku tvoria okresy Banská Štiavnica (-15 %), Poltár (-12 %), Medzilaborce (-4 %) a Sobrance (-2 %). Najvýraznejšie narástol počet obyvateľov v dvoch metropolách – v Košiciach sa počet obyvateľov stonásobil a v Bratislave zdvojnásobil. Výrazne rástol počet obyvateľov aj v okresoch Banská Bystrica (prírastok 120 %), Ilava, Prievidza a Humenné (prírastok okolo 100 %). V rámci súboru miest najviac narástol počet obyvateľov v meste Veľký Krtíš (792 obyvateľov v roku 1950 a 14212 obyvateľov v roku 1991), v Novej Dubnici (počet obyvateľov narástol 15 násobne), Tlmače a Svidník (10 násobný nárast) a v Prievidzi (8 násobne).

Rozsiahlosť zmien v štruktúre osídlenia nabrala po roku 1990 nové impulzy a ďalej pretvárala priestor Slovenska. Podľa P. Gajdoša (2013, 138-139) sa na jednej strane v 90. rokoch dokončil urbanizačný proces prírastkom obyvateľstva prevažne na základe migračného pohybu, v mnohých vidieckych oblastiach pokračoval proces vyľudňovania. Veľkostné pomery obcí a miest ovplyvnil proces dezintegrácie obcí v nových slobodných pomeroch, takisto pokles atraktivity mestského priestoru (presun obyvateľstva do bližších a vzdialenejších prímestských zón). Dôsledkom týchto premien je, že na konci tisícročia sa na našom území vytvorili prakticky iba 3 regióny s prírastkom obyvateľstva – zázemie Bratislavy, oblasť Oravy, Kysúc a Žiliny a oblasti na východnom Slovensku – východne od okresov Poprad a Rožňava s výnimkou 4 prihraničných okresov (Bleha et al. 2014, 14).

V súvislosti s redistribúciou obyvateľstva v druhej polovici 20. storočia dochádza aj k zmenám počtu a podielu obcí podľa veľkostných kategórií. Na rozdiel od Česka, napríklad podiel najmenších obcí aj počet obyvateľov v nich za obdobie 60 rokov narástol (o 26 % počet obcí a o 8 % počet obyvateľov v nich). V Česku, naopak, počet obcí a zároveň aj počet obyvateľov v tejto kategórii poklesol o 66 %. Stagnujúce až úbytkové sa v oboch republikách javia obce od 200 do 1 000 obyvateľov a progresívne sú následne všetky ostatné kategórie obcí aj početnosť obyvateľstva v nich, pričom platí jednoduchá zásada rastu intenzity prírastku s veľkostnou kategóriou. Na Slovensku sme však v oveľa väčšej miere ako v Česku zaznamenali prírastok v najväčšej kategórii obcí nad 10 000 obyvateľov, ktorých počet sa v období 1950 – 2011 viac ako stonásobil a počet obyvateľov v nich narástol štvornásobne (v Česku iba 1,8 násobne).

**Obr. 5 a 6: Štruktúra populácie Slovenska podľa veľkostných skupín obcí v roku 1950 (vľavo) a 2011 (vpravo)**

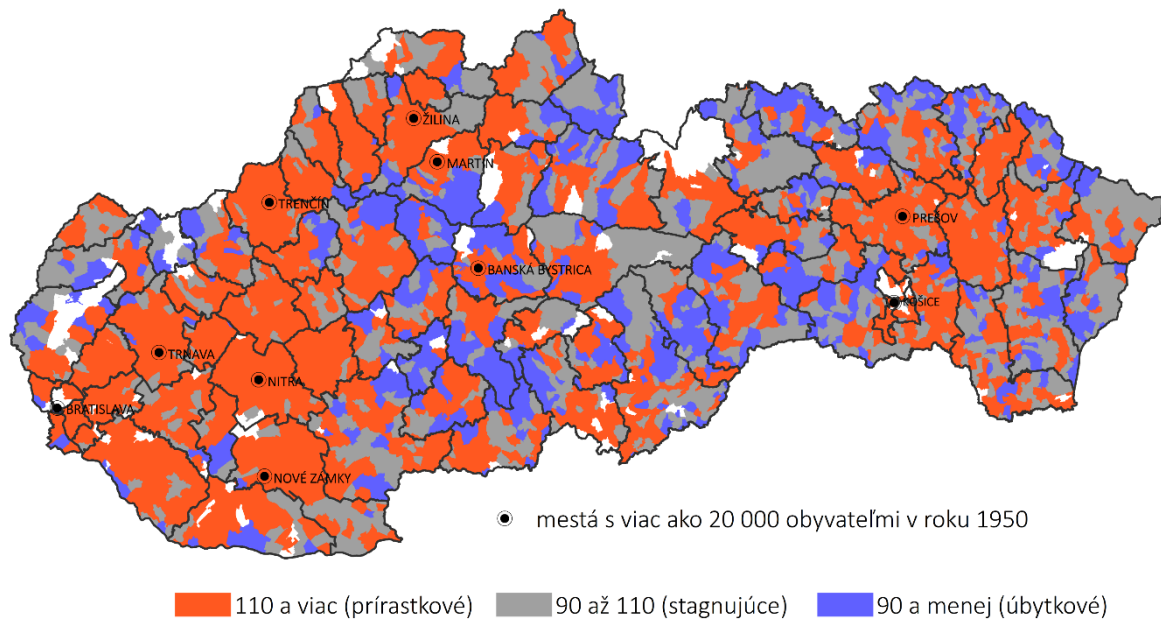


Zdroj: Sčítání lidu a soupis... 1957, Počet obyvateľ...2011, SODB 2011

Celkové zhodnotenie dynamiky rastu počtu obyvateľov môžeme vidieť na nasledujúcich kartografických vizualizáciách z troch kľúčových období. Medzi rokmi 1900

a 1950 môžeme identifikovať koncentráciu prírastkových regiónov v juhozápadnej (obr. 7), relatívne poľnohospodársky najvyspelejšej oblasti Slovenska s dosahom na začínajúcu industrializáciu v považskej oblasti. Východné Slovensko v určitých oblastiach aj napriek výraznej emigrácii preukázalo dostatočne silný populačný potenciál, ktorý bol intenzívnejší ako migračný odliv.

*Obr. 7: Index rastu obcí Slovenska medzi rokmi 1900 – 1950*



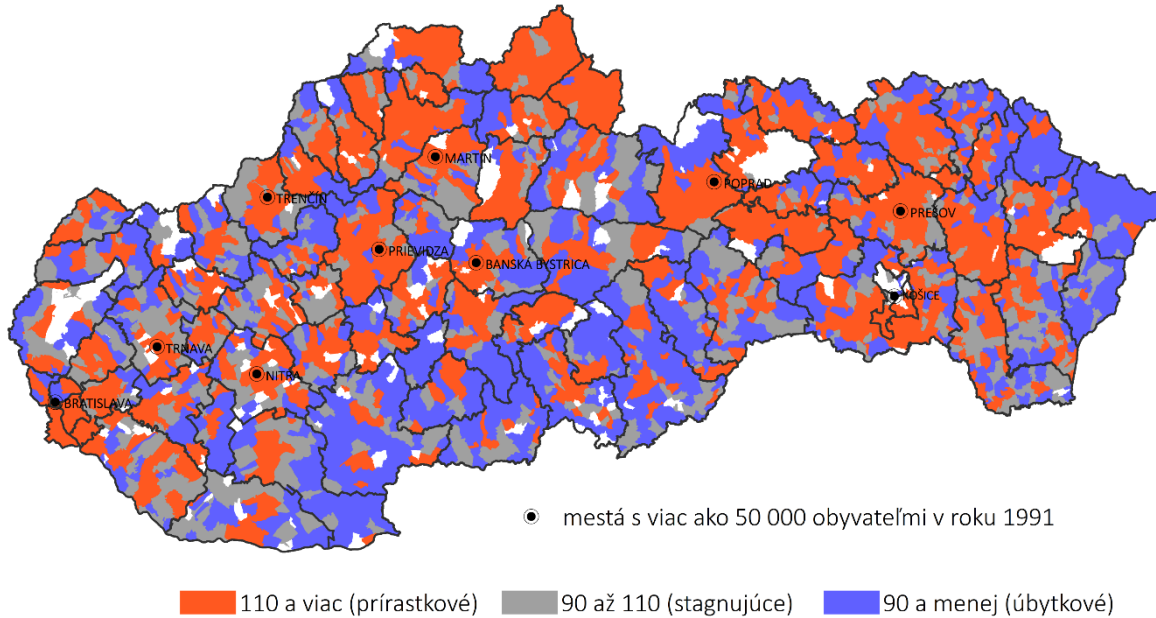
Zdroj: Majo 2012, Sčítání lidu 1950, obecné třídění, vlastní prepočty

Socialistické obdobie (obr. 8) zas poukazuje na intenzívne centralizovanú sídelnú sústavu s výrazne rastúcimi a industrializujúcimi sa mestami. Mapa naznačuje vidiecke regióny, ktoré okrem vysťahovalectva postihol aj pokles intenzity prirodzenej reprodukcie najmä vzhľadom na chýbajúce alebo nedostatočne zastúpené kohorty osôb v reprodukčnom veku. Regióny prírastku sú na mape okrem industrializovaných, často kotlinových oblastí, tvorené tiež vidieckymi regiónmi severného Slovenska s dozvukom tradičného reprodukčného správania či zázemiami slovenských metropol.

Poslednú etapu skôr vystihuje všeobecná stagnácia počtu obyvateľov vo väčšine obcí Slovenska. Výrazne sa transformujú migračné vzorce a migračné smery, keď ziskovými sa stávajú predovšetkým priestory Bratislavy a jej zázemia. Podľa Bezáka (2008, 7) sa po roku 2000 zastavil pokles objemu a intenzity sťahovania, migračné prúdy sa koncentrovali do menšieho počtu východiskových a cieľových regiónov. Okrem toho dochádza ku dekoncentracii a nástupu suburbanizačných procesov, pričom napríklad v regióne hlavného mesta končila alebo začínala viac ako 1/4 z celkového počtu interregionálnych migrácií (Bezák 2008, 8). Prirodzený prírastok obyvateľstva vykazujú predovšetkým obce severu stredného Slovenska a značná časť sídel východného Slovenska s výnimkou okrajových častí. Tieto priestory si stále zachovávajú viaceré špecifické črty spojené s charakterom

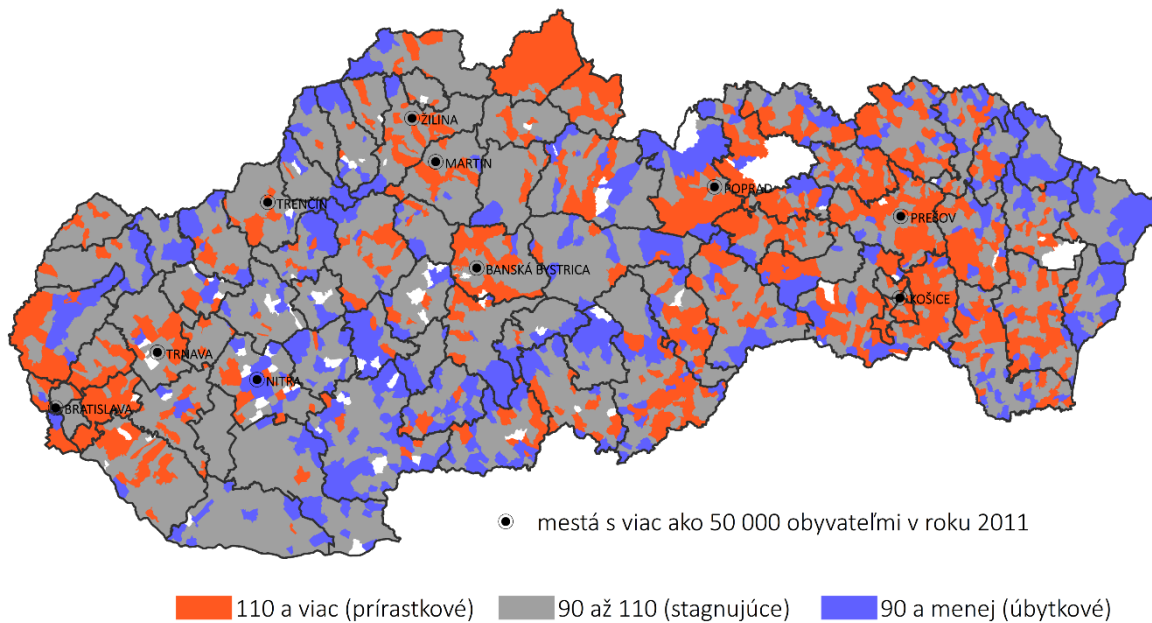
reprodukcie, pričom z pohľadu populačných prírastkov rozhodujúcim je pretrvávanie príklonu k väčšiemu počtu detí v rodine (pozri napr. Jurčová a kol. 2010 alebo Bleha a kol. 2014)

*Obr. 8: Index rastu obyvateľstva obcí Slovenska medzi rokmi 1950 – 1991*



Zdroj: Sčítání lidu 1950, obecné třídění, Historický lexikón...2003, vlastné prepočty

*Obr. 9: Index rastu obyvateľstva obcí Slovenska medzi rokmi 1991 – 2011*



Zdroj: Historický lexikón...2003, SODB 2011, vlastné prepočty

## 2. Štruktúra obyvateľstva podľa pohlavia a veku

Vek a pohlavie patria medzi hlavné populačné štruktúry priamo ovplyvňujúce populačný vývoj a sú jedny z najdôležitejších premenných vstupujúcich do demografických analýz, pričom ich informačná hodnota významne pôsobí v podstate na všetky sféry ľudskej spoločnosti. Vzťah medzi vekovo-pohlavnou štruktúrou a demografickou reprodukciou je pritom obojsmerný. Preto intenzita a charakter reprodukcie primárne podmieňujú zloženie obyvateľstva podľa veku a pohlavia.

Z hľadiska demografických štruktúr obyvateľstva je práve vek a pohlavie tou najdeterminujúcejšou. Obe biologické štruktúry udávajú presnú pozíciu jednotlivca v demografickom systéme bez výraznejšej možnosti zmeny a s presnou biologickou zákonitosťou vo vzťahu k rodeniu a umieraniu. Ich poznávanie, analyzovanie a prognózovanie v čase tak patrí k najvýpovednejším a externalitami najmenej ovplyvneným demografickým štruktúram.

### 2.1 Štruktúra podľa pohlavia

Vzájomný pomer medzi pohlaviami je vo všeobecnosti podmienený tromi základnými demografickými faktormi. Ak pracujeme s dostatočne početným súborom narodených, platí biologická zákonitosť, že počet chlapcov mierne prevyšuje počet dievčat. Sekundárny index maskulinity sa v krajinách so spoľahlivou demografickou štatistikou pohybuje na úrovni 1040 – 1070 osôb (Pavlík a kol. 1986, s. 110). Druhým faktorom je diferenčná úmrtnosť. Pravdepodobnosť prežitia je rozdielna nielen z pohľadu veku, ale aj z pohľadu pohlavia. V demograficky vyspelých populáciách pritom platí, že vo všetkých vekových skupinách majú vyššie šance na prežitie ženy ako muži. V špecifických situáciách (napr. vojnový konflikt) sa táto skutočnosť môže ešte viac zvýrazniť a jej efekt (najmä v prípade niektorých vekových skupín) je ľahko možné identifikovať na vekovej pyramíde. Ženská nadúmrtnosť naopak býva pozorovaná len v niektorých vybraných vekových skupinách (napr. detský a reprodukčný vek) a jej prítomnosť je spájaná s menej vyspelými krajinami alebo historickými populáciami formujúcimi sa v rámci tzv. starého demografického režimu. V závislosti od úrovne existujúcich rozdielov v intenzite úmrtnosti medzi pohlaviami sa potom prevaha mužov vznikajúca pri narodení môže rýchlejšie alebo pomalšie s rastúcim vekom premeniť v prevahu žien. Posledným tretím procesom priamo ovplyvňujúcim vzájomný pomer medzi pohlaviami je zahraničná migrácia. Nielen v prípade slovenskej

populácie ide o značne vekovo i pohlavne selektívny proces, pričom samotný efekt na pohlavnú štruktúru vždy závisí od typu migrácie. Ak ide o ekonomickú migráciu, skôr sú účastníkmi cezhraničných presunov muži, a to najmä v mladšom produktívnom veku (20 – 50 rokov). Ak dochádza ku kompletizácii rodín (napr. v druhej fáze migračných vln), môžeme byť svedkami vyššieho zastúpenia mladých žien. Vyrovnanú pohlavnú štruktúru migrantov nachádzame často v prípade sťahovania celých rodín.

Podľa Mládka (2006, 87) charakterizuje slovenskú populáciu z dlhodobého hľadiska pozitívna femininita, čím je zaradená do skupiny ekonomicky vyspelých krajín s prevahou ženskej časti populácie. Celkovo najvyššiu prevahu žien nachádzame na Slovensku na začiatku 20. storočia, keď na 1000 mužov pripadalo približne 1089 žien.<sup>1</sup>O desať rokov neskôr hodnota indexu mierne klesla na 1070 žien (obr. 10).<sup>2</sup>Vyššia úroveň pozitívnej femininity na začiatku 20. storočia je vo všeobecnosti pripisovaná vrcholiacej zámorskej migrácii, ktorá mala výrazne maskulínny charakter (Verešík 1974, 373). Potvrďuje to aj detailnejší pohľad na vývoj indexu podľa vekových skupín na obr. 11. Približne od veku 20 – 24 rokov až do konca reprodukčného obdobia môžeme vidieť pomerne významnú prevahu žien, ktorá sa navyše medzi sčítaniami 1900 a 1910 mierne posilnila. Zaujímavosťou oboch censov na začiatku storočia je tiež ďalší atypický priebeh hodnôt indexu femininity v poreprodukčnom veku. Kým vo vekových skupinách so začiatkom vo veku končiacom nulou identifikujeme nárast sledovaného indexu, v nasledujúcej dochádza k výraznému prepadu. Pri detailnej analýze bolo možné jednoznačne vidieť, že u žien dochádzalo k významnej akumulácii osôb vo veku s nulou a v nasledujúcich vekoch vďaka predmetnej akumulácii tieto osoby absentovali. Ide o typický prípad pohlavne selektívneho zaokrúhľovania veku zisťovaného pri sčítaniach. Aj keď sa k tomuto kroku uchýľovala aj určitá časť mužov (pozri obr. 11), je zrejmé, že to bolo v ďaleko menšom rozsahu. Poslednou skutočnosťou, na ktorú upozorníme v súvislosti s vývojom indexov femininity podľa veku, je jej pomerne nízka úroveň v starších vekových skupinách. Aj keď prevaha žien sa vo veku nad 80 rokov dostala nad hranicu 1200 osôb na 1000 mužov, ani zďaleka to nie sú hodnoty, ktoré poznáme zo súčasnosti. Hlavnú príčinu je potrebné hľadať predovšetkým v úrovni diferenčnej úmrtnosti. Aj na začiatku 20. storočia síce platilo, že o niečo vyššiu pravdepodobnosť prežitia nájdeme u žien, celkový rozdiel v úmrtnostných pomeroch medzi oboma pohlaviami však nebol až tak veľký ako napr. na konci 80. rokov.

Pri pohľade do regiónov, na začiatku 20. storočia nachádzame na našom území 3 župy s vyšším zastúpením mužov ako žien. Nešlo pritom o vekovo mladšie regióny ako skôr o lokality s vyššou koncentráciou mužov najmä v produktívnom veku (župy Bratislava,

---

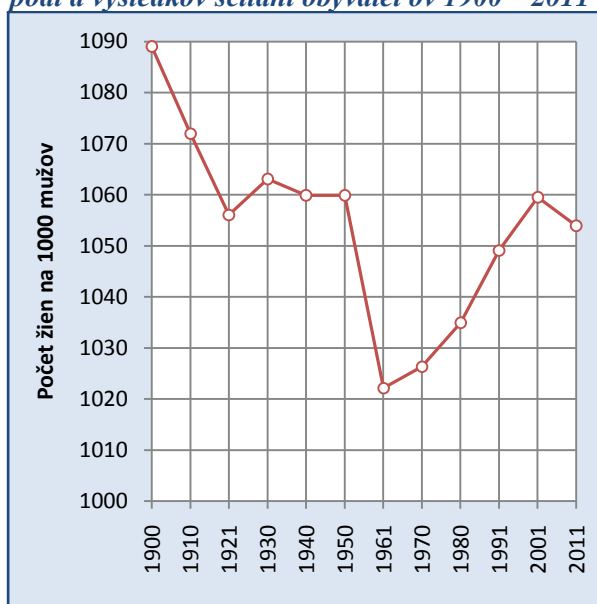
<sup>1</sup>Medzi počty mužov boli zahrnutí aj vojaci v cenze uvádzaní zvlášť (v slovenských župách takmer 26 tis. osôb). Bez nich by hodnota indexu femininity dosahovala až 1 146 žien na 1 000 mužov.

<sup>2</sup>V poslednom uhorskom sčítaní už medzi prítomné obyvateľstvo boli priamo zahrnutí do mužskej zložky aj vojaci.

Komárno a Ostrihom). Najvýraznejšiu prevahu mužov, zaiste kvôli vojenskej posádke<sup>3</sup>, malo mesto Komárno (792 žien na 1 000 mužov). Ženská zložka populácie prevládala, tak ako to uvádza Verešik (1974), v populáciách s výrazným migračným odlivom mužskej časti populácie, a to najvýraznejšie v župách Trenčín (1 161 žien na 1 000 mužov), Šariš (1 135), Zemplín (1123) a Abov - Turňa (1 120). Výraznejšie zastúpenie žien bolo aj v súmestí Banská Štiavnica a Banská Belá (1188). V porovnaní s Uhorskom bol však podiel žien v populáciách žúp na území dnešného Slovenska nižší (1 023 žien na 1 000 mužov v Uhorsku).

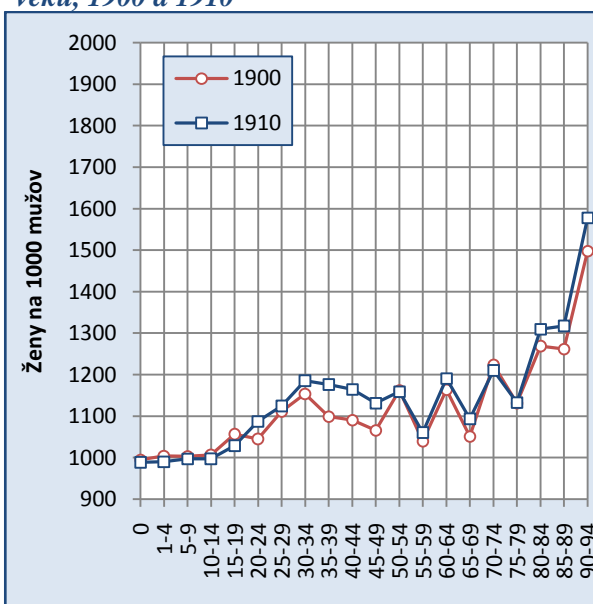
Aj podľa vekovo-špecifických koeficientov femininity boli v roku 1900 evidentné niektoré regionálne špecifiká. Komárňanská župa bola typická dominanciou mužov až do veku 60 rokov, kým vo východoslovenských župách bola príznačnou prevaha žien vo vekových kategóriách 25 – 39 rokov. Napríklad v Šarišskej župe žilo v roku 1900 vo vekovej kategórii 30 – 34 rokov 1 546 žien na 1 000 mužov. Pomerne vysoké hodnoty (nad 1 200) boli v týchto vekových kategóriách aj v župách Orava, Uh, Zemplín a Trenčín.

**Obr. 10: Vývoj indexu femininity na Slovensku podľa výsledkov sčítaní obyvateľov 1900 – 2011**



Zdroj: Sčítanie ľudu 1900 – 2011

**Obr. 11: Index femininity na Slovensku podľa veku, 1900 a 1910**



Zdroj: Sčítanie ľudu 1900 – 2011

Po prvej svetovej vojne index femininity klesol na 1056 žien. Do určitej miery k tomu prispelo oživenie pôrodnosti v rámci povojnovej kompenzačnej fázy, ako aj dislokácia väčšieho počtu vojenských posádok.<sup>4</sup> Okrem toho sa dá v sčítaní predpokladať aj častejšia deklarácia plnoletosti, ktorú osoby v tomto období dosahovali vo veku 21 rokov. Pri detailnom pohľade práve v tomto veku vidíme najvýraznejší pokles indexu femininity.<sup>5</sup>

<sup>3</sup>V roku 1900 žilo v meste viac ako 3 000 vojakov, pričom z mužskej populácie Komárna tvorili vojaci viac ako 1/4.

<sup>4</sup>Súvisí to okrem iného jednak s nedávno skončenou prvou svetovou vojnou, ale predovšetkým s vytyčovaním hraníc na juhu Slovenska a vojnovým konfliktom s Maďarskou republikou rad v roku 1919.

<sup>5</sup>Opätovne však tento vek bol stanovený aj ako vek služobnej povinnosti pre základnú vojenskú službu.

Predmetná akumulácia mužov tak prispela k vzniku miernej prevahy žien už na začiatku reprodukčného veku (14 – 19 rokov). Definitívne však index femininity hranicu 1000 žien prekročil až od veku 23 rokov. Keďže v tomto období ešte nachádzame vo veku 25 – 39 rokov miernu ženskú nadúmrtnosť a zahraničná migrácia bola počas vojnového konfliktu a v prvých povojnových rokoch značne obmedzená, hlavným faktorom pomerne významnej prevahy žien vo veku 25 – 44 rokov boli priame vojnové straty počas 1. svetovej vojny. Ich vplyv je možné následne vidieť aj v príslušných starších kohortách pri sčítaní 1930. Oproti predvojnovým uhorským sčítaniam sa mierne zväčšili rozdiely v zastúpení pohlaví v staršom veku. Platí to najmä pre druhé medzivojnové sčítanie. Tento jav bol predovšetkým výsledkom určitého zlepšovania úmrtnostných pomerov, ku ktorému dochádzalo o niečo dynamickejšie práve u žien.

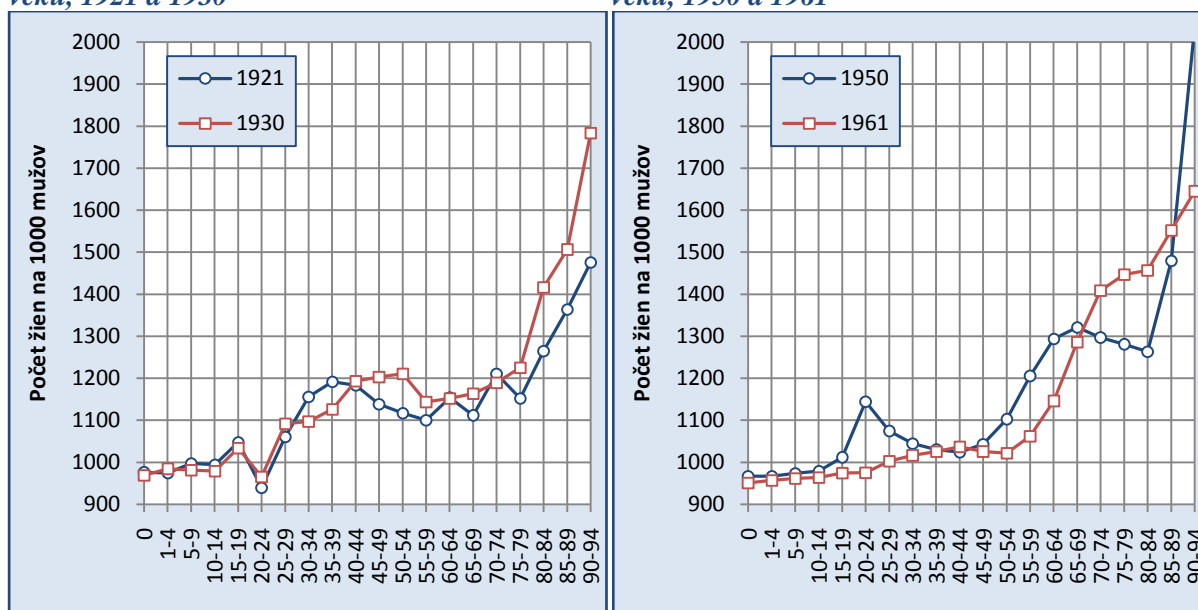
Všeobecne podľa sčítania 1930 možno konštatovať, že v mestách prevažovali muži nad ženami, kým vo vidieckom priestore to bolo naopak. Až od vekovej kategórie 25 rokov sú dominantnými vo svojich vekových kategóriách ženy. Celkovo najmenšie hodnoty indexu femininity dosiahli napr. mestá Komárno (823), Žilina (882) a Lučenec (888). Naopak najvyššie hodnoty mali okresy na severozápade Slovenska: Veľká Bytča (1311), Čadca (1324) a Kysucké Nové Mesto (1237). Posledný menovaný okres vykazoval pozitívnu femininitu dokonca vo všetkých sledovaných vekových kategóriách.

Aj po zmene hraníc v roku 1938 pokračoval na zmenšenom území pokles dominancie ženskej časti populácie, kedy index femininity poklesol na hodnotu 1047. V súbore 60 okresov iba 4 mali vyšší podiel mužov ako žien (Trenčín, Modrý Kameň, Poprad a Turčiansky Svätý Martin). Vysoké hodnoty indexu popri okresoch s historicky výrazným vystaňovalectvom: Bytča (1171), Kysucké Nové Mesto (1143) mali aj dva okresy v spišsko-gemerskej oblasti: Dobšiná (1111) a Gelnica (1117). Mierne vyšší index femininity prinieslo riadne sčítanie ľudu z roku 1940. Podľa jeho výsledkov na 1000 mužov pripadalo na oklieštenom Slovensku približne 1059 žien.

Hodnota celkového indexu femininity sa na hranici približne 1060 žien na 1000 mužov udržala aj v sčítaní z roku 1950. V druhom povojnovom cenze však došlo k pomerne výraznému poklesu až na úroveň 1022 žien. Ten bol podmienený jednak zmenou klasifikácie obyvateľstva zisťovaného pri sčítaniach, keď v roku 1950 išlo ešte o prítomné a v roku 1961 už len o trvalo bývajúce, ale aj pozitívnym vývojom v úmrtnostných pomeroch (pozri Šprocha a Majo 2016). Okrem toho veľmi dôležitú úlohu zohrávalo aj starnutie (a vymieranie) kohort zasiahnutých prvou svetovou vojnou. Vďaka tomu výraznejšia prevaha žien v sčítaní 1961 vznikla až vo veku 60 a viac rokov, kde index femininity prekročil úroveň 1 100 osôb. Zaujímavým je v cenze 1950 aj prudký nárast indexu vo veku 20 – 24 rokov. Ako sme už spomenuli, išlo o posledné sčítanie, kde sa zisťovalo tzv. prítomné obyvateľstvo. Aj v tomto prípade bola jedným z hlavných faktorov vojenská služba. Na rozdiel od sčítania 1921, v prvom povojnovom tieto osoby na území Slovenska chýbali. Pri porovnaní vekovo-pohlavnej štruktúry s Českom sme zistili, že práve v tých istých vekových skupinách

v českých krajinách nachádzame prevahu mužov. Okrem vojakov zo Slovenska (čo bude pravdepodobne hlavný faktor) sa tak v Česku mohli sčítať aj osoby, ktoré tam dlhodobejšie pracovali, študovali a pod. Keďže v sčítaní 1961 už boli ich sčítacie hárky „presunuté“ a započítané v mieste trvalého bydliska, žiadny „abnormálny“ vývoj v indexe femininity nezaznamenávame.

**Obr. 12: Index femininity na Slovensku podľa veku, 1921 a 1930**      **Obr. 13: Index femininity na Slovensku podľa veku, 1950 a 1961**



Zdroj: Sčítanie ľudu 1921 a 1930

Zdroj: Sčítanie ľudu 1950 a 1961

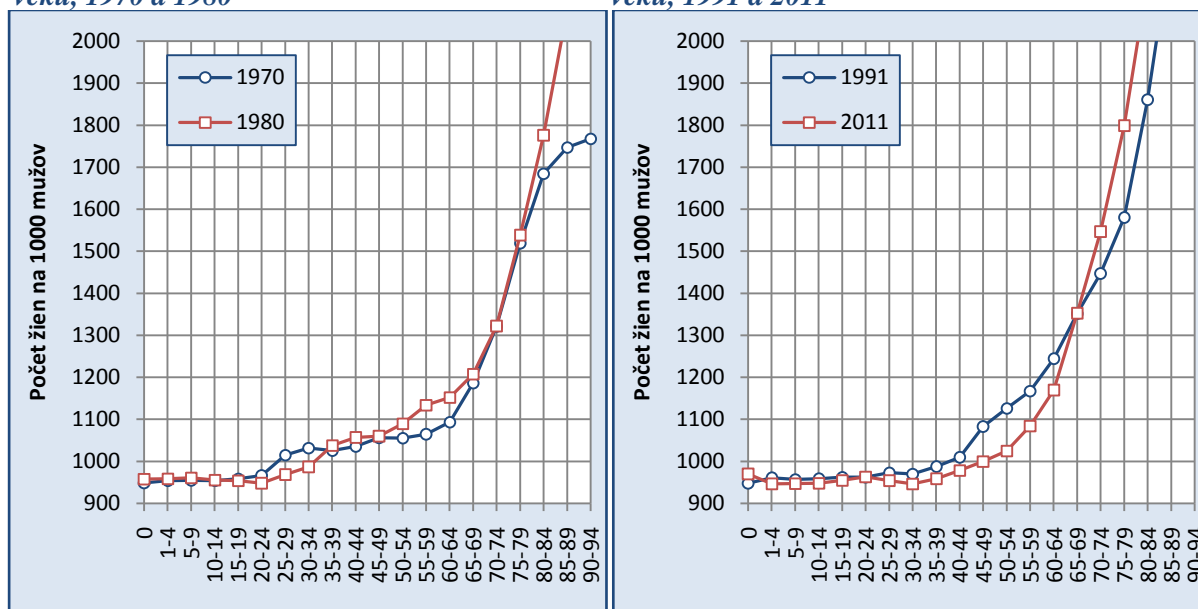
Celkovo v roku 1950 v 7 okresoch dominovala mužská populácia nad ženskou (Šamorín, Kremnica, Zvolen, Ilava, Turčiansky Sv. Martin, Poprad a mesto Vysoké Tatry), pričom najmenší pomer bol v okresoch Turč. Sv. Martin (912) a v meste Vysoké Tatry (918). Vysoké hodnoty femininity boli zaznamenané opäť v okresoch Čadca a Bytča (1280 a 1224), ku ktorým sa pridali okresy na juhu západného Slovenska – Štúrovo (1146), Šurany (1142) a Vráble (1132).

Po spomínanom výraznom poklese indexu femininity v populácii Slovenska medzi rokmi 1950 a 1961 vidíme v ďalších intercenzových obdobiach postupný, ale kontinuálny rast jeho hodnôt. V roku 1970 na 1000 mužov pripadalo 1027 žien, v roku 1980 to bolo 1034 a v poslednom československom sčítaní v roku 1991 približne 1049 žien.

Podľa výsledkov sčítania 1970 stabilná prevaha žien vznikla vo veku 25 – 29 rokov, kým o desať rokov neskôr to bolo až vo veku 35 – 39 rokov. Jednou z hlavných príčin bola pretrvávajúca povojnová emigrácia (najmä mužov) do českých krajín a v súvislosti s rokom 1968 aj do zahraničia. Okrem toho určitú úlohu mohli zohrať aj úmrtnostné pomery, keďže práve v týchto vekových skupinách došlo k postupnému zvyrazňovaniu mužskej nadúmrtnosti.

Vzhľadom na ďalšie prehlbovanie mužskej nadúmrtnosti dochádzalo k zvýrazňovaniu prevahy žien v poreprodukčnom veku. To bol aj jeden z dôvodov, prečo sa celkový index femininity postupne zvyšoval. So zmenami v úmrtnosti tiež súviseli posuny veku, od ktorého sa formovala prevaha žien. Na začiatku 60. a 70. rokov to bolo od vekovej skupiny 25 – 29 rokov. Podľa výsledkov sčítania 1980 vo veku 35 – 39 rokov a v roku 1991 vo veku 40 – 44 rokov. Uvedený jav sledujeme aj v posledných dvoch intercenzových obdobiach. Na začiatku nového milénia miernu prevahu žien nachádzame od vekovej skupiny 45 – 49 rokov a v poslednom sčítaní obyvateľov z roku 2011 dokonca až od veku 50 – 54 rokov. S tým súvisí aj mierny pokles hodnôt indexu femininity medzi sčítaniami 2001 a 2011. Keďže stále početnejší kontingent vekových skupín sa vyznačuje miernou prevahou mužov, výsledkom je určité zmiernenie vyššieho zastúpenia žien v populácii Slovenska. Okrem toho dôležitou je aj samotná početnosť a váha týchto vekových skupín na celkovom počte obyvateľov. Platí, že ak prevaha žien vzniká v mladšom veku, keď tieto majú aj väčší podiel na celej populácii, potom môže byť úroveň indexu femininity vyššia. Súčasne je potrebné upozorniť na hlavný mechanizmus týchto zmien. Kým do konca 80. rokov sa nadúmrtnosť mužov prehlbovala, v posledných dvoch intercenzových obdobiach môžeme identifikovať opačný jav. Zlepšovanie úmrtnostných pomerov prebieha v populácii mužov rýchlejšie a týka sa predovšetkým osôb v reprodukčnom a prvých rokoch poreprodukčného veku. Preto aj v týchto vekových skupinách môžeme vidieť, že index femininity neprekračuje (resp. nie tak výrazne) hranicu 1000 žien.

**Obr. 14: Index femininity na Slovensku podľa veku, 1970 a 1980**      **Obr. 15: Index femininity na Slovensku podľa veku, 1991 a 2011**



Zdroj: Sčítanie ľudu 1970 a 1980

Zdroj: Sčítanie ľudu 1970 a 1980

Keďže pohlavná štruktúra starších vekových skupín sa ešte formovala v období nepriaznivého vývoja úmrtnostných pomerov, ktoré predovšetkým zasiahli mužskú zložku,

prevaha žien v ich prípade vznikala už v mladšom veku a s postupným prechodom do starších vekových skupín sa ešte viac zvýraznila. Aj preto napríklad vo veku 70 – 74 rokov podľa posledného sčítania pripadá na jedného muža viac ako 1,5 ženy, kým na začiatku 70. a 80. rokov to bolo približne len niečo viac ako 1,3 ženy. Predchádzajúci populačný vývoj a najmä nezanedbateľné rozdiely v intenzitách úmrtnosti mužov a žien prispeli ku značnej feminizácii staroby na Slovensku a zatiaľ výraznejšie to nezmenil ani priaznivý vývoj úmrtnostných pomerov v poslednom štvrtstoročí.

Aj na začiatku celospoločenskej transformácie v roku 1991 v okresnej mierke zostali zachované pôvodné priestorové rozdiely. Medzi oblasti s dominanciou mužskej zložky patrili okresy Čadca, Dolný Kubín a Stará Ľubovňa. Stabilitu v štruktúre okresov s najvyšším indexom femininity si zachovali Bratislava- 1. obvod, Levice, Nové Zámky a Košice - mesto.

Výsledky sčítania obyvateľstva v roku 2001 ukázali na postupujúcu premenu k pozitívnej femininite u takmer všetkých okresov Slovenska. Iba v okrese Námestovo žilo viac mužov ako žien (975 žien na 1 000 mužov). Okresom s najvýraznejšou prevahou žien bol okres Bratislava I s hodnotou 1180 (mesto Bratislava malo hodnotu 1138). Z hľadiska veľkostných kategórií zostal všeobecne zachovaný trend rastu prevahy žien s rastom sídiel avšak až od veľkostnej kategórie 5000 a viac obyvateľov. Najmenšiu prevahu žien vykazovali obce vo veľkostnej kategórii 2000 – 4999 osôb. Celkovo mestá mali výraznejšiu prevahu žien ako vidiecke (1079 ku 1034).

O desaťrocie neskôr pomer žien na 1000 mužov mierne poklesol (1054). Námestovo aj napriek určitým posunom v štruktúre podľa pohlavia zostalo jediným okresom s prevahou mužov (984 žien na 1000 mužov). Dominancia žien tu vznikala dokonca až vo veku 60 – 64 rokov. Na druhej strane najvyššiu prevahu žien dosahovala Bratislava II (1180 žien na 1000 mužov). Prevaha žien v jej prípade sa formovala už vo veku 25 – 29 rokov. Ešte skôr (20 – 24 rokov) k tomu dochádzalo v Bratislave III.

## 2.2 Štruktúra podľa veku

Zloženie obyvateľstva podľa veku je v určitom okamihu komplexným obrazom predchádzajúceho populačného vývoja a jeho vonkajších či vnútorných podmienok. Viac ako sto rokov pôsobenia pôrodnosti, úmrtnosti a migračných pohybov sa priamo premieta do charakteru vekovej štruktúry a súčasne tým vytvára jednu zo základných podmienok budúceho populačného vývoja. Zloženie podľa veku je tak nositeľom a výsledkom demografickej histórie každej populácie. Najmä v posledných desaťročiach na Slovensku ide o pomerne dynamicky sa meniaci znak. Súčasne je však zrejmé, že zatiaľ stojíme ešte len na prahu tých najdôležitejších transformačných posunov, ktoré výrazne zasiahnu všetky sféry fungovania našej spoločnosti.

Veková štruktúra Slovenska prechádza významnými zmenami už viac ako sto rokov. Práve na začiatku minulého storočia sa postupne v jej charaktere začala prejavovať kvalitatívno-kvantitatívna premena reprodukčného správania známa pod komplexným označením demografická revolúcia (demografický prechod). K jej hlavným znakom patrilo posun od extenzívnej formy reprodukcie s vysokou intenzitou plodnosti a úmrtnosti k intenzívnej. Postupné predlžovanie života, redukcia dojčenskej a detskej úmrtnosti v kombinácii s poklesom realizovanej plodnosti významnou mierou ovplyvňovali starnutie populácie Slovenska. Celý uvedený transformačný proces je možné sledovať prostredníctvom jednoduchších ukazovateľov, syntetických indikátorov ako aj rôznych grafických prvkov, medzi ktorými je asi najčastejšie využívaná veková pyramída. Vo všeobecnosti môžeme v zjednodušenej podobe hovoriť o troch generalizovaných štádiách vývoja vekovej štruktúry (Mašková 1999).

Pred zahájením demografickej revolúcie, teda pred začiatkom zmien v charaktere plodnosti a úmrtnosti, sa populácia Slovenska vyznačovala veľmi mladou vekovou štruktúrou. Vysoká plodnosť v kombinácii s vysokým počtom a podielom žien v reprodukčnom veku prispievala každoročne ku vzniku početných nových generácií. Tie však boli už od narodenia redukované nepriaznivými úmrtnostnými pomermi v dojčenskom a detskom veku, ktoré v tomto štádiu boli jedným z dominantných faktorov formovania vekovej štruktúry. Dospelosti sa preto dožívala len časť z narodených a detská zložka tak prevažovala nad poreprodukčnou. Podľa Sundbärgovej klasifikácie hovoríme, že takéto populácie majú progresívny typ vekovej štruktúry. Keďže s každou staršou kohortou početnosť generácií klesala, dvojité obrátený histogram nadobúdal tvar pyramídy (trojuholníka).

Presadenie sa zmien reprodukčného správania počas demografickej revolúcie so sebou prinieslo jednak pokles plodnosti, a tým znižovanie početnosti nových generácií, ako aj zníženie úmrtnosti a postupné predlžovanie života. Na vekovej pyramíde sa to prejavilo zužovaním jej základne ako dôsledok zníženia pôrodnosti a rozširovaním jej stredných partií vďaka zvýšeniu šancí, že sa produktívneho veku muži a ženy dožijú. Proces starnutia tak v tejto fáze prebieha predovšetkým znižovaním počtu narodených detí. Dochádza k vyrovnávaniu detskej a poreprodukčnej zložky v populácii a tá sa v zmysle Sundbärgovej klasifikácie postupne presúva do stacionárneho typu. Plodnosť sa dostáva na takú úroveň, keď kohorty opúšťajúce reprodukčný vek sú novými len nahrádzané. Početný stav (ak budeme abstrahovať od migrácie) takejto populácie zostáva z dlhodobého hľadiska stabilný.

Posledné štádium je spojené s obdobím po završení demografickej revolúcie, keď plodnosť zotrváva na relatívne nízkej úrovni a dochádza postupne k ďalšiemu zlepšovaniu úmrtnostných pomerov. Práve kontinuálne predlžovanie života má za následok zvyšovanie počtu i podielu osôb vo vyššom a vysokom veku, čo rozširuje hornú časť vekovej pyramídy. Proces starnutia sa odohráva predovšetkým v poreprodukčnom veku. Podiel detskej zložky sa znižuje, nedokáže už nahrádzať kohorty odchádzajúce z reprodukčného veku a z hľadiska dlhodobého populačného vývoja (opäť za predpokladu migračne uzavretej populácie) sme

svedkami úbytku počtu obyvateľov. V zmysle Sundbärgovej klasifikácie hovoríme v takomto prípade o regresívnom type vekovej štruktúry.

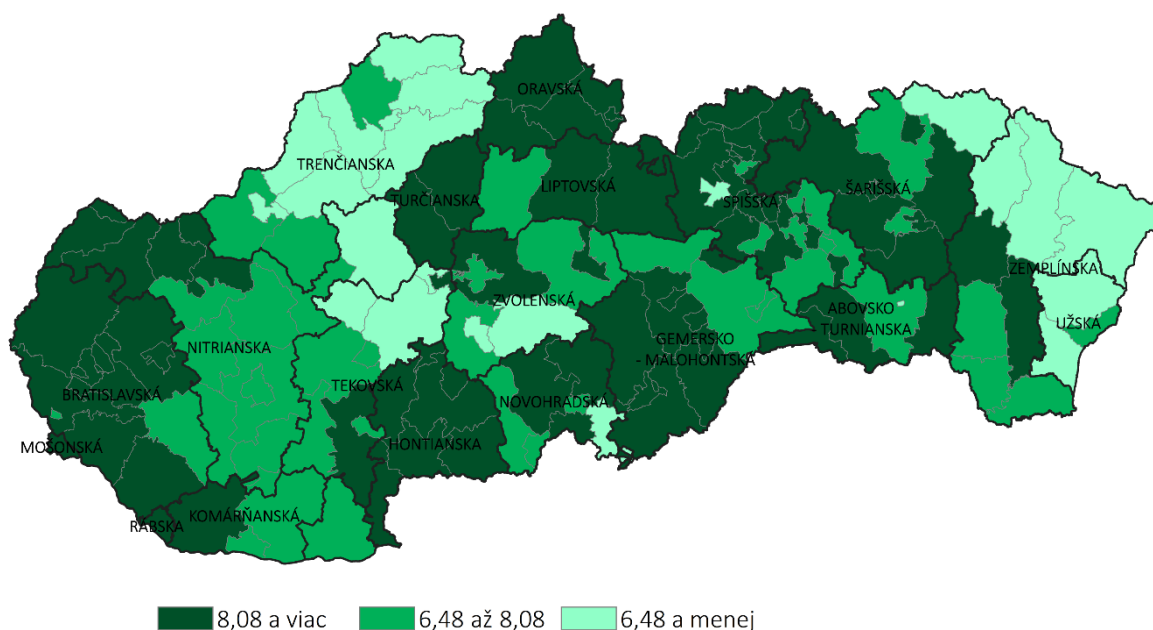
Obyvateľstvo Slovenska patrilo ešte v prvej polovici 20. storočia k pomerne mladým populáciám. Už Svetoň (1958, 204 a 215) konštatuje, že na začiatku 20. storočia sa vývoj vyznačoval nárastom neproduktívnych zložiek obyvateľstva, avšak neskôr, v období prvej ČSR sa s poklesávajúcou detskou zložkou síce blížilo k starnúcim západoeurópskym národom, ale podielom neproduktívnych zložiek zostávalo stále blízke agrárnym populáciám východoeurópskych krajín. Podľa Srba (2002, 8) sa pomerne priaznivé vekové zloženie Slovenska začalo meniť až v 70. rokoch 20. storočia.

Na začiatku 20. storočia veková pyramída populácie Slovenska jednoznačne vykazovala všetky známky progresívneho typu. Široká základňa ako výsledok vysokej plodnosti sa veľmi rýchlo s každým rokom veku zužovala v dôsledku nepriaznivých úmrtnostných pomerov a tým sa vytváral typický trojuholníkový tvar. Tento tvar však bol narušený dvomi javmi. Prvý zreteľný sa týkal atypických výstupkov - vysokého počtu mužov a najmä žien v niektorých vekových kohortách. Pri detailnejšom pohľade je zrejmé, že sú to vekové skupiny končiace číslom 0 alebo 5. Ide o dôsledok zaokrúhľovania veku pri sčítaní, keď osoby často nevedeli svoj presný vek (rok narodenia) a uvádzali vo väčšej miere „okružle“ hodnoty. Ich vplyv na charakter vekovej štruktúry sa v ďalších sčítaniach znižoval a v povojnových cenzoch už predmetné anomálie nenachádzame.

Veľmi mladú vekovú štruktúru Slovenska v roku 1900 potvrdzujú aj hodnoty jednotlivých indikátorov. Podiel detskej zložky prekročoval hranicu 37 %, pričom osoby vo veku 50 a viac rokov sa na celej populácii Slovenska podieľali len niečo viac ako 16 %. Priemerný vek dosahoval úroveň približne 26,6 roku a polovica obyvateľov na Slovensku bola mladšia ako 22 rokov. Na 100 detí do 15 rokov pripadalo len približne 12,5 seniora. Vďaka vysokému počtu a podielu detí bola produktívna zložka najviac zaťažená detskou zložkou práve na začiatku 20. storočia (na 100 obyvateľov v produktívnom veku pripadalo 65 detí) a naopak najnižšie zaťaženie hrozilo zo strany seniorov (na 100 obyvateľov len 8 seniorov). Podľa posledného uhorského sčítania z roku 1910 sa situácia výraznejšie nezmenila. Mierne klesol podiel osôb v reprodukčnom veku ako dôsledok vrcholiacej zahraničnej emigrácie. Prejavilo sa to aj na vekovej pyramíde, a to dynamickejším prepadom početnosti osôb (najmä mužov) približne vo veku 20 – 35 rokov.

Z regionálneho pohľadu staršie populácie malo mestské prostredie (najmä mestá ako Bratislava, Banská Štiavnica a Banská Belá, Komárno). Najvyšší priemerný vek takmer 28 rokov zaznamenala Bratislava. Medzi župami išlo najmä o Hont (28,6 roka), Gemer a Malohont (27,4 roka) a tiež Turiec (27 rokov). Základným modelom vekovej štruktúry populácií týchto žúp bolo podpriemerné zastúpenie predproduktívnej zložky a nadpriemerný podiel produktívnej a čiastočne aj poproduktívnej zložky obyvateľstva. Vekovo najmladšou bola populácia Užskej župy, kde priemerný vek dosiahol len 23,8 roka a podiel predproduktívnej zložky až takmer 41 %.

Obr. 16: Podiel osôb vo veku 60 a viac rokov v okresoch Slovenska v roku 1900



Zdroj: Magyar statisztikai közlemények 1902, vlastné prepočty

Nasledujúci intercenzový vývoj nepriniesol takmer žiadnu zmenu v hodnote priemerného veku, ktorý dosiahol v roku 1910 takmer 26 rokov. Populácie niektorých žúp mierne zostarli, a to najmä oblasti s výraznou emigráciou (napr. Zemplín, Uh, Šariš, Orava). Napríklad v župách Uh a Zemplín sa priemerný vek zvýšilo viac ako pol roka. Naopak v Liptovskej, Zvolenskej, Turčianskej a Komárňanskej župe sa priemerný vek znížil, a to o viac ako 0,3 roka.

Až po prvej svetovej vojne dochádza k radikálnejším zmenám v charaktere vekovej štruktúry. Tie boli v prvom československom sčítaní predovšetkým odrazom predchádzajúceho svetového konfliktu. Na vekovú štruktúru Slovenska pôsobil hneď niekoľkými spôsobmi. Prvý predstavoval dramatický pokles početnosti detí vo veku 2 – 5 rokov, teda kohort narodených práve počas nepriaznivých vojnových rokov. Mechanizmus vzniku tohto zárezu predstavoval klasický prípad demografickej krízy a jej dopadov na populačný vývoj. Ako prvá na nepriaznivé pomery reagovala sobášnosť. Jej prepad sa následne prejavil s určitým odstupom aj na dynamickom poklese pôrodnosti. Vzájomné spolupôsobenie vnútorných i vonkajších faktorov reprodukcie sa prejavilo dočasnou deštrukciou tvaru vekovej pyramídy. Druhým faktorom bola zvýšená úmrtnosť, a to nielen v dôsledku priamych vojnových strát, ale aj zhoršením životnej úrovne civilného obyvateľstva. Na sklonku a po skončení vojnového konfliktu je k tomu potrebné pripočítať aj epidémiu tzv. španielskej chrípky. Od roku 1919 sme postupne svedkami nástupu povojnovej kompenzačnej fázy, ktorá sa vyznačovala realizáciou vysokého počtu uzavretých sobášov (slobodné, ale aj ovdovené osoby, pozri napr. Šprocha a Tišliar 2009) a následne aj nárastom pôrodnosti pri dočasnom zlepšení úmrtnosti. Išlo však len o dočasné oživenie, keďže

v ďalších rokoch pokračoval klesajúci trend plodnosti a znižovania úmrtnosti ako hlavných znakov presadzovania sa komplexnej premeny reprodukčného správania. Práve medzivojnové obdobie sa z tohto pohľadu ukázalo byť kľúčovým v prípade populácie Slovenska. Podiel detskej zložky sa v roku 1921 prvýkrát dostal pod hranicu 35 % a ďalej mierne klesal. V druhom československom sčítaní v roku 1930 tak vo veku do 15 rokov bolo na Slovensku prítomných len približne 32 % osôb. Keďže zmeny v úmrtnostných pomeroch sa týkali predovšetkým dojčenského a detského veku (Šprocha a Tišliar 2008), podiel poreprodukčnej zložky sa zvyšoval stále len veľmi pomaly. V roku 1921 a 1930 tvorili preto osoby vo veku 50 a viac rokov stále len niečo viac ako 17 %. Na úkor detí do 15 rokov sa tak mierne zvýšilo zastúpenie mužov a žien v reprodukčnom veku. Ich podiel v oboch medzivojnových cenzoch prekročil hranicu 50 %. Priemerný vek populácie Slovenska sa vďaka týmto zmenám zvýšil na približne 28 rokov. Pomerne dynamicky rástla hodnota vekového mediánu, ktorý v roku 1930 už prekročil hranicu 24 rokov. Na 100 detí pripadalo podľa výsledkov druhého československého sčítania necelých 19 seniorov. Index závislosti mladého obyvateľstva ešte stále prekročoval hranicu 50 osôb, kým index závislosti starého obyvateľstva ešte stále neprekročil hodnotu 10 seniorov. Výraznejšie však narástol počet a podiel obyvateľov starších ako 65 rokov (nárast o 25 % a zvýšenie podielu na hodnotu 6 %). Špecifická bola aj distribúcia hlavných vekových skupín s ohľadom na mesto a vidiek. Vidiecke oblasti mali všeobecne vyšší podiel detskej zložky (33 % ku 22 %) a zároveň aj vyšší podiel obyvateľov nad 65 rokov (6 % ku takmer 5 %). Mestá boli v tomto období špecifické vyšším podielom produktívnej vekovej zložky (takmer tri štvrtiny obyvateľstva). Z regionálneho pohľadu boli relatívne najmladšie okresy v hraničných oblastiach (Medzilaborce, podiel 0 – 14 ročných 41 %), Vyšný Svidník (40 %), Kysucké Nové Mesto (40 %). Najnižší podiel detskej zložky vykazovali slovenské mestá, a to najmä Lučenec (18 %), Bratislava (necelých 20 %), Trenčín (19 %). Vo vidieckych oblastiach bol podiel detskej zložky na úrovni aspoň 25 % v okresoch Želiezovce (24 %), Modrý Kameň (26 %), Krupina (26 %). Okresy Modrý Kameň, Krupina a tiež Veľké Kapušany mali zároveň najvyšší podiel obyvateľov nad 65 rokov (takmer 9 %). Okrem nich vysoké zastúpenie seniorov nachádzame aj v okrese Feledince (8 %), Senica a Trstená (8 %). Posledný menovaný okres bol tiež špecifický pomerne nízkym podielom produktívnej zložky (56 %), čo môže byť dôsledkom vyst'ahovalectva na začiatku 20. storočia. Nízky podiel produktívneho obyvateľstva mali aj okresy s podobnou minulosťou ako Vyšný Svidník (54 %), Medzilaborce (54 %), Stropkov (54 %) a pod.

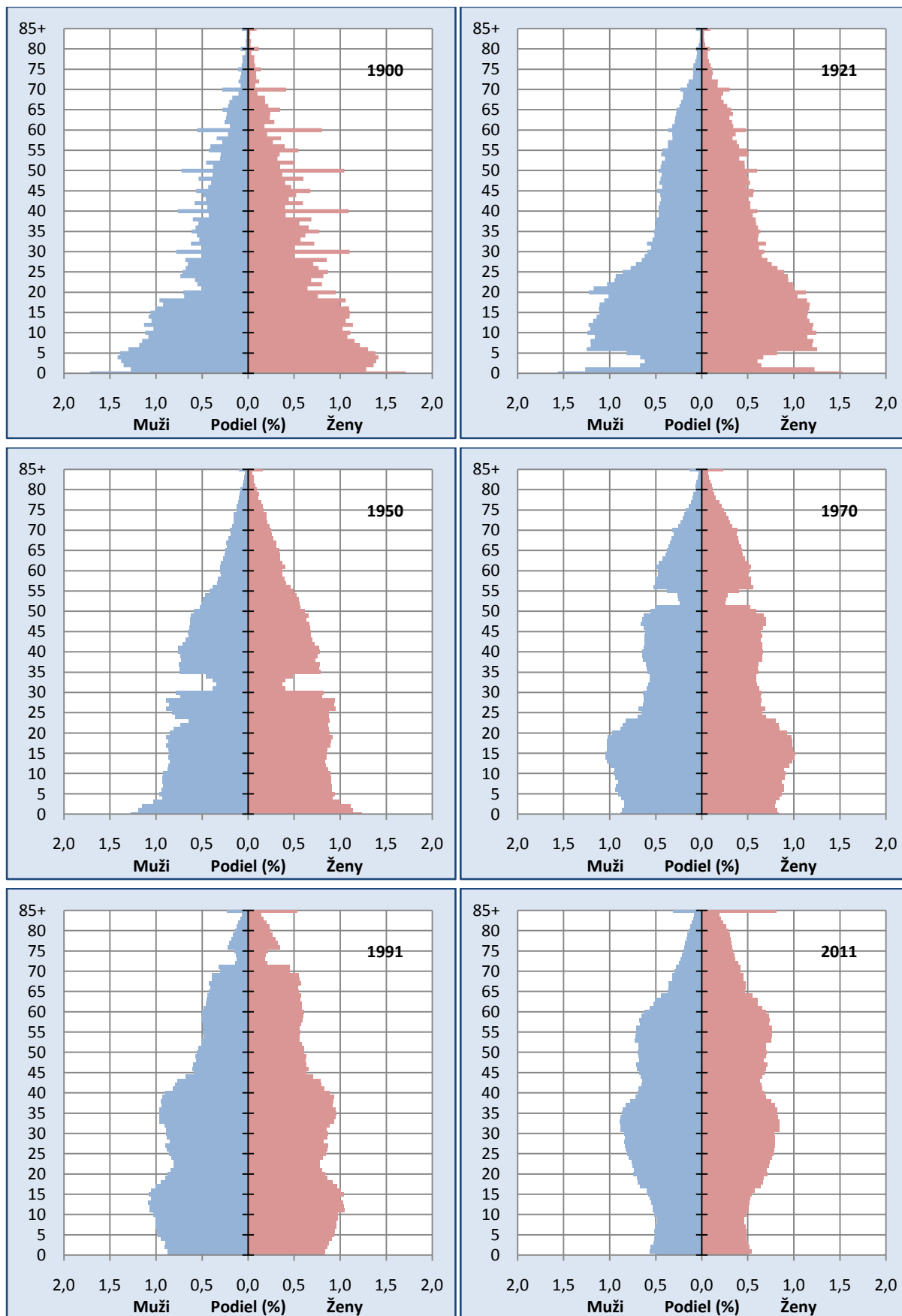
Veková štruktúra Slovenska zo sčítania 1940 nie je úplne kompatibilná s predchádzajúcimi ani nasledujúcimi sčítaniami, keďže zobrazuje len tú časť populácie, ktorá zostala na oklieštenom území Slovenskej republiky (1939 – 1945). Aj napriek tomu je zrejme, že vyššie nastavené trendy pokračovali ďalej. Mierne sa zvyšoval podiel reprodukčnej zložky (viac ako 52 %) na úkor detí do 15 rokov (31 %) pri súčasnej stagnácii podielu osôb vo veku 50 a viac rokov (17 %). Priemerný vek prekročil hranicu 29 rokov a vekový medián sa dostal takmer na úroveň 26,5 roka. Index starnutia dosahoval hodnotu skoro 21 osôb. Tento nárast

bol zaznamenaný aj napriek tomu, že súčasťou vojnovnej Slovenskej republiky (1939 – 1945) prestali byť staršie regióny juhozápadného Slovenska. Na druhej strane v priestore okliešteného Slovenska zostali regióny, kde podiel detskej zložky stále prekračoval hranicu 40 %. Išlo najmä o okresy na severe stredného Slovenska (Kysucké Nové Mesto s 40,5 % a Námestovo 40, %). Na druhej strane však existovalo niekoľko okresov, v ktorých nedosahoval podiel detskej zložky ani štvrtinu obyvateľstva. Išlo napríklad o Bratislavu - mesto (17 %), Modrý Kameň (22 %) a okres Banská Štiavnica (24,5 %). Bratislava mala zároveň najvyšší podiel produktívneho obyvateľstva (takmer 78 %). Okres Modrý Kameň sa zas vyznačoval najvyšším podielom obyvateľov nad 65 rokov (10,3 %).

Po druhej svetovej vojne proces transformácie vekovej štruktúry populácie Slovenska pokračoval. Naďalej sledujeme pokles detskej zložky najmä ako výsledok kontinuálneho znižovania plodnosti a pôrodnosti. V roku 1950 už tvorila menej ako 29 % z celej populácie Slovenska. Určitú výnimku v tomto vývoji priniesol koniec 40. a prvá polovica 50. rokov, keď došlo k povojnovému oživeniu. Jeho výsledkom boli početné generácie narodených detí, čo sa odzrkadlilo na dočasnom zvýšení podielu detskej zložky nad 31 % v sčítaní ľudu 1961. Bol to poslednýkrát, čo zastúpenie detí do 15 rokov malo v interenzovom období rastúci trend. V sčítaní 1970 už tvorili len niečo viac ako 27 %. V 70. rokoch síce došlo k určitému živeniu pôrodnosti, ale tento jav bol len dočasný a pomerne krátkodobý, takže dokázal len zmierniť dynamiku poklesu. Navyše bol znásobený štrukturálnym efektom, keď do veku najvyššej plodnosti prišli početné generácie žien narodené v prvej povojnovej dekáde. Preto v sčítaní z roku 1980 podiel detí do 15 rokov bol len približne 26 %. O niečo viac ako desať rokov v poslednom československom cenzu už klesol pod hranicu 25 %. Vedomé obmedzovanie plodnosti a s ním spojený dlhodobý pokles pôrodnosti tak v povojnovom období významnou mierou ovplyvnili váhu detskej zložky. Od začiatku 90. rokov však došlo k ďalším dramatickým zmenám v intenzite a charaktere demografickej reprodukcie. Jedným z jej hlavných znakov bolo veľmi dynamické zníženie intenzity plodnosti a jej stabilizácia na nízkej úrovni. Aj napriek tomu, že do reprodukčného veku sa postupne dostávali početné kohorty žien narodené v 70. rokoch a na začiatku nového milénia a Slovensko tak malo v reprodukčnom veku historicky najväčší kontingent žien, počet narodených detí klesol na historické minimum. Pretrvávanie nízkej pôrodnosti sa následne prejavilo aj na znižovaní zastúpenia osôb do 15 rokov. V sčítaní 2001 už ich podiel nepredstavoval ani pätinu z celej populácie Slovenska a podľa posledného sčítania z roku 2011 to bolo dokonca len niečo viac ako 15 %.

So zlepšovaním úmrtnostných pomerov (najmä do polovice 60. rokov) predovšetkým v doječskom a detskom veku sa zvyšovala šanca, že novovznikajúce populačné kohorty sa dostanú do reprodukčného veku bez výraznejšieho poklesu početnosti. Reprodukčného a produktívneho veku sa tak dožívala čoraz väčšia časť z narodených detí. Potvrdzujú to aj údaje z prierezových úmrtnostných tabuliek.

Obr. 17 – 22: Veková štruktúra Slovenska v rokoch 1900, 1921, 1950, 1970, 1991 a 2011

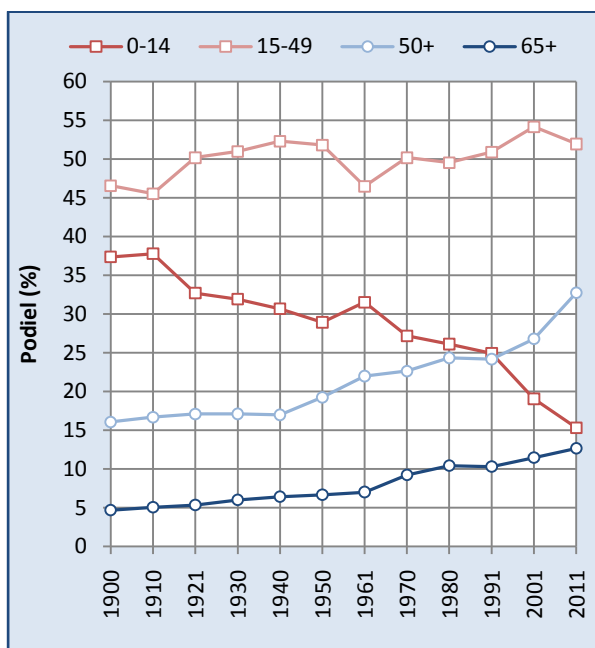


Zdroj: SE 1900, 1921, 1950, 1970, 1991 a SODB 2011

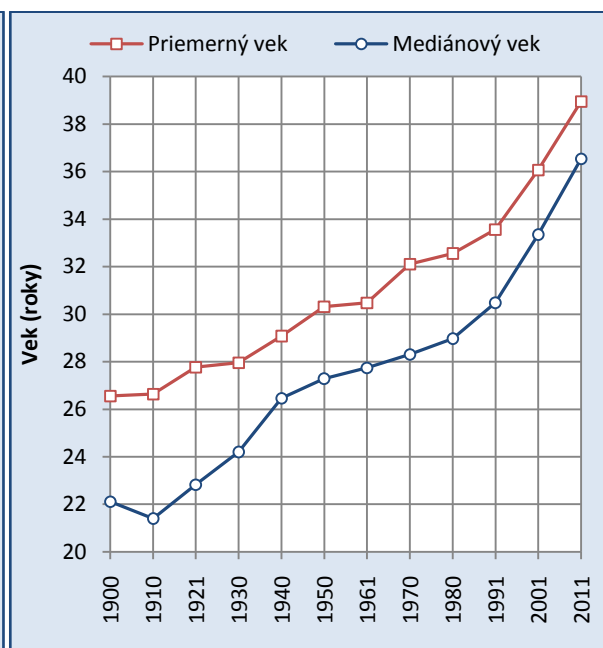
Kým na začiatku 20. storočia sa zo 100 narodených dožilo veku 20 rokov len asi 60 % mužov a 62 % žien, v polovici 60. rokov to už bolo 95 % resp. 96 % žien. Vzhľadom na nasledujúci pomerne nepriaznivý vývoj úmrtnostných pomerov (stagnácia u mužov a len mierne zlepšovanie u žien) sa tieto šance zvyšovali len pozvoľna a na konci 80. rokov by sa 20-tich rokov dožívalo zhruba 97 % mužov a 98 % žien z práve narodených detí. Podľa posledných údajov z roku 2015 už pravdepodobnosť u mužov takmer dosiahla 99 % a u žien ju mierne prekročila.

Okrem úmrtnosti pre populačný vývoj a vekovú štruktúru Slovenska v reprodukčnom a produktívnom veku bola dôležitá aj migrácia. Oficiálne čísla o zahraničnej migrácii sú pomerne nízke, navyše Slovensko z nich vychádza ako migračne zisková krajina. Rozdiely medzi intercenzovou bilanciou a počtom sčítaných obyvateľov v nasledujúcom cenzu však hovorili vždy o opaku. Navyše Slovensko dlhodobo strácalo svoju populáciu migráciou do českých krajín. Ďalším dôležitým momentom formujúcim charakter zloženia obyvateľstva boli posuny početných a málopočetných kohort naprieč vekovou pyramídou. Išlo predovšetkým o populačne slabé ročníky z obdobia prvej svetovej vojny a početné kohorty z konca 40. a začiatku 50. rokov, ako aj osoby narodené v 70. rokoch. Okrem toho nesmieme zabúdať, že zastúpenie jednotlivých vekových skupín sa odvíja aj od zmien v ostatných častiach vekovej pyramídy. Napríklad vďaka poklesu detskej zložky sa mohlo zvýrazniť postavenie reprodukčnej alebo poreprodukčnej časti populácie. Podiel osôb vo veku 15 – 49 rokov sa tak dlhodobo udržiaval na úrovni 49 – 51 %. Až v sčítaní 2001 vďaka spomínanému výraznému poklesu zastúpenia detí prekročil hranicu 54 %.

**Obr. 23: Vývoj zastúpenia vybraných vekových skupín v populácii Slovenska, 1900 – 2011**



**Obr. 24: Vývoj priemerného veku a vekového mediánu populácie Slovenska, 1900 – 2011**



Zdroj: Sčítanie ľudu 1900 – 2011

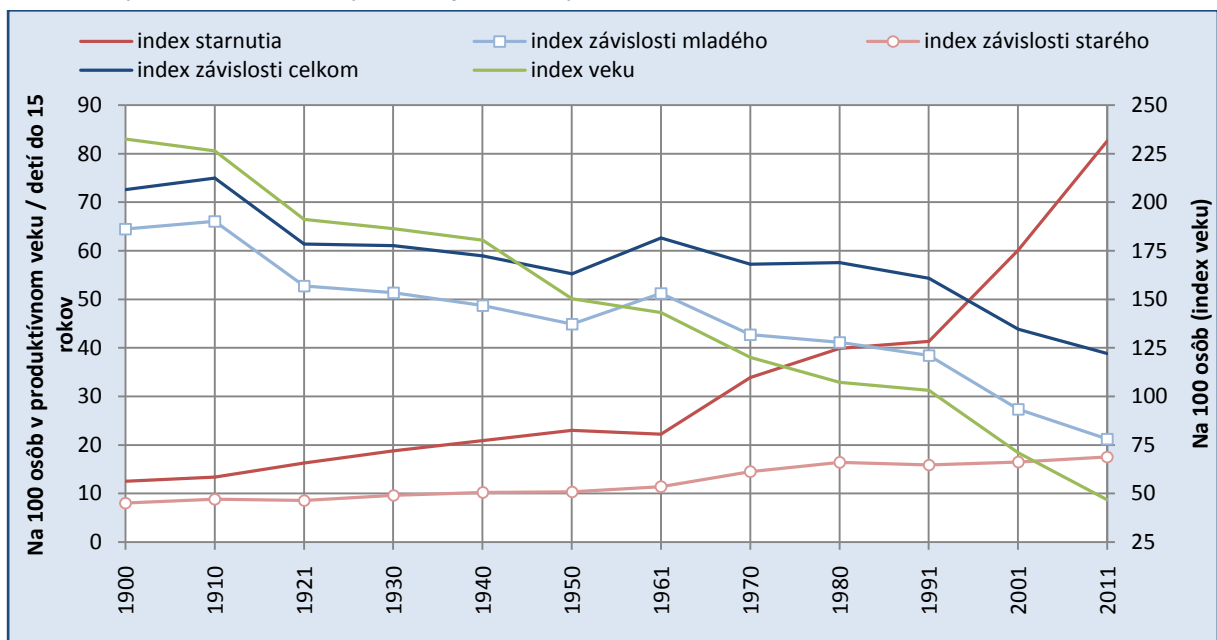
V poslednom intercenzovom období opätovne vidíme zníženie tesne pod hranicu 52 % ako odozvu na presun početných kohort z 50. rokov do poreprodukčného obdobia a ich nahrádzanie menej početnými z generáciami z 80. a prvej polovice 90. rokov minulého storočia.

Úmrtnostné pomery sa síce začali výraznejšie zlepšovať až od začiatku 90. rokov, no váha osôb vo veku 50 a viac rokov sa aj napriek tomu takmer kontinuálne zvyšovala už od sčítania 1940. Od začiatku 20. storočia až do roku 1940 sa podiel poreprodukčnej zložky pohyboval v podstate stabilne na úrovni približne 16 – 17 %. Na začiatku 60. rokov však už prekročil hranicu 20 % a podľa sčítaní z rokov 1980 a 1991 už mierne presahoval úroveň 24 %. Práve v tomto období registrujeme úplné vyrovnanie zastúpenia detskej a poreprodukčnej zložky v populácii Slovenska. Od začiatku 90. rokov však kombinácia zlepšovania úmrtnostných pomerov v produktívnom veku spolu so štrukturálnym efektom posunu početných kohort zo 40. a 50. rokov prispeli k dynamizácii nárastu podielu poreprodukčnej zložky. Na začiatku nového milénia už takmer 27 % osôb malo 50 a viac rokov a podľa sčítania 2011 to bola dokonca takmer jedna tretina populácie Slovenska. Pokles detskej zložky v prospech poreprodukčnej spôsobil, že v posledných dvoch sčítaniach už jednoznačne mali prevahu osoby vo veku 50 a viac rokov nad deťmi do 15 rokov. Tá sa navyše výrazne prehĺbila a vzhľadom na očakávaný presun početných kohort zo 70. rokov do poreprodukčného veku v najbližších rokoch aj prehlbovať bude.

Postupné starnutie populácie Slovenska sa prejavilo aj na vývoji hodnôt syntetických ukazovateľov vekovej štruktúry. Medzi sčítaniami 1950 – 2011 sa úroveň priemerného veku zvýšila z niečo viac ako 30 rokov na takmer 39 rokov. Kým na začiatku 50. rokov ešte polovica populácie Slovenska bola mladšia ako 27,3 roku, podľa sčítania obyvateľov 2011 už polovica osôb bola staršia ako 36,5 roka. Z obr.25 je zrejmé, že najmä v posledných dvoch intercenzových obdobiach došlo k dynamizácii starnutia obyvateľstva Slovenska. Potvrďuje to aj index starnutia. Ten sa medzi rokmi 1950 – 1980 zvýšil z niečo viac ako 23 osôb na necelých 40 osôb. Podľa sčítania 2011 však na 100 detí už pripadalo takmer 83 seniorov. Index závislosti mladého obyvateľstva v dôsledku dlhodobého poklesu plodnosti sa znižuje. Určitou výnimkou boli len 50. roky, keď medzi sčítaním 1950 a 1961 vďaka povojnovej kompenzačnej fáze došlo k miernemu zvýšeniu nad hranicu 51 detí. Od tohto momentu sme svedkami kontinuálneho poklesu zrýchleného v posledných dvoch intercenzových obdobiach. Aj preto v súčasnosti na 100 osôb v produktívnom veku už pripadá len niečo viac ako 21 detí. Opačnú tendenciu môžeme vidieť v prípade indexu závislosti starého obyvateľstva. Vzhľadom na vyššie popísaný dlhodobý povojnový rast podielu seniorov je tento trend logickým dôsledkom. Určitou výnimkou bolo len dočasné zníženie v roku 1991, keď seniorskú zložku ovplyvňovali málo početné generácie narodené počas 1. svetovej vojny. Kým podľa sčítania 1950 na 100 osôb v produktívnom veku pripadalo len niečo viac ako 10 osôb vo veku 65 a viac rokov, v poslednom sčítaní z roku 2011 to už bolo takmer 18 seniorov. Keďže celkové ekonomické zaťaženie produktívnej zložky sa odvíja od vývoja oboch

parciálnych skupín, nemalo tak jednoznačný priebeh. Od začiatku 20. storočia až do 50. rokov sme svedkami poklesu indexu celkového zaťaženia (z približne 75 osôb na 55 osôb) saturovaného predovšetkým kontinuálnym znižovaním detskej zložky a jeho zaťažením. Na začiatku 60. rokov sa však prehĺbilo, a aj preto hodnota indexu mierne vzrástla. V nasledujúcich rokoch dochádzalo síce ku klesaniu indexu zaťaženia mladým obyvateľstvom, no súčasne sa zvyšovalo zaťaženie starým, preto celkový index sa menil minimálne a pohyboval sa na úrovni niečo viac ako 57 osôb. Keďže od začiatku 90. rokov počet i podiel detí do 15 rokov začal dramaticky klesať a zvyšovanie váhy seniorov ani zďaleka neprebíhalo tak dynamicky, hodnota indexu celkového ekonomického zaťaženia produktívneho obyvateľstva klesala. Podľa údajov sčítania 1991 ešte dosahovala hodnotu 54 osôb, no v roku 2011 to už nebolo ani 39 osôb.

**Obr. 25: Syntetické indikátory vekovej štruktúry Slovenska 1900 – 2011**



Zdroj: Sčítanie ľudu 1900 – 2011

Obdobie krátko po roku 1950 možno z hľadiska premien vekovej štruktúry označiť ako etapu mladnutia populácie v dôsledku nastupujúcich vysokých hodnôt plodnosti a pôrodnosti (Káčerová, Ondačková, Mládek 2012, 31). Najvyšší podiel detskej zložky dosahoval okres Námestovo (38,3 %), Spišská Stará Ves (38,1 %) a Svidník (37 %). Naopak pomerne nízky podiel mali dve najväčšie mestá Slovenska: Bratislava (22,7 %) a Košice (22,2 %). Okresmi s najvyšším podielom seniorov zostávala Banská Štiavnica (10,3 %) a Krupina (10 %). Len necelú pätina okresov Slovenska podľa Rossetovej typológie<sup>6</sup> bolo možné zaradiť medzi demograficky staré okresy. Okrem väčšiny celkov na juhu stredného a juhovýchodného Slovenska sa sem zaradili aj okresy Malacky a Skalica (podiel 12,6 % a 12,1

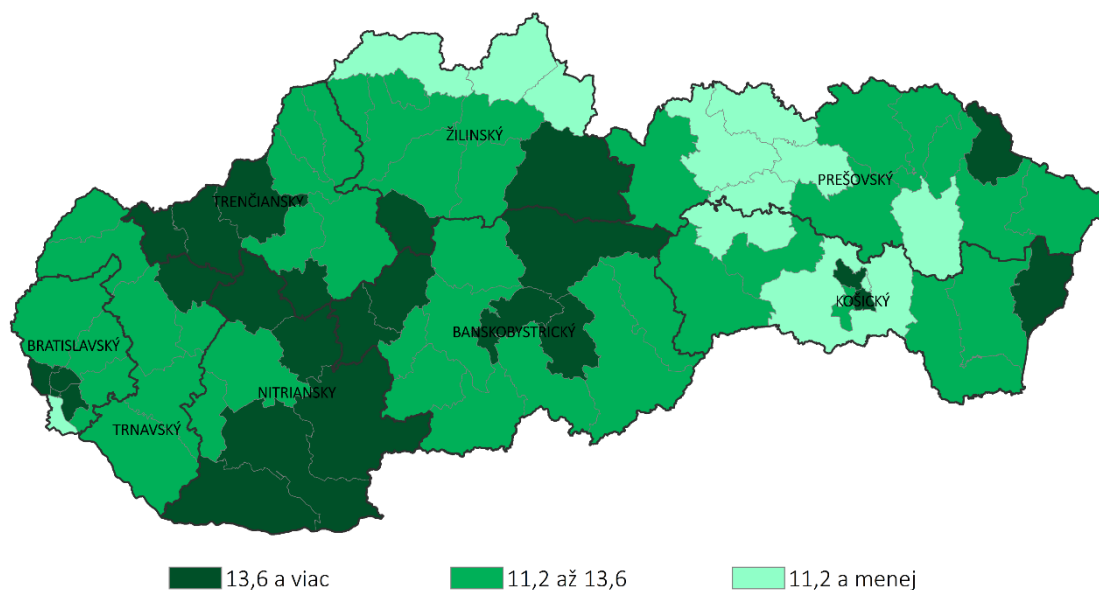
<sup>6</sup> Za demograficky staré populácie sa považujú tie, ktoré majú viac ako 12 % osôb vo veku 60 a viac rokov.

%). V zmenenom územno-správnom členení boli v roku 1960 najmladšie okresy Poprad (podiel detí do 15 rokov takmer 37 %), Dolný Kubín (niečo viac ako 36 %) a Čadca (takmer 36%). Najvyšší podiel obyvateľstva vo veku 60 a viac rokov dosiahli okresy Levice (viac ako 15 %), Rimavská Sobota (takmer 15 %) a Lučenec (niečo viac ako 14 %). Podľa výsledkov sčítania 1991 viac ako 30 % osôb do 15 rokov mali len okresy Bratislava V. (takmer 34 %), Námestovo (32 %), Kežmarok (31 %) a Tvrdošín (30,5 %). Najviac seniorov (60 a viac rokov) nachádzame v dvoch bratislavských okresoch (Bratislava I s podielom viac ako 29 % a Bratislava III s viac ako 23 %) a v okrese Sobrance (takmer 22 %).

Na začiatku nového milénia takmer v polovici okresov (38 zo 79) už prevládala poproduktívna zložka nad predproduktívnou. Ešte na začiatku 90. rokov pritom tento fenomén ešte nebol zaznamenaný v žiadnom z vtedajších okresov. Niečo viac ako štvrtinu tvorila detská zložka len na severe a severovýchode Slovenska (okresy Námestovo 29 %, Kežmarok 27 %, Sabinov 27 % a Stará Ľubovňa 26,4 %). Bratislavské okresy I a III boli na druhej strane jedinými okresmi s viac ako štvrtinovým podielom osôb vo veku 60 a viac rokov. Mestské okresy Bratislava V a Košice III majú v slovenskom prostredí špecifické postavenie v relatívne vysokom zastúpení produktívnej zložky obyvateľstva, ktorá predstavuje približne tri štvrtiny z miestnej populácie.

Rok 2011 je prelomový v prvom rade tým, že podiel obyvateľstva nad 60 rokov prvý krát prekonal podiel obyvateľov vo veku 0 – 14 rokov (18,4 % k 15,3 %). Už iba v 16 okresoch Slovenska prevažovala detská zložka nad seniormi (najvýraznejšie v okresoch Kežmarok a Námestovo). Popri bratislavských okresoch (Bratislava I, II a III) s približne štvrtinou seniorov sa do tejto skupiny zaradil aj okres Košice IV (podiel 24 %) (pozri obr. 26). Najnižší podiel detskej zložky dosahovali okresy Bratislava I (12 %), Bratislava V (11,3 %) a okres Myjava (12,2 %)

**Obr. 26: Podiel obyvateľov vo veku 65 a viac v okresoch SR v roku 2011 (%) (podľa SODB 2011)**



### 3. Štruktúra obyvateľstva podľa rodinného stavu

Zloženie obyvateľstva podľa rodinného stavu predstavuje k určitému okamihu odraz predchádzajúceho dlhodobého populačného vývoja. K rozhodujúcim faktorom, ktoré sa spolupodieľajú na formovaní danej populačnej štruktúry, patria predovšetkým intenzita a časovanie sobášnosti, rozvodovosti a úmrtnosti. Okrem toho dôležitými sú tiež niektoré externé nedemografické javy ako socioekonomické podmienky, kultúrne a hodnotové tradície, postoje a normy viažuce sa k niektorým aspektom rodinného života (napr. postoj k skorým sobášom, rozvodom manželstva, k opakovaným sobášom rozvedených, ovdovených alebo ku kohabitáciám) (Fialová 1991). Vzťah medzi demografickými procesmi a zložením obyvateľstva podľa rodinného stavu je však obojstranný. Na Slovensku môžeme dlhodobo pozorovať značné rozdiely v reprodukčnom správaní osôb v závislosti od ich právneho postavenia k manželskému zväzku, a preto je analýza tohto druhu veľmi dôležitou pre pochopenie komplexného vývoja a zmien demografickej reprodukcie. Pri samotnej analýze rodinného stavu v kontexte dlhšieho časového obdobia je však potrebné tiež brať do úvahy rozdiely vo vekovej štruktúre a existujúce diferenciacie medzi pohlaviami v hlavných demografických procesoch formujúcich rodinný stav. Aj preto sa okrem základného pohľadu na vývoj zloženia obyvateľstva Slovenska podľa rodinného stavu vo veku 16 a viac rokov zameriame aj na užšie vymedzenie vekových skupín, a to zvlášť pre mužov a ženy. Aj keď tento typ štruktúry patrí medzi základné demografické triedenia, väčšinou mu nie je venovaná detailnejšia pozornosť s výnimkou niektorých exponovaných a s reprodukciou previazaných vekových skupín a rodinných stavov (napr. slobodné, vydaté, nevydaté ženy v reprodukčnom veku, vo veku najvyššej plodnosti a pod.). Domnievame sa, že daný nezáujem pramení z určitej stability tejto populačnej štruktúry v dlhšom časovom aspekte na Slovensku, ako aj z dostupnosti vhodných údajov na analýzu tohto typu. Ak budeme abstrahovať od posledných dvoch desaťročí, kedy ŠÚ SR pravidelne každoročne pripravuje a v digitálnej podobe publikuje údaje o veku, pohlaví a rodinnom stave obyvateľstva Slovenska, potom zostávajú k dispozícii len výsledky sčítaní obyvateľov. Tie predstavujú v podstate jediný zdroj informácií tohto typu. Nikdy však (podľa našich znalostí) neboli prístupné a spracované v takej dlhej časovej rade ako sa ich podarilo pripraviť pre potreby tejto publikácie.

### 3.1 Vývoj zloženia obyvateľstva podľa rodinného stavu

Zloženie obyvateľstva Slovenska podľa rodinného stavu u osôb starších 15 rokov sa celé 20. i na začiatku 21. storočia vyznačovalo prevahou ženatých mužov a vydatých žien. Druhou najpočetnejšou skupinou boli osoby, ktoré ešte ani raz do manželstva vo svojom živote nevstúpili. Spoločne príslušnosť k týmto dvom skupinám rodinného stavu v sčítaní deklarovalo 80 – 90 % osôb na Slovensku. Ak sa však pozrieme bližšie, zistíme, že postupne v čase predsa len dochádzalo k určitým posunom, pričom identifikujeme aj rozdiely medzi oboma pohlaviami. U žien a ešte častejšie u mužov bol podiel rozvedených dlhodobo zanedbateľný. Nad hranicu 1 % sa dostala táto skupina až na začiatku 70. rokov, no najmä v posledných dvoch intercensových obdobiach došlo k pomerne výraznému nárastu ich zastúpenia. V ženskej časti populácie vo veku 16 a viac rokov už podľa posledného sčítania z roku 2011 tvoria takmer 10 % a u mužov prekročili hranicu 8 %. V celorepublikovom priemere sú rozvedené osoby (neplatí to u žien) už o niečo častejšie ako osoby ovdovené. Príčinou tohto vývoja pritom nie je len dlhodobý rast intenzity rozvodovosti vrcholiaci práve v 90. rokoch a prvej dekáde nového milénia, ale aj pomerne výrazný pokles sobášnosti rozvedených osôb (pozri Tab. 2).

Ovdovené osoby dlhodobo predstavovali na Slovensku približne desatinu z populácie vo veku 16 a viac rokov. Jednoznačne pritom platilo, že o niečo vyššiu váhu (10 – 11,5 %) mali pred druhou svetovou vojnou, kým v povojnovom období sa ich zastúpenie stabilne udržiavalo pod hranicu 10 %. Vzhľadom na dlhodobú existenciu mužskej nadúmrtosti, ktorá sa ešte 60. – 80. rokoch prehlbila, sú častejšie ovdovenými ženy ako muži. Okrem diferenčnej úmrtnosti dôležitú úlohu zohráva aj intenzita, s akou ovdovené osoby opakovane vstupujú do manželstva. Keďže šance na ďalší sobáš mali dlhodobo vyššie ovdovení muži, aj tento proces prispieval k častejšiemu výskytu ovdovených žien v populácii Slovenska. Celkovo v sledovanom období maximálny podiel ovdovených nachádzame vo výsledkoch sčítania ľudu z roku 1921. Platí to predovšetkým u žien (17,6 % z celej ženskej populácie), keďže hlavný formujúci faktor predstavovala zvýšená úmrtnosť mužov počas prvej svetovej vojny. V ďalšom období dochádzalo u mužov k poklesu (prípadne stagnácii) ovdovených osôb, aby v posledných dvoch sčítaniach z rokov 2001 a 2011 tieto osoby nepredstavovali ani 3 % z celkového počtu mužov vo veku 16 a viac rokov. Situácia u žien bola o niečo problematickejšia. Aj v ich prípade sme síce svedkami poklesu až pod hranicu 14 % v roku 1970, no v ďalšom vývoji zaznamenávame zvrátenie tohto trendu. Ako už bolo naznačené vyššie, práve 70. a 80. roky sa vyznačovali prehlbovaním mužskej nadúmrtosti, a preto sa zastúpenie ovdovených žien mierne zvyšovalo. Na začiatku 90. rokov, keď tento trend vrcholil, ich zastúpenie výrazne prelomilo hranicu 15 % a dosiahlo úroveň pozorovanú naposledy ešte v medzivojnovom období. V ostatných dvoch intercensových obdobiach sa

úmrtnosť mužov znižovala rýchlejšie, pričom výrazne klesli aj šance na opakovaný vstup do manželstva, preto aj podiel ovdovených žien a rozdiel medzi pohlaviami v ich zastúpení sa znižoval. Podľa sčítania obyvateľov 2011 ovdovené ženy už nepredstavovali ani 14 % z celej ženskej populácie osôb starších 15 rokov.

**Tab. 2: Obyvateľstvo Slovenska vo veku 16 a viac rokov podľa pohlavia a rodinného stavu, sčítanie obyvateľov 1900 – 2011 (v %)**

| Rodinný stav         | 1900 | 1910 | 1921 | 1930 | 1950 | 1961 | 1970 | 1980 | 1991 | 2001 | 2011 |
|----------------------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|
| <i>Muži</i>          |      |      |      |      |      |      |      |      |      |      |      |
| <b>slobodní</b>      | 32,4 | 33,5 | 35,1 | 34,5 | 28,2 | 25,1 | 27,0 | 26,0 | 25,7 | 32,1 | 35,6 |
| <b>ženatí</b>        | 63,3 | 62,0 | 59,9 | 60,6 | 67,2 | 70,9 | 68,6 | 68,6 | 67,8 | 58,9 | 50,6 |
| <b>rozvedení</b>     | 0,1  | 0,1  | 0,2  | 0,3  | 0,5  | 0,7  | 1,0  | 2,0  | 3,2  | 4,7  | 8,4  |
| <b>ovdovení</b>      | 4,2  | 4,4  | 4,8  | 4,5  | 4,1  | 3,3  | 3,3  | 3,3  | 3,2  | 2,9  | 2,8  |
| <i>Ženy</i>          |      |      |      |      |      |      |      |      |      |      |      |
| <b>slobodné</b>      | 23,6 | 23,8 | 24,8 | 25,4 | 21,5 | 17,6 | 19,7 | 18,1 | 17,3 | 22,9 | 26,6 |
| <b>vydaté</b>        | 60,7 | 60,4 | 57,3 | 58,4 | 62,8 | 67,4 | 65,1 | 64,5 | 62,7 | 54,6 | 47,7 |
| <b>rozvedené</b>     | 0,1  | 0,2  | 0,3  | 0,5  | 0,8  | 1,1  | 1,5  | 2,8  | 4,3  | 6,2  | 9,8  |
| <b>ovdovené</b>      | 15,7 | 15,6 | 17,6 | 15,7 | 14,9 | 13,8 | 13,6 | 14,5 | 15,6 | 14,9 | 13,9 |
| <i>Spolu</i>         |      |      |      |      |      |      |      |      |      |      |      |
| <b>slobodní/é</b>    | 27,7 | 28,3 | 29,7 | 29,7 | 24,7 | 21,2 | 23,3 | 21,9 | 21,3 | 27,3 | 30,9 |
| <b>ženatí/vydaté</b> | 61,9 | 61,2 | 58,5 | 59,5 | 64,9 | 69,1 | 66,8 | 66,5 | 65,2 | 56,7 | 49,1 |
| <b>rozvedení/é</b>   | 0,1  | 0,1  | 0,3  | 0,4  | 0,6  | 0,9  | 1,3  | 2,4  | 3,8  | 5,5  | 9,2  |
| <b>ovdovení/é</b>    | 10,2 | 10,4 | 11,5 | 10,4 | 9,8  | 8,7  | 8,6  | 9,1  | 9,6  | 9,1  | 8,6  |

Zdroj: Sčítanie ľudu 1900 – 2011

Vývoj podielu osôb žijúcich v manželstve a slobodných osôb je vzájomne úzko previazaný. Pri určitom zovšeobecnení môžeme povedať, že pri poklese zastúpenia slobodných sa zvyšoval podiel ženatých a vydatých a naopak.

Na začiatku 20. storočia a v medzivojnovom období sa podiel slobodných mužov a žien postupne zvyšoval až na úroveň takmer 30 % v populácii 16-ročných a starších osôb. Platilo pritom, že o niečo častejšie boli slobodnými muži (32 – 35 %) ako ženy (23 – 25 %). Podmieňovala to jednak nižšia sobášnosť slobodných mužov, ako aj mierne rastúci priemerný vek mužov pri prvom sobáši. Po druhej svetovej vojne sme svedkami určitého poklesu priemerného veku pri prvom sobáši, jeho následnej stabilizácie na nízkej úrovni v kombinácii s vysokou intenzitou sobášnosti slobodných. Výsledkom bol pokles podielu slobodných osôb až na 21 % v roku 1961 (25 % muži, necelých 18 % ženy). Keďže v nasledujúcom období sa intenzita sobášnosti znížila a do veku najvyššej sobášnosti prešli početné kohorty osôb narodené v 40. rokoch, podiel slobodných v roku 1970 opätovne mierne vzrástol u mužov na 27 % a u žien na takmer 20 % (celkovo viac ako 23 %). Prijatie komplexu pronatalitných a prorodinných opatrení na konci 60. a na začiatku 70. rokov dokázalo na určitý čas oživiť sobášnosť, a preto v nasledujúcich dvoch intercensových obdobiach podiel slobodných v populácii Slovenska vo veku 16 a viac rokov mierne klesol. Podľa posledného

československého sčítania na začiatku 90. rokov bolo slobodných len niečo viac ako 21 % osôb. Z toho v mužskej populácii to bolo menej ako 26 % a v ženskej viac ako 17 %. Vývoj sobášnosti ako aj podiel ženatých a vydatých osôb však naznačovali, že dovtedy platný model sobášneho správania začína dostávať trhliny a navonok síce stabilný režim sa vo vnútri začínal meniť. Dramatický prepád sobášnosti slobodných, odkladanie manželských štartov do vyššieho veku spolu s prechodom početných kohort zo 70. rokov reprodukčným vekom prispeli k dynamickému nárastu počtu a podielu slobodných osôb v populácii 16-ročných a starších na Slovensku. Na začiatku nového milénia už ich podiel prekročoval hranicu 27 % a podľa posledného sčítania obyvateľov z roku 2011 už predstavujú takmer 31 %, čo je historicky najvyšší podiel, aký kedy táto skupina zaznamenala. Keďže sa mierne prehĺbili aj rozdiely v intenzite prvosobášnosti medzi pohlaviami, sledujeme aj o niečo väčšie rozdiely v zastúpení slobodných mužov a slobodných žien. V roku 2011 vo veku 16 a viac rokov tvorili slobodní muži takmer 36 %, kým u žien to bolo niečo menej ako 27 %.

Formovanie skupiny ženatých mužov a vydatých žien ovplyvňuje viacero faktorov. Rozhodujúcim je síce časovanie a intenzita sobášnosti slobodných, ale v dlhodobej perspektíve sa k nemu postupne viac či menej výrazne pridávala intenzita rozvodovosti, úroveň úmrtnosti osôb žijúcich v manželstve a najmä diferenčná úmrtnosť podľa pohlavia, ďalej pravdepodobnosť, že rozvedené alebo ovdovené osoby opakovane vstúpia do manželstva a v neposlednej rade aj predchádzajúci vývoj plodnosti v podobe prechodov viac či menej početných populačných kohort ako aj samotný vývoj zastúpenia ostatných skupín rodinného stavu v populácii. Nesmieme tiež zabúdať na vyššie spomínané nedemografické faktory, ktoré ovplyvňovali ochotu ľudí vstupovať do manželstva, zotrvať v ňom, opakovane do neho vstupovať alebo žiť v iných ako manželských zväzkoch (či zostávať trvalo bez partnera).

Podiel osôb žijúcich v manželstve sa na začiatku 20. storočia pohyboval mierne nad hranicou 61 % s určitou klesajúcou tendenciou. Tá vrcholila v prvom povojnovom sčítaní, keď nepriaznivé okolnosti predchádzajúcich rokov negatívne zasiahli najmä proces sobášnosti, no výraznou mierou prispeli aj k ukončeniu veľkého množstva manželstiev v dôsledku úmrtia jedného z manželov (najčastejšie mužov). Podiel ženatých a vydatých tak v oboch medzivojnových sčítaniach klesol pod hranicu 60 %. Po druhej svetovej vojne bola situácia opačná, keďže zastúpenie mužov a žien v manželstve sa zvýšilo až na takmer 65 %. Prispela k tomu nielen povojnová kompenzačná fáza, ale aj pomerne vysoká sobášnosť počas existencie vojnovnej Slovenskej republiky (s výnimkou posledných mesiacov vojny). Na vysokej úrovni zostala sobášnosť aj v 50. rokoch. Navyše v tomto období dochádzalo aj k značnému zlepšovaniu úmrtnostných pomerov, kým intenzita rozvodovosti zostávala ešte stále veľmi nízka. Kombinácia týchto faktorov znamenala ďalšie posilnenie podielu ženatých a vydatých osôb v populácii Slovenska. V roku 1961 tak predstavovali viac ako 69 % všetkých osôb vo veku 16 a viac rokov. Ďalší vývoj však priniesol v podstate kontinuálny pokles, ktorý pokračoval až do súčasnosti. V 70. a 80. rokoch boli hlavnými príčinami rastúca

rozvodovosť manželstiev, ako aj prehlbujúce sa rozdiely v úmrtnosti mužov a žien. Od konca 70. rokov sa k tomu navyše pripájalo aj znižovanie sobášnosti slobodných. Na začiatku 90. rokov sa tak podiel ženatých a vydatých dostal na hranicu 65 %. Vyššie spomínaný prepád sobášnosti v kombinácii s dynamicky rastúcou rozvodovosťou a presunmi početných kohort zo 70. rokov prispeli k urýchleniu tohto trendu. Priaznivý efekt na pretrvávanie manželských zväzkov malo len zlepšovanie úmrtnostných pomerov a znižovanie mužskej nadúmrtnosti. Na začiatku 21. storočia preto osoby žijúce v manželstve už nepredstavovali ani 57 % z populácie 16-ročných a starších. Pretrvávanie uvedených mechanizmov formujúcich počet a podiel ženatých a vydatých osôb v ďalšom intercensovom období spôsobil ďalší pokles, a to až pod hranicu 50 %. Znamená to, že v poslednom sčítaní obyvateľov na Slovensku zohrávali osoby žijúce v manželstve historicky najmenšiu úlohu.

Ako sme uviedli vyššie, štruktúra obyvateľstva podľa rodinného stavu je úzko spätá s vekovým zložením a rozdelením populácie podľa pohlavia. Preto sa jej podrobnejšia analýza nezaobíde bez ich vzájomného prepojenia. V nasledujúcej časti sa zameriame na vývoj jednotlivých rodinných stavov podľa 5-ročných vekových skupín, pričom ho budeme analyzovať zvlášť pre mužov a zvlášť pre ženy.

### 3.2 Slobodné obyvateľstvo

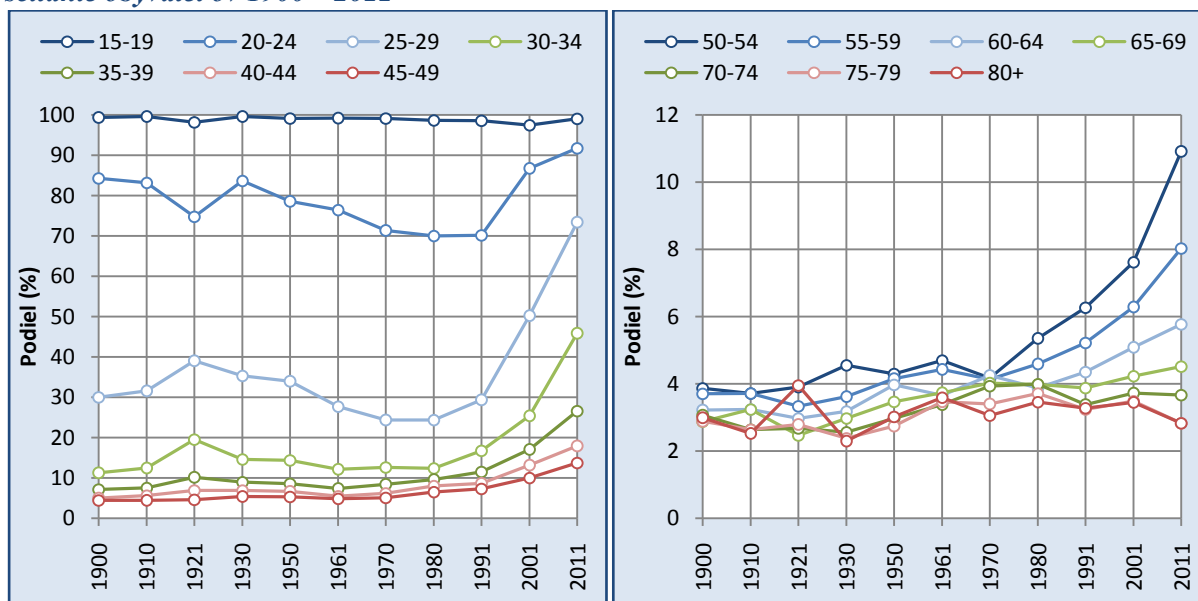
Typickou črtou sobášneho správania populácie Slovenska v podstate až do konca 80. rokov bola jej vysoká intenzita, keď do manželstva aspoň raz vstupovala väčšina mužov a žien. Podiel slobodných na konci reprodukčného veku výraznejšie neprekračoval hranicu 10 %. Okrem toho sa muži a najmä ženy vyznačovali nízkym priemerným vekom pri prvom sobáši, ako aj ďalšími indikátormi časovania tohto procesu (spodný decil, dolný kvartil a pod.). Až od začiatku 90. rokov dochádza k výraznejšej premene tohto modelu sobášnosti. K jeho hlavným znakom patrí odkladanie vstupov do manželstva, ako aj pokles celkovej intenzity sobášnosti slobodných. Každá z týchto charakteristických črt sa významnou mierou podieľala na formovaní zastúpenia slobodných mužov a žien v jednotlivých vekových skupinách.

Vo veku do 20 rokov aj napriek skorému začiatku manželských dráh sa podiel slobodných mužov stabilne pohyboval nad hranicou 97 %. Len veľmi malá časť mužov tak uzatvárala manželstvo pred dovŕšením 20. roku života. Podmieňovalo to hneď niekoľko faktorov. Išlo jednak o dlhšie obdobie vzdelávania a prípravy na povolanie ako u žien. V prípade mladších osôb ako 18 rokov bol a je potrebný súhlas rodiča alebo zákonného zástupcu. Do druhej polovice 40. rokov navyše bola plnoletosť stanovená až na 21. rok života. Ďalej to bola branná povinnosť, ktorá tiež oddŕaľovala manželský debut. Okrem toho na Slovensku dlhodobo majú prevahu zväzky so starším mužom, a keďže ani u žien nikdy neprevládali takto skoré sobáše, nemal možnosť sa ani v mužskej populácii výraznejšie

presadiť. U žien až do začiatku 60. rokov slobodné osoby vo veku do 20 rokov predstavovali približne 90 % z danej vekovej skupiny. V nasledujúcom období sa ich podiel mierne zvýšil na 93 %. Na tejto úrovni vydržal až do sčítania 1991. V posledných dvoch intercenzových obdobiach však došlo k ďalšiemu nárastu a podľa posledného sčítania z roku 2011 slobodné ženy vo veku 16 – 19 rokov tvoria takmer 98 %. U mužov i žien tak ženatí a vydaté v tomto veku predstavujú v súčasnosti príklad veľmi extrémneho sobášneho správania marginálnej skupiny osôb.

Vo veku nad 20 rokov však podiel slobodných mužov a najmä žien pomerne rýchlo klesal. Okrem samotnej intenzity sobášnosti sa na predmetnom vývoji odzrkadľovali aj zmeny v pomere slobodných mužov a žien vo veku typickom pre vstup do manželstva, vyššie uvedené legislatívne posuny vo veku plnoletosti, dĺžka brannej povinnosti, ako aj obmedzenia spojené s niektorými profesiami (najmä v štátnej a verejnej správe). Aj preto podiel mužov, ktorí zostávali vo veku 20 – 24 rokov ešte slobodnými, bol v podstate až do začiatku 50. rokov na a nad hranicou 80 %. Výnimkou je len prvé povojnové sčítanie v roku 1921, kde slobodní muži predstavovali len približne tri štvrtiny v danej vekovej skupine. Príčinou bola špecifická situácia, ktorá vznikla v povojnovom období, keď došlo nielen k realizácii odložených a zadržaných sobášov, ale sme tiež svedkami určitej anticipácie a dočasnému posunu manželských štartov do mladšieho veku aj v mužskej časti populácie Slovenska. Výraznou mierou k tomu prispel aj výrazný nepomer medzi počtom slobodných mužov a žien, čo sa napokon odzrkadlilo aj na vyššej intenzite sobášnosti, s akou do manželstva vstupovali muži v prvých povojnových rokoch.

**Obr.27 a 28: Vývoj podielu slobodných mužov na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sčítanie obyvateľov 1900 – 2011**



Zdroj: Sčítanie ľudu 1900 – 2011

Po druhej svetovej vojne došlo počas minulého politického režimu v špecifických spoločenských podmienkach ku upevneniu modelu sobášov v nízkom veku. Zníženie priemerného veku, ale najmä spodného vekového decilu a kvartilu sa týkalo predovšetkým mužskej časti populácie a prispelo k postupnému poklesu podielu slobodných mužov vo veku 20 – 24 rokov až na približne 70 %. Na tejto úrovni sa ich zastúpenie stabilizovalo v troch po sebe idúcich sčítaniach ľudu z rokov 1970 – 1991. Prevrätne zmeny sobášneho správania presadzujúce sa na Slovensku od začiatku 90. rokov, ktorých jedným z hlavných znakov je odkladanie manželských štartov, sa podpísali pod rastúci podiel slobodných mužov vo veku 20 – 24 rokov. Keďže ide o pomerne dynamicky sa presadzujúci jav, v sčítaní obyvateľov z roku 2011 už v tomto veku zostalo slobodných takmer 92 % mužov Slovenska.

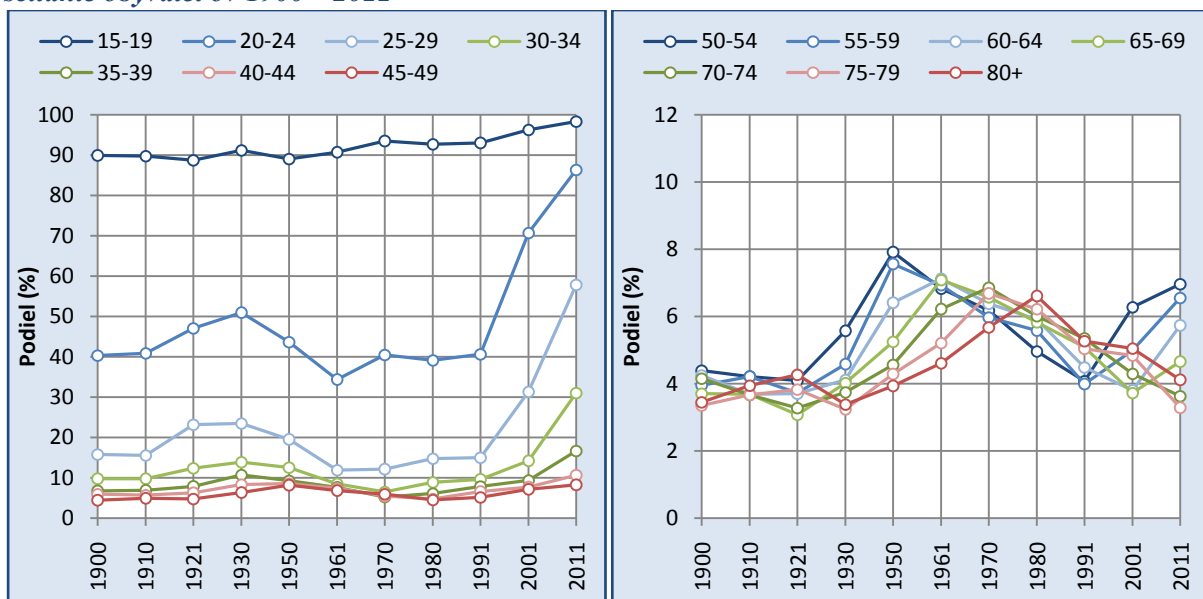
S oveľa nižšou dynamikou sa vo veku 20 – 24 rokov menilo zastúpenie slobodných žien. Na začiatku 20. storočia podľa výsledkov sčítaní 1900 a 1910 v tomto veku slobodných ešte do manželstva nevstúpilo približne 40 % žien. Po prvej svetovej vojne v súvislosti so zhoršením vzájomného pomeru pohlaví na sobášnom trhu podiel slobodných žien vzrástol na viac ako 47 % v roku 1921 a takmer 51 % v roku 1930. Druhé povojnové obdobie prinieslo priaznivý vývoj sobášnosti a zvýraznenie modelu skorých vstupov do manželstva, čo sa odzrkadlilo aj na podiele slobodných žien vo veku 20 – 24 rokov. Až do začiatku 90. rokov zostávalo v sledovanej vekovej skupine bez skúsenosti so životom v manželstve stabilne len približne 39 – 44 % žien. Určitou výnimkou bol rok 1961, keď podiel slobodných žien v tomto veku klesol dokonca až na hranicu takmer 34 %. Podobne ako u mužov, posledné dve intercenzné obdobia sú v znamení rastúcich zastúpení slobodných žien v dôsledku odkladania manželských štartov do vyššieho veku, ako aj určitého odmietania vôbec vstúpiť do manželstva. Podľa výsledkov posledného sčítania z roku 2011, len necelých 14 % žien sa do veku 20 – 24 rokov aspoň raz vydalo.

Veková skupina 25 – 29 rokov predstavovala dlhodobo nielen u žien, ale aj u mužov už vek, keď väčšina osôb už vstúpila do manželstva. Podiel slobodných mužov sa v tomto veku až do začiatku 50. rokov udržiaval na úrovni 30 – 35 %, len v roku 1921 po predchádzajúcom nepriaznivom období to bolo približne 39 %. Po druhej svetovej vojne ich zastúpenie postupne kleslo až k hranici 24 % v rokoch 1970 a 1980, keďže sa znižoval nielen vek maximálnej úrovne sobášnosti slobodných, ale aj časovanie tohto procesu vykazovalo všetky známky mladnutia. Do určitej miery k tomu prispelo aj prijatie pronatalitných a prorodinných opatrení na konci 60. a v prvej polovici 70. rokov. V nasledujúcom období však dochádza k určitému znižovaniu intenzity sobášnosti slobodných mužov, ako aj mierneho odkladania manželských štartov do vyššieho veku. Vďaka tomuto vývoju na začiatku 90. rokov v tomto veku už zostalo slobodných približne 29 % mužov. Ako už bolo viackrát spomenuté vyššie, hlavné zmeny sobášneho správania priniesli až posledné dve intercenzné obdobia. V roku 2001 viac ako polovica a v roku 2011 dokonca takmer tri štvrtiny mužov zostali vo veku 25 – 29 rokov bez osobnej skúsenosti so životom v manželstve. Vo vyššom veku síce už majú prevahu muži, ktorí aspoň raz v manželstve žili,

no vo veku 30 – 34 rokov už slobodní muži tvoria takmer 46 %, kým v minulosti sa ich zastúpenie pohybovalo v rozpätí 11 – 20 %. Smerom ku koncu reprodukčného obdobia sa prevaha tých mužov, ktorí boli aspoň raz ženatí, prehĺbuje, no i tu môžeme vidieť postupný nárast podielu slobodných v poslednom sčítaní z roku 2011. Tak napríklad vo veku 35 – 39 rokov bola v roku 2011 viac ako štvrtina mužov slobodná, no v sčítaniach 1900 – 1980 ich podiel len raz (v roku 1921) mierne prekročil hranicu 10 %.

U žien sú hlavné trendy podobné, no odvíjajú sa na nižšej úrovni podielu slobodných osôb. Vo veku 25 – 29 rokov len v medzivojnovom období prekročilo ich zastúpenie hranicu jednej pätiny (niečo viac ako 23 %), pričom dlhodobo sa pohybovalo v úzkom rozpätí 12 – 16 %. V roku 2001 to však už bolo viac ako 31 % a podľa posledného sčítania dokonca takmer 58 %. V druhej polovici reprodukčného obdobia zostávalo slobodných dlhodobo len veľmi malé percento žien. Len vo veku 30 – 34 rokov, a to dokonca len v sčítaniach 1921 – 1950<sup>7</sup> ich váha mierne prekročila hranicu 10 %. Posledné sčítanie z roku 2011 ukázalo, že vo veku 30 – 34 rokov bolo slobodných ešte približne 31 % žien a vo veku 35 – 39 rokov takmer 17 % osôb. Na konci reprodukčného veku aj napriek týmto zmenám zostávalo u oboch pohlaví tradične mimo manželský zväzok len približne 5 – 8 % mužov a 4 – 14 % žien.

**Obr.29 a 30: Vývoj podielu slobodných žien na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sčítanie obyvateľov 1900 – 2011**



Zdroj: Sčítanie ľudu 1900 – 2011

V súvislosti s tým je zrejmé, že aj vo veku nad 50 rokov podiel slobodných mužov i žien bol stabilne veľmi nízky. Svedčia o tom aj výsledky jednotlivých sčítaní z rokov 1900 – 2011, keď ani v jednej z predmetných vekových skupín neprekročilo zastúpenie slobodných osôb hranicu 10 %. Výnimkou je len posledný cenzus u mužov vo veku 50 – 54 rokov. Vývoj od začiatku 90. rokov však naznačuje, že aj v staršom produktívnom veku budeme svedkami

<sup>7</sup>V sčítaní ľudu z roku 1930 to bolo aj vo veku 35 – 39 rokov.

určitého zvyšovania váhy slobodných osôb ako dôsledku pretrvávajúcej nízkej sobášnosti v reprodukčnom veku.

### 3.3 Ženaté a vydaté osoby

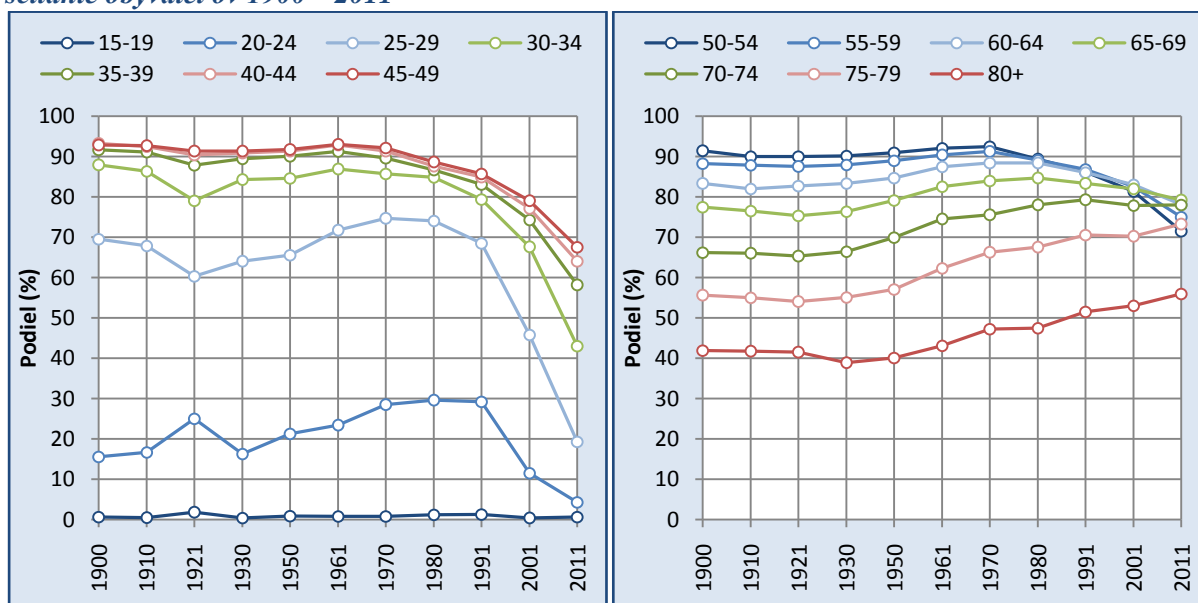
Počet a podiel osôb žijúcich v manželstve úzko súvisí s predchádzajúcim vývojom sobášnosti. V reprodukčnom veku ide predovšetkým o to, s akou intenzitou a časovaním vstupujú do manželstva slobodní muži a ženy. Vo vyššom veku hrá dôležitú úlohu zase opakovaná sobášnosť rozvedených a ovdovených. Okrem samotného vzniku manželského zväzku je významným vnútorným faktorom tiež ich stabilita. Dlhو pritom kľúčovými boli úroveň úmrtnosti a rozdiely v úmrtnostných pomeroch medzi mužmi a ženami. Až s rastúcou intenzitou rozvodovosti sa do popredia postupne začal dostávať proces legislatívneho zániku manželských zväzkov. V produktívnom veku je rozvodovosť už v súčasnosti dominantným faktorom určujúcim stabilitu manželstva, pričom s predlžovaním života a znižovaním mužskej nadúmrtnosti sa hlavný efekt ovdovenia posúva stále do vyššieho veku.

V tradičnej slovenskej spoločnosti predstavoval sobáš dôležitý medzník pre vstup mladého človeka do spoločenstva dospelých (Švecová, 1997, 69). V patriarchálnej spoločnosti výraznejšiu zmenu statusu podstupovala žena – nevesta (Feglová, Jakubíková 2000, 219). Pri sobášoch sa pritom dôsledne dbalo na endogamnosť (historicky išlo najmä o sociálnu, konfesijnú a etnickú), ktorá do určitej miery potvrdzovala spoločenskú a kultúrnu sebestačnosť obce a komunity (Švecová 1997, 79).

V súvislosti s pretrvávaním modelu skorej sobášnosti sa podiel ženatých mužov vo veku 30 – 34 rokov až do začiatku 90. rokov pohyboval v rozmedzí 80 – 89 %. Takmer rovnakú úroveň môžeme vidieť aj v ženskej časti populácie v tomto veku. Výrazný pokles sobášnosti v prvej polovici reprodukčného veku, ku ktorému došlo v nasledujúcich dvoch intercenzových obdobiach, prispel k dynamickému zníženiu zastúpenia ženatých a vydatých osôb. Podľa sčítania obyvateľov z roku 2011 žilo v manželstve vo veku 30 – 34 rokov len približne 43 % mužov a necelých 56 % žien. Vývoj v druhej polovici reprodukčného veku však bol značne pohlavne diferencovaný. U mužov vidíme posilnenie váhy ženatých osôb. V podstate až do sčítania 1970 tieto osoby tvorili vo veku 45 – 49 rokov viac ako 90 %. Nasledoval síce pokles (v roku 2011 na približne 68 %), no naďalej platilo, že váha ženatých mužov sa s vekom zvyšovala. V ženskej časti populácie podiel vydatých s výnimkou posledných dvoch sčítaní dosahoval maximálnu úroveň už vo veku 30 – 39 rokov. Ako ukázali staršie sčítania, hlavnou príčinou bol pomerne vysoký podiel ovdovených žien už vo veku 40 – 49 rokov, a to najmä v medzivojnovom období. Práve v cenzoch 1921 a 1930 sa v mladšom veku v zložení ženskej populácie podľa rodinného stavu najvýraznejšie prejavili nepriaznivé dopady 1. svetovej vojny. Horšie úmrtnostné pomery mužov, a s tým spojené

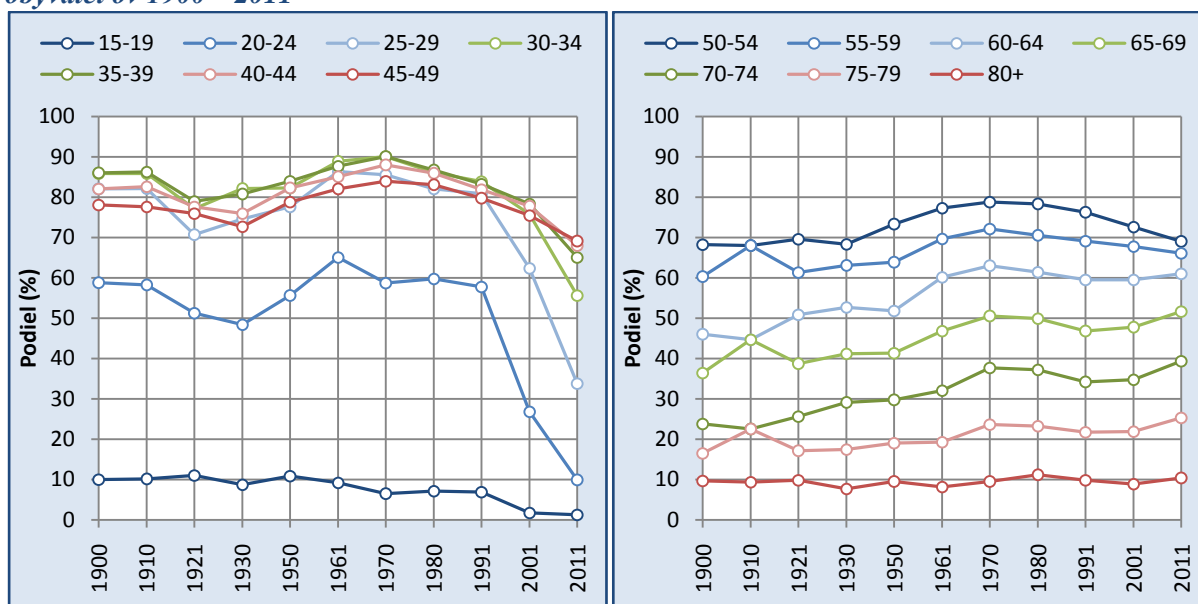
vyššie riziko ovdovenia žien zotrvalo v tomto veku aj po druhej svetovej vojne. Keďže druhý svetový vojnový konflikt tak výrazne nezasiahol skladbu obyvateľstva podľa rodinného stavu, váha ovdovených sa znížila. Okrem toho k tomu prispela aj relatívne vysoká intenzita opakovanej sobášnosti a tiež postupné zvyšovanie vplyvu rozvodovosti a podielu rozvedených žien. Nesmieme tiež zabudnúť na skutočnosť, že ovdovení a rozvedení muži mali vždy vyššie šance opakovane vstúpiť do manželstva, a to predovšetkým v produktívnom veku. Aj preto si ženatí muži svoju prevahu udržiavali v podstate vo všetkých sledovaných vekových skupinách. Ešte dôležitejšou je však skutočnosť, že ovdovenie sa v ďaleko vyššej miere dotýka žien, a preto len malá časť mužov aj vo vyššom veku žije mimo manželský zväzok. Navyše zlepšujúce sa úmrtnostné pomery a najmä zníženie mužskej nadúmrtnosti v posledných dvoch desaťročiach prispeli k zvýšeniu podielu ženatých mužov aj v najvyššom veku (75 a viac rokov). Znamená to, že aj v seniorskom veku (ak sa ho dožijú) častejšie nachádzame v sčítaniach mužov v manželstve ako mimo neho. Opačná situácia približne od začiatku 70. rokov vzniká vo veku 50 – 64 rokov. Podiel ženatých mužov tu má klesajúcu tendenciu v dôsledku rastúcej rozvodovosti, ako aj jej maximálnej úrovne na sklonku reprodukčného veku v mužskej zložke. Navyše výraznou mierou sa k tomuto javu pridáva aj pokles sobášnosti rozvedených osôb, ktorý sledujeme v poslednom štvrtstoročí. Nielenže sú muži vo veku 40 – 49 rokov vystavení vysokému riziku rozvodu, ale aj ich následné šance na opakovaný vstup do manželstva sa pomerne dynamicky znížil.

**Obr.31 a 32 Vývoj podielu ženatých mužov na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sčítanie obyvateľov 1900 – 2011**



Zdroj: Sčítanie ľudu 1900 – 2011

**Obr.33 a 34: Vývoj podielu vydatých žien na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sčítanie obyvateľov 1900 – 2011**



Zdroj: Sčítanie ľudu 1900 – 2011

Pretrvávajúca nižšia intenzita opakovanej sobášnosti, nižší vek pri rozvoze a ovdovení v porovnaní s mužmi, ako aj celkovo nižšia úmrtnosť žien stoja v poreprodukčnom veku za nižším zastúpením vydatých a skorším vznikom prevahy osôb žijúcich mimo manželský zväzok. S výnimkou sčítania z roku 2011 v ženskej populácii na Slovensku platilo, že vo veku 65 a viac rokov sa podiel vydatých žien pohyboval pod hranicou 50 %. Prevaha nevydatých osôb sa pritom s každou vekovou skupinou prehlbuje. Z pohľadu vývojových trendov je zrejmé, že v mladšom seniorskom veku sme postupne svedkami určitého zvyšovania váhy žien žijúcich v manželstve, no vo veku 75 a najmä 80 a viac rokov k významnejším zmenám za posledné storočie nedošlo. Aj preto naďalej platí, že vo veku 75 – 79 rokov v súčasnosti len každá štvrtá a vo veku 80 a viac rokov dokonca len jedna z desiatich žien sú ešte vydaté.

### 3.4 Ovdovené osoby

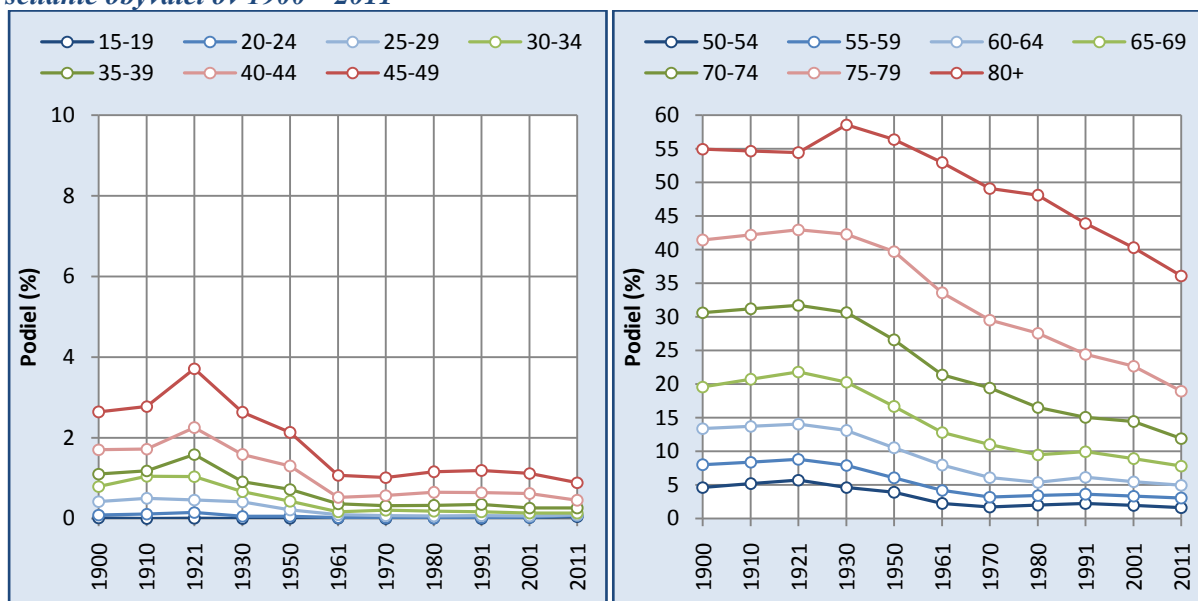
Špecifické postavenie pri výskume štruktúry obyvateľstva podľa rodinného stavu má ovdovené obyvateľstvo. Do veľkej miery odráža vekovú štruktúru a odlišné úmrtnostné pomery medzi pohlaviami, spoločenské postavenie a možnosti a vôľu zmeny tohto rodinného stavu, ktorá je závislá od veku, pohlavia a ekonomických faktorov, ktoré by ovdoveného jednotlivca vo väčšej či menšej miere nútili tento stav zmeniť.

Dlhodobé pretrvávajúce vyššej úmrtnosti mužov, ktoré sa ešte po druhej svetovej vojne prehlúbilo, spolu s častejším uzatváraním druhých a ďalších manželstiev prispievali k situácii, keď ovdovený muž v reprodukčnom veku bol v spoločnosti na Slovensku skôr raritou alebo

výsledkom len dočasnej nepriaznivej situácie zachytenej v čase sčítania. Podobne ani vo vyššom veku ich zastúpenie nebolo nijak významné. Až na sklonku produktívneho veku (60 – 64 rokov) v sčítaniach 1900 – 1950 podiel ovdovených mužov mierne presahoval hranicu 10 %. V ďalších cenzoach sa však už na túto úroveň ani raz nedostal a v súvislosti s dlhodobo lepšími a postupne sa navyše ešte zlepšujúcimi úmrtnosnými pomermi klesal až pod hodnotu 5 % v sčítaní 2011. V podstate až vo veku 70 a viac rokov platí, že vo všetkých sledovaných sčítaniach ovdovení muži tvorili viac ako desatinu z mužskej populácie v danej vekovej skupine. Najvyššiu váhu tak dosahovali v najstarších vekových skupinách (80 a viac rokov), keď až do sčítania 1961 prekračovali hranicu 50 %. Smerom k novším sčítaniam však aj v tomto veku podiel ovdovených mužov mal klesajúcu tendenciu a podľa posledného sčítania z roku 2011 už tvoria len niečo viac ako 36 %. Je zrejmé, že ak sa muž dožije na slovenské pomery tak vysokého veku, najčastejšie žije v manželstve.

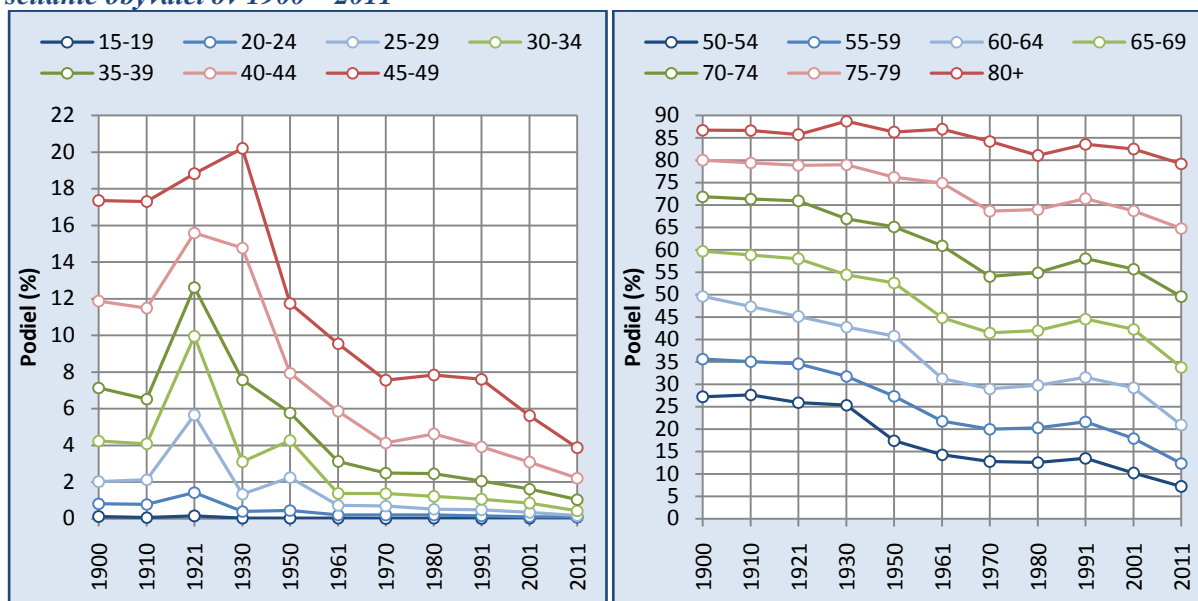
Úplne odlišnú situáciu nachádzame u žien. Nižšie riziko úmrtia, rovnako aj nižšia šanca na opakovaný vstup do manželstva v porovnaní s mužmi sú hlavnými faktormi výrazne vyššieho zastúpenia ovdovených osôb, a to už od mladšieho veku. V medzivojnovom období sa pod tento stav výraznou mierou ešte podpísal aj predchádzajúci svetový vojnový konflikt. Preto podiel ovdovených žien už v druhej polovici reprodukčného veku prekračoval bežne hranicu 10 % a na jeho konci v roku 1930 sa dokonca priblížil k hranici 20 %. Tak vysoká úroveň bola do určitej miery podmienená práve predchádzajúcim vojnovým konfliktom, keď nie všetkým ženám (a najmä ženám v druhej polovici reprodukčného veku) sa podarilo opätovne vstúpiť do manželstva.

**Obr.35 a 36: Vývoj podielu ovdovených mužov na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sčítanie obyvateľ'ov 1900 – 2011**



Zdroj: Sčítanie ľudu 1900 – 2011

**Obr.37 a 38: Vývoj podielu ovdovených žien na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sčítanie obyvateľov 1900 – 2011**



Zdroj: Sčítanie ľudu 1900 – 2011

Až po druhej svetovej vojne vidieť, že podiel ovdovených do veku 50 rokov výrazne klesá pod hranicu 10 %. Podľa údajov zo sčítania obyvateľov z roku 2011 ani v jednej vekovej skupine reprodukčného obdobia podiel ovdovených už neprekročil hranicu 4 %. Ovdovené ženy sa tak na Slovensku v tomto veku stali skôr marginálnou populačnou skupinou, čo je v ostrom kontraste oproti situácii z prvej polovice 20. storočia. Z pohľadu faktorov, ktoré túto skutočnosť podmienili, je potrebné hovoriť jednak o vyššej šanci vstúpiť do opakovaného manželstva, ak k ovdoveniu dôjde v mladom veku a najmä v posledných desaťročiach, je to dôsledok vôbec veľmi nízkej pravdepodobnosti samotného ovdovenia vo veku do 50 rokov.

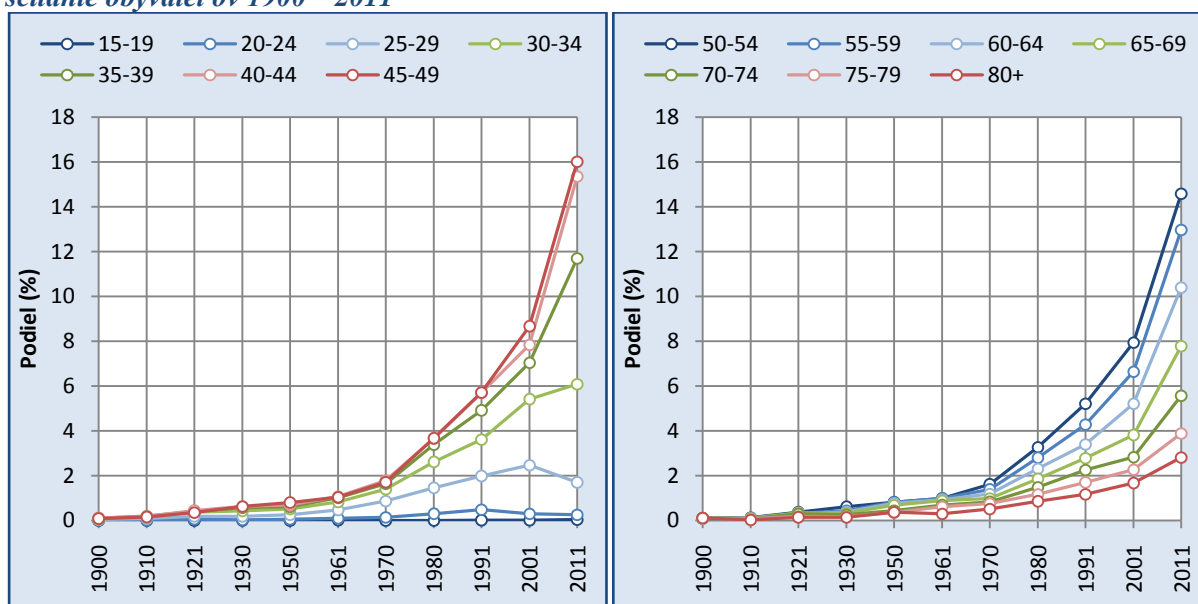
Postupné zlepšovanie úmrtnostných pomerov a dynamizácia tohto trendu začiatkom 90. rokov výraznou mierou prispeli k znižovaniu váhy ovdovených žien aj v poreprodukčnom veku. Je zrejmé, že v súčasnosti (sčítanie 2011) nadpolovičný podiel ovdovené ženy dosahujú len najstaršom veku (75 a viac rokov), kým na začiatku 20. storočia to bolo už od veku 65 a viac rokov, pričom vo veku 60 – 64 rokov sa k tejto hranici ženy výrazne približovali. Aj napriek tomu naďalej platí, že poproduktívny vek na Slovensku ženy prežívajú ďaleko častejšie ovdovené, ako je tomu u mužov.

### 3.5 Rozvedené osoby

Rozvod manželstva je na Slovensku možný v podstate už od konca 19. storočia, no dlhodobo bol tento legislatívny spôsob zániku manželského zväzku využívaný len zriedkavo. Okrem toho, ak aj k tomu došlo, jedna zo strán (častejšie muž) veľmi rýchlo po rozvode vstupovala do nového manželstva. Preto počet i podiel rozvedených na Slovensku bol dlhodobo veľmi

nízky. U mužov hranicu 1 % v niektorých vekových skupinách (35 – 59 rokov) začal prekračovať až v sčítaní ľudu z roku 1961. Vzhľadom na nižšiu šancu opakovane vstúpiť do manželstva a nižší vek pri rozvode v prípade žien bola táto hranica pokorená v prvom povojnovom sčítaní ľudu 1950, a to vo veku 40 – 59 rokov. S každým ďalším sčítaním sa zastúpenie rozvedených osôb zvyšovalo, pričom tiež dochádzalo k posunu maximálnej úrovne k mladším vekovým skupinám. Súvisí to jednak s pretrváváním a po druhej svetovej vojne aj upevnením modelu sobášneho správania zameraného na skorý až veľmi skorý vstup do manželstva, navyše čoraz častejšie vynútený tehotenstvom partnerky, a s tým súvisiaceho posunu maximálnej úrovne rozvodovosti do mladšieho veku. Opačný efekt mal vstup do ďalšieho manželstva, ktorého šance boli výrazne vyššie u mladších rozvedených, pričom tiež platilo, že opakovane do manželstva vstupovali po kratšom období od rozvodu. V sčítaní 1991, ktoré posledné reflektuje charakter rodinného správania Slovenska do začiatku transformačných zmien, podiel rozvedených mužov dosahoval maximálnu úroveň (viac ako 5 %) vo veku 40 – 54 rokov.

**Obr.39 a 40: Vývoj podielu rozvedených mužov na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sčítanie obyvateľov 1900 – 2011**

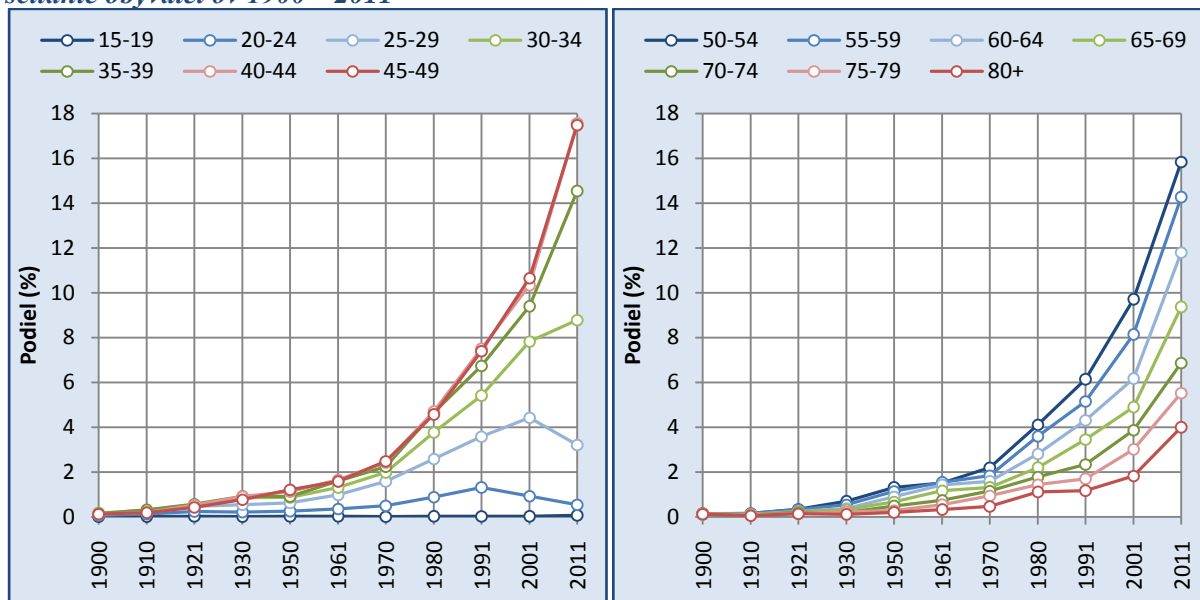


Zdroj: Sčítanie ľudu 1900 – 2011

V ženskej časti populácie to bolo vo veku 40 – 49, keď rozvedené osoby predstavovali niečo viac ako 7 %. Posledné dve intercenzové obdobia sa niesli v duchu dynamizácie nárastu intenzity rozvodovosti, poklesu opakovanej sobášnosti a tým zvyšovania počtu a následne aj podielu rozvedených mužov a žien v spoločnosti na Slovensku. Podľa výsledkov sčítania obyvateľov z roku 2011 podiel rozvedených mužov sa vo veku 40 – 49 rokov zvýšil nad hranicu 15 % a u žien už prekračuje úroveň 17 %. Výrazný nárast podielu rozvedených sa týka však aj mladších a starších vekových skupín. Príčinou je dlhodobé pretrvávanie pomerne vysokej úrovne intenzity rozvodovosti a spomínaný pokles šancí na ďalšie manželstvo

u týchto osôb. Negatívne môže tiež pôsobiť aj samotné posúvanie vstupu do manželstva, čo sa spolu s predlžovaním doby od sobáša po rozvod manželského zväzku podpisuje na vyššom veku rozvedených osôb, u ktorých sa pravdepodobnosť, že sa opätovne oženia alebo vydajú, znižuje.

**Obr.41 a 42: Vývoj podielu rozvedených žien na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sčítanie obyvateľov 1900 – 2011**

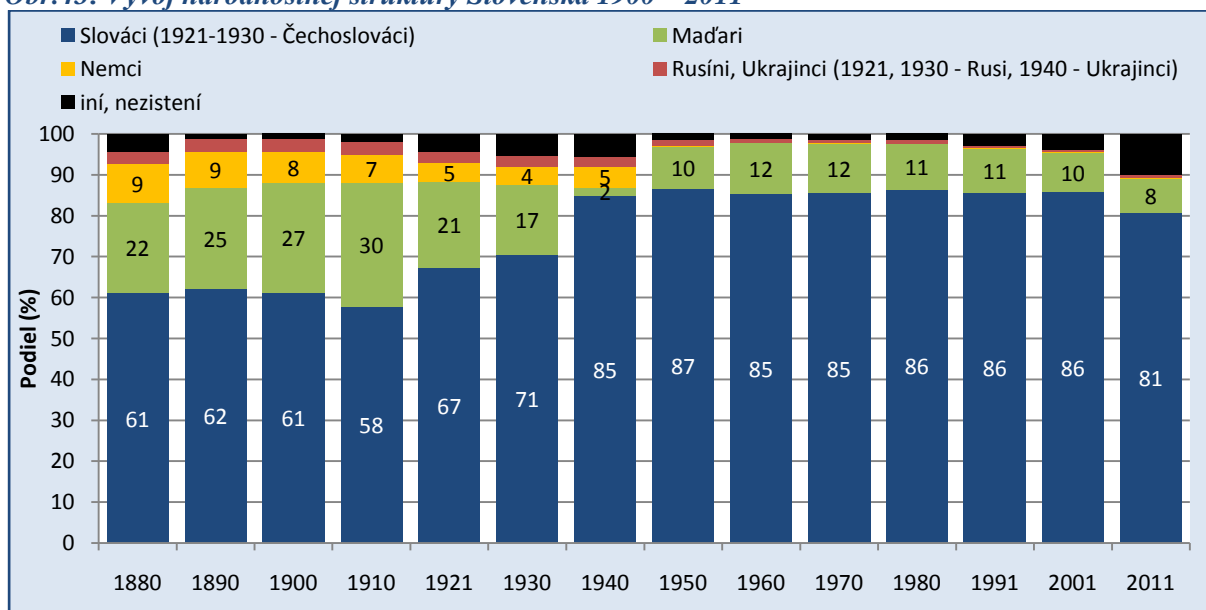


Zdroj: Sčítanie ľudu 1900 – 2011

## 4. Štruktúra obyvateľstva podľa národnosti

Obdobie posledných viac ako sto rokov predstavuje z hľadiska vývoja národnostnej štruktúry Slovenska veľmi dôležitú etapu. Takto sa národnostná štruktúra zaradila medzi najdynamickejšie štruktúry obyvateľstva s výrazným vplyvom vonkajších, najmä politických udalostí v spoločnosti. Národnostná štruktúra je dynamická najmä tým, že početnosť príslušníkov národnostných skupín nie je automatickým výsledkom procesu pôrodnosti a úmrtnosti, ale podlieha ďalším vonkajším vplyvom (Majo 2014), na ktoré dokáže pomerne rýchlo reagovať. Táto skutočnosť sa potom odráža v sčítaniach obyvateľstva, čo vedie niekedy k spochybňovaniu ich výsledkov. Vonkajší vplyv na etnickú príslušnosť je v mnohých okamihoch taký výrazný, že často etnické ideológie, ktoré prevládajú v danom okamihu v spoločnosti do veľkej miery určujú obsah etnickej identity jednotlivca (Bačová 1996, 49). Na jednej strane stojí výrazný vplyv „zhora“ v podobe ideológií, no v podmienkach strednej Európy je výrazné aj vzájomné kultúrne, jazykové a v širšom význame aj etnické ovplyvňovanie, čiže vzťahy medzi národmi a národnosťami sa prejavovali v komplikovanej etnickej štruktúre obyvateľstva (Šutaj 2012, 27).

**Obr.43: Vývoj národnostnej štruktúry Slovenska 1900 – 2011**



Zdroj: Sčítanie ľudu 1880 – 2011

Na začiatku storočia máme k dispozícii údaje o národnostných pomeroch iba nepriamo, prostredníctvom údajov o materinskom jazyku. Je pritom zaujímavé, že otázka sa od prvého oficiálneho sčítania spresňovala. Kým v roku 1880 bola položená ako otázka na materinský jazyk, v roku 1900 sa zmenila na otázku na „Aký je váš materinský jazyk, čiže ten jazyk, ktorý ovládate, a ktorým najlepšie a najradšej hovoríte?“<sup>8</sup> Výsledky z tohto obdobia nie sú presné aj vzhľadom na problematický vývoj národnostných pomerov na konci existencie Uhorska. Prakticky v celom 19. storočí s najvýraznejšou intenzitou práve na prelome 19. a 20. storočia sa prijímali v Uhorsku zákony, ktoré postupne presadzovali maďarčinu do viacerých sfér verejného života (Benža a kol. 2015, 39). Jedny z posledných zákonov prijatých v tomto smere sa týkali školstva, pričom existovala snaha čo najskôr obecné a cirkevné školy poštátniť a v prípade nemaďarských škôl zmeniť dovtedajší vyučovací jazyk na štátny maďarský jazyk (Dangl, Bystrický 2014, 416).

**Tab. 3: Oblasti Slovenska s najvyššou etnickou diverzitou na začiatku 20. storočia**

| Okres/oblasť (rok 2011) | Najpočetnejšie etnické skupiny                  |
|-------------------------|---|
| Bratislava (I-V)        | Nemci (44 %), Maďari (27,5 %), Slováci (22,9 %) |
| Kežmarok                | Nemci (44 %), Slováci (39,4 %), Rusíni (9,2 %)  |
| Stará Ľubovňa           | Rusíni (45 %), Slováci (38,6 %), Nemci (13 %)   |
| Stropkov                | Slováci (56,7 %), Rusíni (26,3 %), Nemci (10 %) |
| Svidník                 | Rusíni (46 %), Slováci (42 %), Nemci (5,1 %)    |

Zdroj: Majo 2012, vlastné prepočty

Metodologické súvislosti zisťovania etnickej príslušnosti sa po roku 1918 spresnili a v podstate sa výrazne otázka na národnostnú identitu odvtedy nemenila. Menili sa iba jej doplnujúce atribúty. Napríklad v roku 1921 a 1930 sa podľa legislatívnych predpisov národnosť obyvateľstva zisťovala „spravidla podľa materinského jazyka“. V prípadoch, kedy sčítaná osoba nepoužívala materinský jazyk pri komunikácii v rodine a domácnosti, sa uviedla udaná národnosť (napríklad v prípade Židov). Na uvedenie národnosti výlučne podľa materinského jazyka sa prihliadalo v prípade, ak by sčítaná osoba neuviedla žiadnu alebo dve národnosti (§ 21, ods. 1-2., v.n. 86/1930).

Vznik Československa v roku 1918 predstavuje v 20. storočí jeden z najvýraznejších impulzov, ktorý poznačil vývoj národnostných pomerov v strednej Európe. Práve v slovenskej časti republiky sa prejavovali v oveľa vyššej miere dôsledky predchádzajúcej uhorskej politiky, kedy dochádzalo často k štatistickej manipulácii a sčítací komisári neraz (najmä pri sčítaní v roku 1910) zapisovali národnosť podľa želaní a potrieb úradov (Bačová 1996). V nových spoločensko-politických pomeroch vznikali v rámci národnostných menšín nové kolektívne identity, napr. menšina sa odmietala definovať ako menšina, ale považovala sa za súčasť väčšinového národa spravidla v susednom štáte (Kováč 2009). Zložitost'

<sup>8</sup> „Mi az anyanyelve, vagyis az a nyelv, amelyet magának vall s legjobban és legszívesebben beszél?“ (Czibulka 1999, 34)

etnických pomerov v novom štáte podčiarkovala aj skutočnosť, že počet Nemcov bol v medzivojnovom Československu vyšší ako počet Slovákov.

V zložitom období vojrovej Slovenskej republiky ako štátu, ktorého hlavnou myšlienkou bola idea nacionalizmu a národnej emancipácie, avšak nemal číry národný charakter, čo vyvolávalo napätie, pocit nadradenosti, krivdy a podobne (Kamenec, 2012, 212). sa uskutočnilo historicky mimoriadne cenné sčítanie v roku 1940. Z pohľadu metodologického prístupu išlo o neopakovateľné sčítanie obyvateľstva vzhľadom na to, že sa do neho premietla štátna politika voči niektorým skupinám obyvateľstva (Tišliar 2011, 14). Z tohto sčítania však v čase vojny neboli publikované súhrnné údaje, neskôr v roku 1946 v Zprávach štátneho plánovacieho a štatistického úradu, v súčasnosti boli podrobné údaje spracované a publikované P. Tišliarom (Tišliar 2011).

Od etapy socialistických sčítaní obyvateľstva sa národnosť uvádzala ako „príslušnosť k národu, s ktorého kultúrnyma pracovným spoločenstvom je sčítaná osoba spätá“ (Sčítanie 1950, 24). Údaje boli spracované maximálne na úrovni okresov, niektoré čiastkové ukazovatele etnickej štruktúry boli publikované na základe rukopisov (mapa Národnostnej skladby z roku 1970 v Atlase SSR), výsledky sčítania z roku 1950 dlho neboli k dispozícii a v relevantných geografických prácach z obdobia socializmu (napr. Mazúr) sa s nimi nepracovalo. Nespracované rukopisné údaje o národnostnej skladbe obcí sú uložené v Slovenskom národnom archíve a v archíve Štatistického úradu. Údaje z roku 1950 sa podarilo digitalizovať v roku 1950 a čiastočne ďalej analyzovať publikovať (Majo, 2012). Až do súčasnosti, na rozdiel napríklad od Česka a Maďarska, nie je možné pri sčítaniach obyvateľstva uviesť viac ako jednu národnosť. Špecifický metodologický prístup si vyžiadalo aj sčítanie obyvateľstva v roku 2011. Na dosiahnutie korektných výsledkov sme do celkového počtu obyvateľov a následného výpočtu relatívneho podielu jednotlivých národností nezahrnuli obyvateľstvo s nezistenou národnosťou (až 7 % populácie SR).

## 4.1 Slováci

Na začiatku 20. storočia tvorili Slováci 60 % obyvateľstva, pričom za 10 rokov sa ich podiel na našom území znížil o takmer 1 % (pokles podielu o viac ako 2 percentuálne body na 57,8 % v roku 1910). V mnohých župách na slovenskom etnickom území zostal aj v tomto období podiel Slovákov takmer nezmenený a vysoký (Oravská župa v roku 1910 92,3 % Slovákov, Trenčianska – 91,7 %, Liptovská – 90 % a pod.) Najmä kysucké a oravské okresy mali aj na sklonku existencie Rakúsko-Uhorska takmer výlučne slovenské obyvateľstvo (okresy Žilina, Kysucké Nové Mesto, Čadca a Námestovo – viac ako 96 % Slovákov). Medzi najslovenskejšie mestá patrili v roku 1910 Nová Baňa (88,4 % Slovákov, Banská Štiavnica – 86 % Slovákov a Skalica – 82,8 %). Najmenej Slovákov z hľadiska relatívnych hodnôt žilo

v meste Komárno (3,4 % obyvateľov v roku 1910). Celkovo však zastúpenie Slovákov bolo v mestách podpriemerné (okolo 30 % v roku 1910) a v porovnaní so zvyškom Slovenska bolo zastúpenie Slovákov v mestách nižšie o viac ako 50%.

Podľa oficiálneho sčítania obyvateľstva v roku 1921 tvoril podiel obyvateľov s československou národnosťou 67,1 %<sup>9</sup>. Táto väčšina bola pomerne krehkou, napokon v ¼ okresov zo 67 nemalo obyvateľstvo československej národnosti nadpolovičné zastúpenie. Najmenej československého obyvateľstva sa nachádzalo v okresoch s prevahou Maďarov – v okrese Dunajská Streda a Kráľovský Chlmec bolo ich zastúpenie najnižšie (1,6 % a 2 %). Na druhej strane tiež ¼ okresov bola takmer výlučne homogénna z hľadiska zastúpenia Čechov a Slovákov, kedy ich podiel presahoval 95 % všetkého obyvateľstva. Najslovenskejšími okresmi, už pri porovnaní aj s uhorskými sčítaniami (pozri Majo 2012), boli okresy Kysúc (Čadca – 98,5 %), Oravy (Námestovo (98,1 %), západného Slovenska (Myjava – 98,4 % a Považská Bystrica – 98,5 %), ako aj stredú Slovenska (Brezno – 98,1 % a Zvolen 98,4 %). Národnostná štruktúra týchto okresov prakticky odolala všetkým turbulenciám od roku 1880 a viac menej až do súčasnosti zostala takmer jednoliata. Výraznejšie zvraty v zastúpení počtu a podielu obyvateľov československej národnosti nezaznamenávame ani v sčítaní obyvateľstva v roku 1930. Početnosť obyvateľov tejto národnosti narástol viacerými možnosťami: príchod českého obyvateľstva, prirodzený prírastok, ako aj prekláňanie národnosti v prospech štátotvorného národa. Kým počet obyvateľov Československa narástol o 11 %, počet obyvateľov s československou národnosťou narástol o 18 %.

Výrazným zásahom do etnickej štruktúry Slovenska bol vznik vojnovnej Slovenskej republiky v roku 1939. Podiel obyvateľov slovenskej národnosti však vplyvom zmien hraníc výrazne narástol na 85 %. Neskôr, v súvislosti s masívnymi presunmi obyvateľstva najmä v rámci strednej Európy dochádza po skončení II. svetovej vojny a nástupe socialistického zriadenia k ďalšiemu nárastu obyvateľstva slovenskej národnosti.

Na konci socialistického zriadenia v Československu sa podiel Slovákov ustáli na hodnote 85,7 %. Zmeny v počte vyhodnocovaných národností, či etnické oživenie mnohých etnických skupín mal pomerne rozsiahly dopad: vo väčšine okresov Slovenska v medzicenzovom porovnaní rokov 1980-1991 podiel Slovákov poklesol.

V poslednom desaťročí pokračoval pokles intenzity prírastku obyvateľov slovenskej národnosti na hodnotu 2,1 %. Na rozdiel od predchádzajúceho sčítania však mierne narástlo relatívne zastúpenie Slovákov na celej populácii SR na hodnotu 85,8 %. Nové územno-správne usporiadanie z roku 1996 nevytvorilo územné a štatistické jednotky, ktoré by sa výrazne odlišovali z hľadiska dominantného alebo menej dominantného zastúpenia Slovákov. Málo dotknutá zostala štruktúra okresov najmä na juhu Slovenska, čím zostali zachované

---

<sup>9</sup>Zahrnuje územie Slovenska bez zadunajských obcí (Jarovce, Rusovce a Čunovo), zato s 13 obcami vo vtedajších okresoch Kráľovský Chlmec a Veľké Kapušany, okresu Užhorod, ktoré po II. svetovej vojne pripadli Ukrajine.

územia, ktoré nemali nadpolovičnú väčšinu Slovákov – Komárno (27,7 %) a Dunajská Streda (14 %). V Prešovskom kraji však bol vytvorený okres Medzilaborce, kde podiel Slovákov len o málo presahoval polovičné zastúpenie (50,4 %). Z hľadiska zmien dvoch najväčších miest možno konštatovať, že pokračoval proces slovakizácie hlavného mesta nárastom podielu Slovákov v Bratislave na 91,4 % (1991 90,9). Absolútny počet Slovákov však v Bratislave poklesol o 2,5 % (počet obyvateľov celej Bratislavy bol v roku 2001 v porovnaní s rokom 1991 nižší o 3 %).

Sčítanie z roku 2011 ukázalo, že podiel Slovákov na populácii SR začal pomaly klesať, a to najmä z hľadiska relatívneho počtu, kedy podiel obyvateľov slovenskej národnosti poklesol o 5 percentuálnych bodov na hodnotu 80,7 % a medzicenzový úbytok 5,7 %. Ak však zo súboru obyvateľov SR vylúčime obyvateľstvo s nezistenou národnosťou, tak podiel Slovákov pokračoval v miernom vzraste o 1 percentuálny bod. Podiel Slovákov sa tým pádom zvýšil vo väčšine okresov Slovenska. Najviac v okresoch, ktoré začala postupne ovplyvňovať redistribúcia obyvateľstva z mesta Bratislava. Napr. v okrese Dunajská Streda narástol podiel Slovákov na 14 %, v Senci narástol podiel Slovákov o 6,3 percentuálneho bodu, takisto v okrese Galanta je zaznamenaný prírastok o 2,6 percentuálneho bodu. V 14 okresoch východného Slovenska podiel Slovákov poklesol. Najvýraznejší pokles bol v okrese Medzilaborce, kde sa podiel Slovákov dostal pod 50 % hodnotu na 42,5 %. Výrazný úbytok bol aj v okresoch s početným rusínskym a ukrajinským obyvateľstvom (Stará Ľubovňa úbytok 7,2 bodu, Svidník -5,5 bodu, Stropkov -4,6 bodu a pod.) Celkovo tak na území SR boli 3 okresy, kde podiel slovenského obyvateľstva nedosahoval 50 %.

## 4.2 Maďari

Početnosť maďarského obyvateľstva bola na začiatku 20. storočia pomerne významná a z hľadiska postavenia v štruktúre národností je jej početnosť v 20. storočí vnímaná pomerne citlivo. Tvorili takmer tretinu obyvateľstva (30 % v roku 1910), pričom ich počet sa v medzicenzovom období 1900-1910 zvýšil o 18 %. V 6 župách, ktoré svojim územím zasahovali na dnešné Slovensko boli Maďari najpočetnejšou etnickou skupinou (najviac v Rábskej – 99 %, Ostrihomskej – 97 %, Komárňanskej – 94 %). Na druhej strane v Oravskej župe žilo iba 3 % Slovákov. Výrazne dominantné bolo maďarské obyvateľstvo v mestách, v roku 1910 tvorili takmer 1/2 obyvateľstva miest, pričom 11 miest z 39 bolo dominantne maďarských. Išlo pritom o mestá, ktoré sa nachádzali v slovenskom etnickom priestore – Zvolen – 56,6 %, Prešov – 48,8 % a napr. Bardejov – 33 % Maďarov.

Po vzniku ČSR sa Maďari stali druhou najpočetnejšou etnickou skupinou na Slovensku. S počtom vyše 636 tisíc príslušníkov tvorili viac ako pätinu obyvateľstva (21,6 %). V dôsledku trianonskej hranice sa za hranicami materského štátu ocitlo maďarské

obyvateľstvo v menšine. V rámci štátu existovali na jednej strane tí, ktorí mali jasný maďarský etnický pôvod, ale aj tí, ktorých maďarskosť bola výsledkom prirodzenej alebo politickými a ekonomickými súvislosťami postupujúcej asimilácie (Šutaj 2012, 27). Výsledkom bola relatívne početná a aj politicky a spoločensky vplyvná etnická skupina obývajúca najmä južné okresy a reziduálne aj mestá v slovenskom etnickom území. V 6 okresoch (Kráľovský Chlmec, Dunajská Streda, Veľdín, Parkan a Tornaľa) malo maďarské obyvateľstvo viac ako 90 % zastúpenie. Iba v okresoch Námestovo a Myjava sa vyskytovalo menej ako 10 Maďarov. Vo väčšine okresov aj v slovenskom území sa vyskytovalo niekoľko sto príslušníkov maďarskej národnosti.

Po Viedenskej arbitráži a vzniku vojnovej Slovenskej republiky mali Maďari, ktorí žili na území, ktoré nebolo pričlenené k Maďarsku vcelku špecifické postavenie. Na jednej strane jej postavenie súviselo so zmenou politickej situácie a likvidovaním pluralitnej demokracie, vzťahy boli výrazne determinované napätými vzťahmi Slovenska a Maďarska, no na druhej strane, najmä v porovnaní s ostatnými menšinami mala privilegované (aj keď Nemci mali privilegovanejšie) postavenie (školsťvo, tlač, spolky, bohosľužby, politická reprezentácia v sneme, atď.) a v minimálnej miere sa ich dotkli obmedzenia až likvidácia práv iných menšín (Židia, Rómovia) (Hetényi, 2007). Maďarské obyvateľstvo, ktoré sa ocitlo v novom štáte však stratilo spoločenský vplyv sľred roka 1938; napokon ich podiel sa v novom štáte znížil len na 2 %, čo pri počte okolo 55 000 Maďarov predstavovalo len desatinu počtu predchádzajúceho stavu.

Sčítanie v roku 1950 zobrazilo obyvateľstvo maďarskej národnosti vo veľmi zložitej situácii. V napätom období po výmene obyvateľstva, či reslovakizácii na juhu Slovenska bolo sčítanie sledované veľmi pozorne a objavovali sa viaceré vyhlásenia, na jednej strane aby sčítací komisári boli usmerňovaní k nepriamemu nátlaku na deklarovanie slovenskej národnosti a na druhej strane sa objavili reakčné tvrdenia, aby sa maďarské obyvateľstvo v čo najväčšej možnej miere prihlásilo k maďarskej národnosti, pretože v takom prípade by prišlo k pripojeniu južného Slovenska k Maďarsku (Gabdzilová 2011, 281). Najmä v dôsledku týchto procesov, kedy sa časť Maďarov k svojej národnosti neprihlásila, a dopad výmeny obyvateľstva a odsunu časti maďarského obyvateľstva do Čiech spôsobil, že počet Maďarov poklesol v rokoch 1930-1950 o takmer 40 %. S počtom vyše 356 tisíc obyvateľov maďarskej národnosti tvorili 10,3 %. Na rozdiel od predchádzajúceho sčítania v roku 1930 už len 3 okresy mali podiel Maďarov dosahujúci hodnotu 75 %. Najviac Maďarov žilo v okresoch Čalovo (76 %), Štúrovo (75,6 %) a Dunajská Streda (72,5 %). Na juhu východného Slovenska dosahovalo maďarské obyvateľstvo už len okolo 1/3 populácie okresov Veľké Kapušany (35,6 %) a Kráľovský Chlmec (35 %).

V prvých rokoch budovania socializmu sa podarilo do veľkej miery stabilizovať aj pomery z hľadiska priaznivých podmienok na relatívne pokojný vývoj národnostných menšín. Toto „upokojenie národnostných pomerov“ sa zrejme v medzicenzovom období prejavilo na prírastku počtu obyvateľstva maďarskej národnosti.

Dobeh absolútneho prírastku počtu obyvateľov maďarskej národnosti pokračoval až do roku 1991 s podobným prírastkom ako v predchádzajúcom decéniu, avšak s pokračujúcim poklesom podielu na 10,8 %. Pokles relatívneho zastúpenia maďarského obyvateľstva bol najvýraznejší prevažne v kontaktných slovensko-maďarských okresoch (Galanta – pokles o 1,23 bodu, Levice - -1,51 b., Rimavská Sobota - - 1,38 bodu a pod.. Mierne sa však zvýšil podiel Maďarov v okrese Komárno (nárast z 71,9 na 72,2 %) aj Nové Zámky (nárast z 41,2 % na 41,5 avšak v absolútnych hodnotách počet Maďarov v oboch okresoch mierne klesol. Najviac obyvateľov maďarskej národnosti pribudlo v okrese Košice – okolie, a to nárastom podielu o 2,4 bodu na 16,4 %.

V období rokov 1991-2001 je možné pozorovať v procese poklesu počtu aj podielu maďarského obyvateľstva viacero aspektov. Podľa Gyurgyíka (2008, 192) sú zmeny dôsledkom poklesu pôrodnosti maďarského obyvateľstva, vplyvu skrytej migrácie, ako aj procesu asimilácie a zmien národnosti. Výraznejšie sa podľa tohto autora narušila aj pomerne stabilná štruktúra homogénnych obcí s dominantným maďarským obyvateľstvom, kedy v rámci obcí s maďarským obyvateľstvom poklesol podiel tých obcí, ktoré boli silne maďarsky väčšinové (podiel Maďarov nad 80 %) za desať rokov o 10 percentuálnych bodov na hodnotu 39,2 % (Gyurgyík, 2008, 160). Absolútny počet obyvateľov maďarskej národnosti poklesol o 8,2 % a podiel sa znížil o viac ako percentuálny bod na hodnotu 9,68 %. Počet okresov s nadpolovičným zastúpením Maďarov zostal nezmenený– Dunajská Streda (83,3 %) a Komárno (69 %).

Zmeny, ktoré boli naznačené v súvislosti s maďarským obyvateľstvom, poznačili ukazovatele aj v roku 2011. Mierne poklesol podiel Maďarov na 9,14 % a v absolútnych ukazovateľoch poklesol ich počet o 12 %. Z okresov tradične obývaných maďarským obyvateľstvom, iba v okrese Michalovce sa ich podiel mierne zvýšil o 0,3 percentuálneho bodu na hodnotu 12 %. Najvýraznejší pokles zaznamenala relatívna početnosť v regiónoch južného Slovenska, ktorých premeny etnickej štruktúry boli ovplyvnené procesmi naznačenými už v prípade zmien rozloženia obyvateľstva slovenskej národnosti.

### 4.3 Nemci

Prakticky až do polovice 20. storočia boli tretou najpočetnejšou národnosťou na Slovensku Nemci. Ich podiel bol na Slovensku pomerne malý a dosahoval len 4,7 %. Špecifickou črtou tejto skupiny je vnútorná diverzifikácia, ktorých identita podcelkov sa formovala v závislosti od špecifických lokálnych pomerov, kedy potreba zreteľnejšej vyhranenosti voči iným etnikám vznikala u Nemcov tam, kde sa výraznejšie konfrontovali s inými etnikami, pričom tam, kde tvorili majoritu táto potreba nevznikala (Tancer 2009, 354). Postavenie nemeckej menšiny bolo na rozdiel od maďarskej odlišné. Pod vplyvom

národnostných pomerov v zanikajúcom Rakúsko – Uhorsku sa rozvíjalo nemecké školstvo s cieľom odmaďarizovať toto obyvateľstvo a vybudovať lojalitu k novému štátu (Mannová2009, 394). Akýmsi vrcholom týchto snáh bolo založenie Karpatonemeckej strany v roku 1929, ktorej programom bolo politické zjednotenia osvojenie národnosocialistickej ideológie všetkých Nemcov (Botík 2007, 95). Z geografického hľadiska boli Nemci okrem mnohých miest osídlení najmä v troch výrazných enklávach: Bratislava a okolie, Kremnica a okolie a Nitrianske Pravno a okolie (Hauerland) a Horný a Dolný Spiš a údolie rieky Bodvy a vyznačovali sa špecifikami a diferenciami v rámci kultúry, hospodárskej činnosti, konfesie a pod. (Horváthová 2002, 9).

Nemecké obyvateľstvo patrilo na začiatku 20. storočia k pomerne výraznej mestskej štruktúre. Viac ako 1/3 z celkového počtu vyše 215 tisíc Nemcov - 7,7 %, v roku 1910 – 6,8 %), žila v mestách. Z percentuálneho hľadiska mali Nemci najvyššie zastúpenie v Spišskej župe (26 %, v roku 1910 – 23 %) a v Mošonskej župe (na našom území 3 obce, kde sa ka Nemcom hlásilo 51 % obyvateľstva, v roku 1910 46 %). Výraznejšie boli zastúpení aj v Turčianskej župe (21 %, v roku 1910 – 19,7 %), Bratislavskej župe (15,3 %, v roku 1910 – 13,8 %) a v Tekovskej (10,5 %, v roku 1910 – 9,7 %). Nemecké obyvateľstvo dosahovalo v štruktúre obyvateľstva miest viac ako 21 % (v roku 1910 17,3 %). Väčšinovým obyvateľstvo boli Nemci v mestách Stará Ľubovňa (74 %), Gelnica (65 %, v roku 1910 už len 54,7 %), Kežmarok (60 %, v roku 1910 – 51,3 %), Dobšiná (54,5 %, v roku 1910 – 33,5 %) a aj Bratislava (50,4 %, v roku 1910 – 42 %). Zmeny v etnickej štruktúre miest boli v rokoch 1900 až 1910 také výrazné, že iba mesto Gelnica zostalo mestom s nadpolovičným zastúpením nemeckého obyvateľstva.

Z hľadiska priestorového rozmiestnenia nemeckého obyvateľstva možno konštatovať, že v žiadnom okrese podľa vtedajšieho členenia nedosahovali nadpolovičnú väčšinu medzi obyvateľstvom. Najviac Nemcov z hľadiska relatívneho počtu žilo v okrese Kežmarok (44,8 %). Spolu s Nemcami žijúcimi najpočetnejšie ešte v okrese Gelnica (39,1 %), Spišská Sobota (24,2 %) a Nemcami v ďalších okresoch regiónu (Levoča, Spišská Nová Ves, Stará Ľubovňa a i.) tvorili enklávu tzv. spišských Nemcov, ktorí sa tu usídlili najmä v období 12.-14. storočia (Horváthová 2002, 9), neskôr boli výrazne ovplyvnení luteranizmom a protihabsburskými postojmi. Takisto najmä od 2. polovice 19. storočia to boli práve spišskí Nemci, ktorí otvorenejšie podporovali asimilačné procesy ústiace do homogénneho štátu s jednotným maďarským národom (Botík2007, 96).

V ostatných regiónoch, ktoré Nemci historicky obývali, dosiahli výrazné hodnoty ešte okresy Štubnianske Teplice (39,6 %), Prievidza (26,5 %), Kremnica (35,8 %) a Bratislava (22,7 %). Celkovo však boli v priestore Slovenska rozmiestnení pomerne rovnomerne: v oblasti Hornej Nitry žilo okolo 38 000 Nemcov, v oblasti Bratislavy a okolia žilo okolo 37 000 Nemcov a v priestorovo najrozsiahlnejšej oblasti Spiša a Bodvy okolo 42 000 Nemcov. Z hľadiska vzťahu prítomnosti nemeckého obyvateľstva v okrese a jeho etnickej diverzity možno konštatovať, že práve okresy s výrazným zastúpením Nemcov sa vyznačovali aj

pomerne vysokou diverzifikáciou etnickej štruktúry podľa Piaseckého indexu diverzifikácie (Bratislava – 34,3 a Kežmarok 38,2, SR - 49,9).

Zrejme najvýraznejšie sa zmenilo po roku 1939 postavenie nemeckej menšiny. V súvislosti s geopolitickým postavením Slovenska voči Nemecku dochádzalo k upevňovaniu etnickej identity, garantovaniu nadštandardných práv, až k nacifikácii časti nemeckého obyvateľstva, čo zhoršilo slovensko-nemecké vzťahy (Botík 2007, 96). Jedným z možných argumentov na rast vplyvu nemeckého obyvateľstva bolo aj ich postavenie z hľadiska početnosti. Územné zmeny síce spôsobili úbytok asi 12 % početnosti z roku 1930, avšak ich relatívne zastúpenie na obyvateľstve Slovenska narástlo z 4,6 % na 5,1 %.

Nemecké obyvateľstvo po roku 1945 stratilo svoju početnosť a významné postavenie v spoločnosti. Najmä ešte pri sčítaní obyvateľstva v roku 1950 sa v menšej miere priznávali k svojej národnosti. Z niekdajšej vyše 100 tisícovej významnej skupiny obyvateľstva zostalo k roku 1950 už len niečo vyše 5 000 jedincov. Najvýraznejšie sa tieto zmeny dotkli spišských Nemcov a Nemcov v hlavnom meste a okolí. Napríklad v okresoch Kežmarok sa k nemeckej národnosti hlásilo len 0,88 % obyvateľov a v hlavnom meste 0,5 % (v roku 1940 22 %). Zdecimovaná nemecká menšina sa z hľadiska relatívneho zastúpenia najviac udržala v okresoch Turčianske Teplice (4,8 %, 861 obyvateľov). Prievidza (2,1 %, 1 150 obyvateľov), Kremnica (1,7 %, 385 obyvateľov). V hlavnom meste Bratislava a okolí žilo vyše 1 000 Nemcov.

V období socializmu boli Nemcom priznané oficiálne menšinové práva, avšak mnohí sa k svojej etnicite nehlásili v dôsledku traumatizujúcich skúseností z obdobia II. svetovej vojny a z obáv pred represiami komunistického režimu (Mannová 2009, 409). A ak sa v období socializmu zdalo, že počet Nemcov nenávratne klesá, spoločensko-politické zmeny po roku 1990 ukázali, že je možné tento trend na nejaký čas zvrátiť. Ich počet narástol o 85 % a celoslovenský podiel bol 0,1 %. Oživenie nemeckej menšiny však prišlo v pôvodných regiónoch len menej výrazne (počet Nemcov narástol iba v okrese Prievidza o 11 %) a skôr sa prejavilo v „zabudnutom“ nemeckom regióne Spišská Nová Ves (stonásobný nárast z 40 Nemcov v roku 1980 na 412 Nemcov v roku 1991), v okrese Košice –okolie (viac ako 600 % nárast), Poprad (nárast o 158 %), ako aj v mestách Košice (nárast o vyše 300 %) a Bratislava s nárastom o 45 %.

Po počiatočnom oživení identity aj inštitucionalizácie života nemeckej menšiny zaznamenávame v rokoch 2001-2011 ďalší pokles počtu Nemcov na Slovensku. Ich absolútny počet sa znížil o 13 % a z relatívneho hľadiska najvyššie zastúpenie mali v okrese Turčianske Teplice (0,9 %), Gelnica (0,82 %) a Žiar nad Hronom (0,5 %).

## 4.4 Rusíni (Ukrajinci)

Štvrtou najpočetnejšou etnickou skupinou boli Rusi (vrátane veľkoruskej, ukrajinskej a karpatoruskej národnosti). Ide o pomerne komplikovanú a heterogénnu skupinu obyvateľstva. Osídlenie tohto obyvateľstva najmä na východe Slovenska spôsobuje v kultúre Rusínov fakt, že tá je výsledkom kumulácie kultúrnych hodnôt pochádzajúcich zo slovenského, poľského, maďarského, nemeckého, ako aj ukrajinského etnického prostredia a pri profilovaní ich kultúry zohrávali popri východoslovenskom pôvode významnú úlohu aj inoetnické vplyvy (Botík 2007, 119). Tento aspekt spolu s pomerne periférnosťou regiónov s rusínskym obyvateľstvom komplikovali formovanie rusínskej identity, resp. identity obyvateľov žijúcich v daných regiónoch (Spiš, Šariš). Podľa P. Švorca (2005, 188) bol hlavným identifikačným znakom identity gréckokatolíckeho vyznania, potom regionálna príslušnosť (Spiš, Šariš, Zemplín, Uh) a v pozadí rezonovala rusínska, či slovenská identita. Práve so sčítaním obyvateľstva v roku 1921 v mladom štáte sa objavovali s touto problematikou viaceré komplikácie z hľadiska nedôvery, poslovenčovania, či porušovania obyvateľstva, či dokonca dezorientovanie rusínskeho obyvateľstva slovenskými komisármi (Švorc 2005, 191, 193). Pri formovaní rusínskej identity mala významnú úlohu gréckokatolícka cirkev a jej duchovenstvo, ktorej konsolidácia, etablovanie a zvýšenie vzdelanosti malo byť v 19. a 20. storočí najvýraznejším predpokladom národnouvedomovacieho procesu. Malo to svoj súvis s ekonomicko-sociálnymi pomermi, v ktorých bolo gréckokatolíckeho duchovenstvo jedinou vrstvou, ktorá mala predpoklady formovať národné povedomie. Na jednej strane časť duchovenstva prispela ku kryštalizácii aj keď nejasného vedomia a druhá časť zostávala pasívna, podliehala maďarizácii, či dokonca ju po roku 1867 priamo podporovala (Danilák, 2008, 137, 146). A. Duleba (2005, 113) konštatuje, že proces plnenia etnickej sebaidentifikácie „podkarpatského slovenského obyvateľstva“ sa neuskutočnil, resp. nezavšil. Z demografického hľadiska sa formovanie etnickej štruktúry daného regiónu podieľalo aj to, že na prelome 19. a 20. storočia sa do Zámoria vystaňovalo okolo 150 000 Rusínov (Botík 2007, 119).

Na rozdiel od nemeckého obyvateľstva, Rusíni dosiahli nadpolovičné zastúpenie svojich príslušníkov vo viacerých okresoch východného Slovenska. Najviac vo Vyšnom Svidníku (54,2 %) a v Stropkove (50,5 %), výraznejšie zastúpenie boli v okrese Humenné (46,2 %), čiastočne aj v okresoch Bardejov (22,9 %) a Stará Ľubovňa (20,7 %). V ostatných východoslovenských okresoch nemali Rusíni podiel vyšší ako 20 %, pričom v regiónoch mimo východného Slovenska je viac ako 1/3 okresov s počtom Rusínov menším ako 10.

Početnosť príslušníkov tejto národnosti sa k roku 1940 znížil takmer o 1/3, a to najmä územnými zmenami, podobne ako v prípade maďarskej národnosti. S počtom 64 308 obyvateľov dosahovali na celoslovenskej populácii podiel 2,4 %. Rusínske obyvateľstvo bolo

pri sčítaní v roku 1950 opäť evidované v rámci ruskej národnosti. Ich počet poklesol tiež pomerne výrazne, a to o polovicu s relatívnym zastúpením 1,4 %. Na poklese sa výraznejšie podieľala aj opcia medzi ČSR a ZSSR, kedy sa v rokoch 1947-48 vystaňovalo z východného Slovenska 12 000 Rusínov do Zakarpatskej Ukrajiny (Botík2007, 121). Najviac obyvateľov ruskej národnosti žilo v roku 1950 v okrese Svidník (64 %) a Medzilaborce (51,8 %). Ostatné okresy východného Slovenska mali podiel Rusínov (Rusov, Ukrajincov) nižší ako 30 %.

Revitalizácia etnického života po roku 1989 zrejme odhalila rusínske a ukrajinské obyvateľstvo v pokračujúcom stupni asimilácie. Ich počet, aj napriek tomu, že sa vyskytovali v priestore s najvyššími hodnotami prirodzeného prírastku, klesol v rokoch 1980-1991 o 22 %. V okresoch Svidník a Humenné, ktoré boli v dlhodobom horizonte okresmi s najvyšším zastúpením tohto obyvateľstva poklesol podiel Ukrajincov a Rusínov na 12 % v okrese Svidník a 11,1 % v okrese Humenné. Zmeny po roku 1989 tiež odhalili, že príslušníci ukrajinskej aj rusínskej národnosti žijú v tom istom geografickom priestore a že v oboch prípadoch ide o príslušníkov a potomkov jednej komunity, u ktorých však v súvislosti s ukrajinizáčného procesu prevládajú dve koncepcie národnostnej orientácie – ukrajinská a rusínska (Botík 2007, 122). V roku 2001 tvorila početnosť ukrajinskej národnosti 44 % počtu obyvateľov rusínskej národnosti. Ich početnosť sa zvýšila o 15 %, pričom výraznejšie začala prevládať rusínska národnosť (prírastok Rusínov v rokoch 1991-2001 bol 40 % a Ukrajincov ubudlo o viac ako 18 %).

Sčítanie obyvateľstva v roku 2011 sa asi najprekvapivejšie prejavilo v prípade týchto dvoch národností, ktorých kumulovaný počet príslušníkov narástol o 17 %. (Rusínov pribudlo o 38 % a Ukrajincov ubudlo o 31 %). Zdá sa teda, že v zmysle konštatovania J. Botíka uvedeného vyššie začína prevládať bližšia inklinácia k deklarovaniu rusínskej národnosti. Spolu tvorili 0,82 % obyvateľstva SR (Rusíni 0,67 % a Ukrajinci 0,15 %). V okrese Medzilaborce mali tieto národnosti spolu takmer 50 % zastúpenie obyvateľstva okresu.

## 4.5 Židia

Z hľadiska metodologického obsahu sčítania obyvateľstva je mimoriadne zaujímavý údaj o obyvateľstve so židovskou národnosťou. Prvý krát v dejinách bola už v roku 1921 k dispozícii možnosť uviesť túto národnosť a ako bolo spomenuté vyššie, na rozdiel od iných národností, nevyžadovala sa pri uvedení spojitosť s materinským jazykom (jidiš). Judaizmus mal v Uhorsku zaujímavé postavenie. Definoval sa totiž ako náboženská komunita, ktorá nepožadovala vlastnú etnickú identitu a hlásila sa k maďarskému národu, čo ovplyvnilo slovensko-židovské vzťahy. V novovytvorených pomeroch a možnostiach predvojnovj ČSR sa k židovskej národnosti hlásili najmä prívrženci židovskej národnej identity – sionizmu a aj tí, ktorí svoju príslušnosť stotožnili s náboženstvom (Kamenec 1992, 26,29). Celkovo sa

k tejto národnosti prihlásilo 2,3 % obyvateľov, čo sa zďaleka nekryje s počtom obyvateľov s izraelským vierovyznaním (4,53 %). Väčšia časť židov bola ponemčená a pomad'arčená (Botík 2007, 102). Obyvateľstvo so židovskou národnosťou sa sústreďovalo najmä na východ Slovenska a len v okrese Stropkov dosiahla 10 % zastúpenie. Výraznejšie sa vyskytovali v okrese Michalovce (9,4 %), Bardejov (6,9 %), Košice a Vranov (6,3 %). Nadpriemerné zastúpenie židovského obyvateľstva však bolo aj v niektorých okresoch západného Slovenska (Dunajská Streda, Topoľčany, Nové Zámky, Nové Mesto nad Váhom – všade viac ako 3 %).

Zrejme aj v súvislosti s nárastom povedomia židovského obyvateľstva sa za 9 rokov mierne zvýšil počet obyvateľov židovskej národnosti o 3,5 %, hoci podiel na populácii Slovenska mierne poklesol z 2,3 % na 2,2 %. Podobne ako v predchádzajúcich národnostiach sa po zmene hraníc okresov ukázalo, že najvýraznejšie je židovské obyvateľstvo zastúpené v mestskom okrese Košice, kde tvorilo až 10,1 %. Vysoko nadpriemerné zastúpenie židovského obyvateľstva mali aj okresy Kráľovský Chlmec (7,2 %), Medzilaborce (6,5 %) a Michalovce (6,7 %). Obyvateľstvo židovskej národnosti sa iba minimálne vyskytovalo v okresoch stredného Slovenska – napríklad: Čadca, Považská Bystrica a Kysucké Nové Mesto (0,1 %), Zvolen a Brezno (0,2 %) a Modrý Kameň a Nová Baňa (0,3 %).

Ako bolo spomínané v predchádzajúcich častiach, sčítanie v roku 1940 sa zo všetkých hľadísk v negatívnom význame dotklo najviac židovského a cigánskeho obyvateľstva. Okrem toho, že židovské obyvateľstvo sa muselo za každých okolností hlásiť k židovskej národnosti.<sup>10</sup> Na definovanie židovského obyvateľstva bolo 18. apríla 1939 vydané vládne nariadenie o vymedzení pojmu žida a usmernení počtu židov v jednotlivých povolaniach. Dôsledkom povinného prihlásenia, resp. označenia obyvateľstva židovskej národnosti, sa ich počet aj napriek zmenám hraníc na území Slovenska za desať rokov zvýšil o 20 %. Takisto sa zvýšilo zastúpenie židovskej národnosti na celej populácii na hodnotu 3,3 %. Najvyšší počet židovského obyvateľstva bol evidovaný v mestskom okrese Bratislavy, kde sa ich počet za 10 rokov zvýšil o 170 %. Podľa Lárišovej (2000, 66-67) sa od roku 1937 neustále zvyšoval počet židovských imigrantov v Bratislave hľadajúcich pocit bezpečia a istoty. Išlo nielen o Židov z Československa ale aj z Viedne. Veľká časť židovského obyvateľstva, podobne ako v predchádzajúcich sčítaniach, bola sústredená vo východoslovenských okresoch (Stropkov 9 %, Michalovce 8,7 %, Bardejov 8,2 %).

Percentuálne najviac židovského obyvateľstva žilo po II. svetovej vojne v okresoch, ktoré boli v rokoch 1938-1945 súčasťou Maďarska, v ktorom deportácie židovského obyvateľstva nastúpili až v roku 1944 a s menšou intenzitou.

V nasledujúcom období až do skončenia socializmu prestala byť židovská národnosť v cenových publikáciách vyhodnocovaná a uvádzaná. Jej štatistickú renesanciu zaznamenala

---

<sup>10</sup>Nakoľko na území Slovenskej republiky pri predchádzajúcich sčítaniach ľudu národnosť židovská buď vôbec nebola zisťovaná (do r. 1910), alebo židia mali možnosť hlásiť sa vedľa národnosti židovskej k akejkoľvek inej národnosti, nebolo možné doteraz získať uspokojivého prehľadu o počte židov a sociálnom rozvrstvení židovského obyvateľstva. Je preto účelné so zreteľom na predpisy o židoch upraviť ich prihlasovaciu povinnosť. Obdobne platí to i o príslušníkoch cigánskej rasy. (§ 5, 241/1940).

naša spoločnosť až v prvom nesocialistickom sčítaní v roku 1991. Niekoľko odhadov (napr. Salner 2000, 259) hovorí, že značná časť židovského obyvateľstva emigrovala zo Slovenska po vojenskej okupácii v roku 1968.

Prvý krát od pádu socializmu boli údaje o príslušníkoch židovskej národnosti vyhodnotené v roku 2001. Vtedy ich na Slovensku žilo 218. Najviac sa k židovskej národnosti prihlásilo obyvateľstvo v meste Bratislava a Košice a v okrese Nové Zámky. Pozitívne črty v uvedomovaní identity sa prejavili v rokoch 2001-2011 v náraste počtu obyvateľov židovskej národnosti (nárast o takmer 190 %). Percentuálne najvyššie zastúpenie bolo v okresoch mesta Bratislava (0,05 % a 197 Židov).

## 4.6 Ostatné národnosti

Ostatné etnické skupiny sa do roku 1921a aj neskôr vo väčšom absolútnom aj relatívnom počte na území Slovenska nevyskytovali. Patrili sem najmä národnosti Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov, Poliaci, Rumuni a Rómovia. Práve obyvateľstvo cigánskej národnosti tvorilo z týchto menej početných zisťovaných národností najvyšší počet (0,3 %). Viac ako 1 % cigánskeho obyvateľstva mali najmä okresy Vranov (1,8 %), Kežmarok (1,5 %) a Michalovce a Stropkov (1,1 %). Na západnom Slovensku mal najvyššie zastúpenie okres Šaľa nad Váhom (1 %).

V medzicenzovom období 1921 a 1930 sa obyvateľstvo cigánskej národnosti ukázalo ako národnostná skupina s najvyšším prírastkom (takmer 300 %, nárast z takmer 8 000 obyvateľov na 31 000 obyvateľov). Okresy s najvyšším podielom tohto obyvateľstva boli Feledince (7,3 %), Giraltovce (5,5 %) a Rožňava (3,5 %).

V roku 1950 sa čiastočne zmenil aj obsah a početnosť príslušníkov zoskupenia iných národností. Pri tomto sčítaní tvorili takmer 3 % populácie (vrátane nezistených) a prevažne išlo o Čechov (1,17 %) a Rómov (0,11). České obyvateľstvo bolo najviac koncentrované v meste Vysoké Tatry (mesto so statusom okresu) s podielom 16,7 %, v meste Bratislava (4,8 %) a v okrese Turčianske Teplice (3,4 %). Podiel Rómov nad 1% dosiahli okresy Kežmarok a Revúca (2,2 %). V populácii okresu Bratislava – okolie žilo 1,38 % obyvateľov so srbochorvátskou národnosťou.

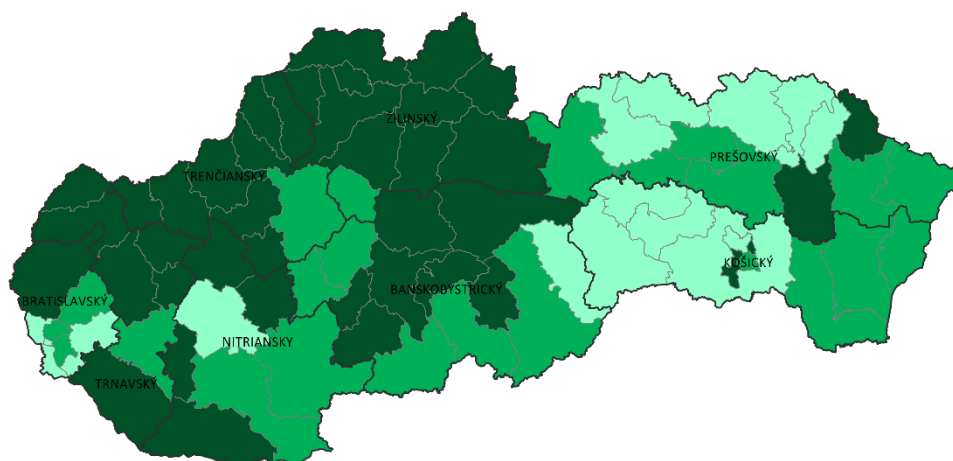
Relatívnym ustálením pomerov v 50. rokoch poklesol podiel iných národností na celoslovenskej populácii na 1,28 %. Až 85 % obyvateľstva z tejto kumulatívnej kategórie tvorili Česi (85 %) s podielom na celoslovenskej populácii 1,1 %. Počet Čechov za roky 1951-1960 rástol menej intenzívne (prírastok 13 %). Výraznejšie pribudol počet Čechov v Bratislave (medzicenzový prírastok 19 %), kde tvorili 4,6 % bratislavskej mestskej populácie, čo predstavovalo v roku 1961 najvyššiu hodnotu zo všetkých okresov Slovenska. Inak bolo české obyvateľstvo koncentrované najmä do industrializujúcich sa okresov (Trenčín

-2,46 %, Martin – 2 % a Liptovský Mikuláš– 1,5 %). Podobne ako v prípade židovskej národnosti, ani v prípade rómskeho obyvateľstva sa jeho počet v štatistických publikáciách zo sčítaní obyvateľstva až do roku 1991 nevyhodnocoval. Neoficiálne údaje o Rómoch pochádzajú z necenzových zdrojov. Jeden údaj k 31.12.1967 hovorí o 164 000 Rómoch žijúcich na Slovensku, a to prevažne južných poľnohospodárskych oblastiach, kde žilo až 90 000 z nich (Mazúr 1974, 455).

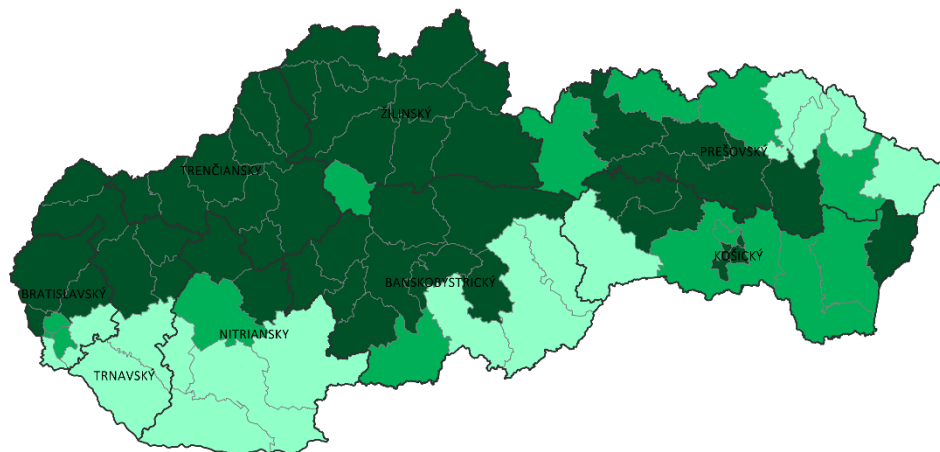
Špecifické postavenie malo na Slovensku české obyvateľstvo. Po rozpade spoločnej federácie sa počet Čechov v rokoch 1991-2001 znížil o takmer  $\frac{1}{4}$  a podiel na populácii SR tvoril 1,12 %. Najvyšší počet obyvateľov českej národnosti bol stále v meste Bratislava – takmer 8 tis. a 1,9 % z populácie mesta. Percentuálne najviac Čechov žilo v prihraničných okresoch – Skalica (2,6 %) a Trenčín (1,68 %). Aj v nasledujúcom období 1991-2001 poklesol počet Čechov opäť o  $\frac{1}{4}$ . Spolu s obyvateľstvom moravskej národnosti (zhruba 11 % početnosť obyvateľstva českej národnosti) sa najpočetnejšie vyskytovali v tých istých okresoch ako v roku 2001 avšak s nižšími ukazovateľmi absolútnej aj relatívnej početnosti.

Početnosťou významnou národnosťou, ktorej aspekty štúdia sa takmer výlučne týkajú sociálneho vylúčenia, spoločenskej deviácie a demograficky špecifického, správania sú Rómovia, hoci výsledky sčítania sú často nesprávne spochybňované. V roku 2001 tvorili 1,67 % populácie (v roku 1991 1,44). Najvýraznejšie boli koncentrovaní v priestore východného Slovenska, najviac v okrese Kežmarok (8,8 %), ďalej v okresoch Levoča (7,1 %), Vranov nad Topľou (6,9 %), Gelnicaa Revúca (obe 6,84 %). Dynamika prírastku rómskeho obyvateľstva pokračovala aj v nasledujúcom decéniu s absolútnym prírastkom 18 % a nárastom podielu na 2,1 %. V dvoch okresoch Slovenska sa podiel Rómov dostal nad 10 % z obyvateľstva s udanou národnostnou príslušnosťou. Išlo o okresy Kežmarok (12,5 %) a Sabinov (10,6 %).

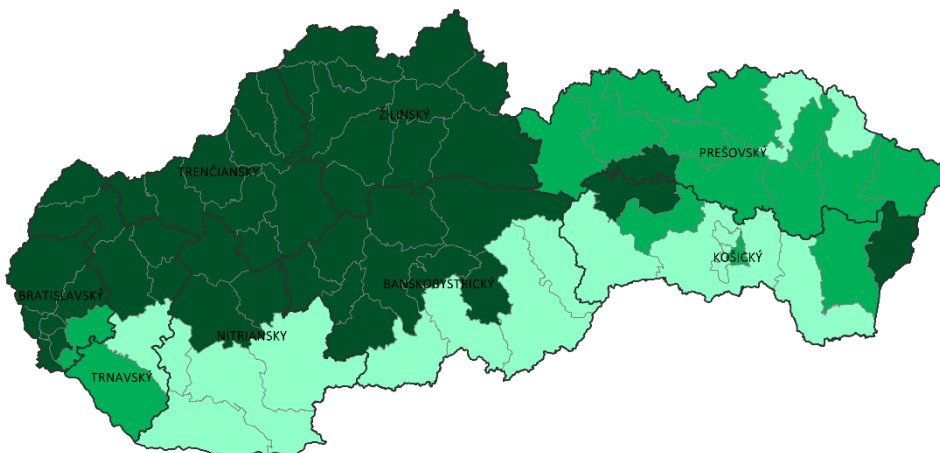
Obr. 44, 45 a 46: Diverzifikácia národnostnej štruktúry v okresoch Slovenska v rokoch 1900, 1950 a 2011 (zjednotenie štruktúry k roku 2011).



homogénnejšia ako Slovensko
  podobná ako Slovensko
  heterogénnejšia ako Slovensko



homogénnejšia ako Slovensko
  podobná ako Slovensko
  heterogénnejšia ako Slovensko



homogénnejšia ako Slovensko
  podobná ako Slovensko
  heterogénnejšia ako Slovensko

Zdroj: Majo 2012, Sčítaní ľudu 1950, obecné triedení, SODB 2011, vlastné prepočty

## 5. Štruktúra obyvateľstva podľa náboženského vyznania

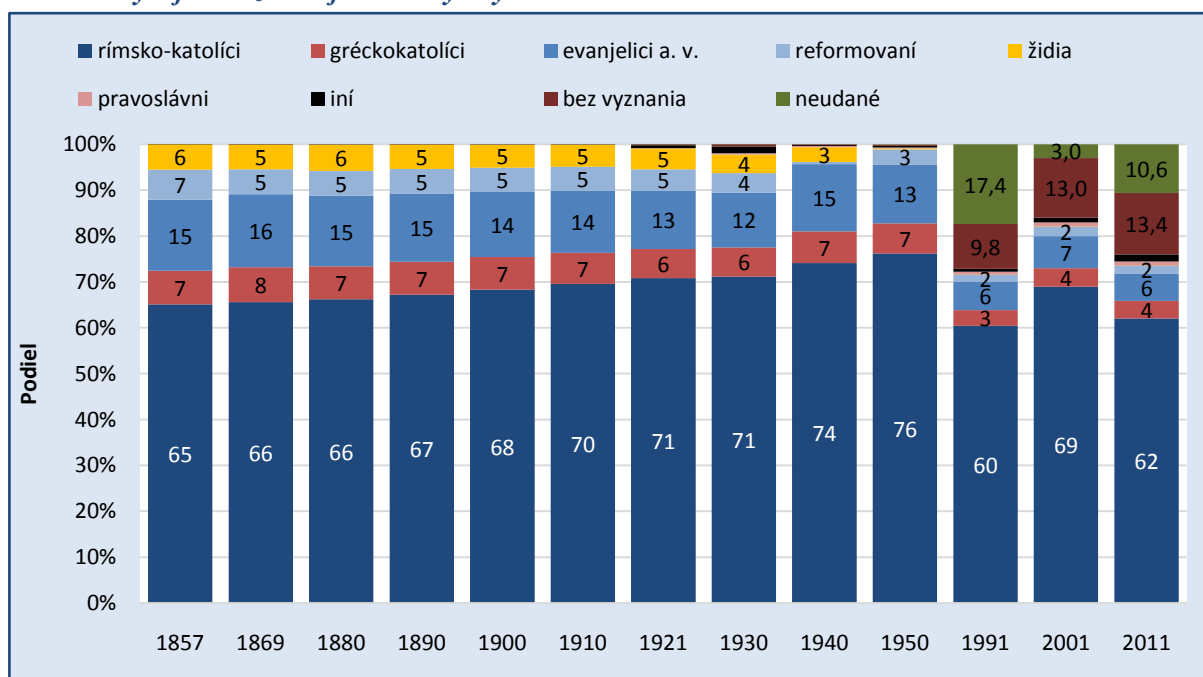
Význam náboženstva, jeho vplyv na procesy, ktoré v nej prebiehajú sú v dejinách Slovenska neodškriepiteľné. Mení sa len intenzita vplyvov, prípadne jej sila je vo vedeckej diskusii podceňovaná alebo neraz aj preceňovaná, čo platí často v súčasnosti. Význam náboženstva bol aj v dobe pred intenzívnym prienikom sekularizácie špecifický. Zaujímavo tento fenomén vyjadril „prorok“ slovenskej kultúry Ján Lajčiak v r. 1921. „...slovenský ľud je skutočné nábožný...Slovák dáva výraz svojmu náboženskému cíteniu pri každom hnutí života. Jemu je náboženstvo podstatnou vecou života a nikto mu ho nesmie brat'...U Slováka je nábožnosť niečo natol'ko vrodeneho, že i hriech je v stave zahaliť náboženským rúchom...následok chorobne prepjatého náboženského života je totiž tá najhrubšia poverčivosť...“, (Lajčiak 1997, 135-136). Pomerne jednoducho vysvetlil vzťah Slovákov k cirkvi a viere A. Štefánek (1944, 169): „Slováci sú nábožní a ešte viac cirkevníci...v novšej dobe už nie je viera dedinčanov už taká slepá a poverčivá, ako bola prv, a Slovák už nie je taký ponížený, nekritický a stále poslušný“. Podľa A. Baníka slovenské obyvateľstvo ako aj celá spoločnosť podľa poznatkov z prvej polovice 20. storočia bola charakterizovaná silným konfesionalizmom. Išlo o „obojsstrannú evanjelicko-katolícku cirkevnícku nedôveru, spoločenskú uzavretosť a kultúrno-historickú žiarlivosť na národné zásluhy“(Baník 2000, 7).

Začiatok 20. storočia je obdobím, kedy v uhorskej spoločnosti iba pomaly nastupujú sekularizačné tendencie, najmä v inštitucionálnom rozmere vzťahu štátu a cirkví. Od konca 19. storočia niektorá dovedy výlučne cirkevná agenda bola poštáttnená (napr. matriky, civilné sobáše), avšak na reálny odklon jednotlivca od oficiálnej religiozity merateľnej sčítaniami a v hromadných číslach si musela naša spoločnosť počkať niekoľko desaťročí. Výrazne tento faktor neovplyvnil ani rozpad Rakúsko – Uhorska a spojenie s českým národom, keďže aj v novovzniknutom štáte sa ukázalo, že česko-slovenská jednota má pomerne závažnú trhlinu práve v náboženstve. Sociologicky nie ľahko uchopiteľné zdôrazňovanie rozdielov medzi nábožensky a katolícky založeným Slovenskom a protestantským a ateistickým Českom bývalo následne argumentom na vysvetľovanie autonomistického hnutia na Slovensku a rozpad spoločného štátu v roku 1939 (Tížik 2011, 36).

Náboženská štruktúra bola pri vzniku ČSR relatívne stabilnou demografickou štruktúrou. Neotriasli ňou zmeny, ktoré prebehli v súvislosti s národnostnou štruktúrou. Vzťah medzi konfesiou a etnicitou bol v Uhorsku špecifický a cirkvi v Uhorsku neboli národnostne jednoliatymi útvarmi. Vo vzťahu k národnosti platilo, že čím bol národ silnejší a etablovanejší územne, politicky, historicky aj kultúrne, tým menej potrebovali jeho členovia vierovyznanie a cirkev na upevnenie vlastnej etnicity (Švorc 2008, 17).

Slovenskú náboženskú scénu charakterizuje silné postavenie predovšetkým západného kresťanstva s prechodnými východnými vplyvmi a judaizmu. V západnom kresťanskom prúde má dlhodobo najvýraznejšie zastúpenie rímskokatolícka konfesia spolu s uniatskou formou v podobe gréckokatolíckej konfesie, ďalej dve historické vetvy protestantizmu v podobe luteranizmu a kalvinizmu a do roku 1944 aj judaizmu. Počas obdobia socializmu a štatisticky exaktne aj po roku 1989 sa po rímskokatolíckej cirkvi stáva druhým najvýraznejším prvkom bezkonfesijné obyvateľstvo, ktoré je z hľadiska svetonázoru výrazne heterogénne (necirkevní veriaci, agnosticí, ateisti a pod.)

Obr. 47: Vývoj náboženskej štruktúry obyvateľstva Slovenska 1857 – 2011



Zdroj: spracované podľa Majo, Kusendová 2015

## 5.1 Rímskokatolícka cirkev

Najvýraznejšie zastúpenie na slovenskej náboženskej scéne mala od čias protireformácie a rekatolizácie rímskokatolícka cirkev. Nejde pritom len o čisto slovenské špecifikum, nakoľko dominantné postavenie najpočetnejšej cirkvi má s rozličným percentuálnym zastúpením vo všetkých susedných štátoch s výnimkou Ukrajiny prakticky až dodnes. Na začiatku 20. storočia bolo na Slovensku 69 % obyvateľstva veriacimi rímskokatolíckej cirkvi, s tým, že podiel sa za 10 rokov zvýšil na 70 %. Najviac rímskokatolíkov žilo v Trenčianskej a Oravskej župe (v rokoch 1900 aj 1910 mali viac ako 85 % rímskokatolíckeho obyvateľstva). Na druhej strane, menej ako 50 % rímskokatolíckeho obyvateľstva bolo v župách Uh, Zemplín, Gemer – Malohont, a Turiec. Po vzniku ČSR sa k rímskokatolíckej cirkvi hlásilo takmer ¾ obyvateľstva (70 %). Takto významné postavenie dokumentuje aj fakt, že jej veriaci

sa pri sčítaní v roku 1921 vyskytovali takmer v každej obci Slovenska. Iba v približne 50 obciach takmer výlučne z východného Slovenska nežil ani jeden príslušník tejto konfesie. Za najsilnejšie rímskokatolícke regióny možno považovať vtedajšie okresy Čadca, Námestovo, Kysucké Nové Mesto a Svätý Kríž (dnes Žiar nad Hronom), kde viac ako 98 % obyvateľstva boli rímskokatolíci. Na druhej strane menej ako 10 % rímskokatolíkov mali iba okresy Myjava (7,3 %), Medzilaborce (8,1 %) a Vyšný Svidník (8,5 %). Pomerne všeobecné rozšírenie rímskokatolicizmu medzi obyvateľstvom dokazuje aj malý rozdiel v relatívnom zastúpení medzi vidieckym a mestským obyvateľstvom, aj keď v mestskom prostredí bolo v roku 1921 zastúpenie nepatrne nižšie ako v prípade vidieckeho.

Spojením viacerých demografických faktorov patrili rímskokatolíci v novom štáte k pomerne dynamicky rastúcej konfesii. Za desať rokov sa do roku 1930 počet veriacich zvýšil o 12 % (populácia SR narástla len o 1/10) čo sa prejavilo aj na miernom zvýšení percentuálneho zastúpenia na hodnotu 71,6 %. Intenzita rastu a zvýšenie percentuálneho zastúpenia sa prejavila aj v najkatolíckejších okresoch Slovenska, kedy napríklad v okrese Kysucké Nové Mesto prekročil podiel hodnotu 99 % obyvateľstva. Pomerne výrazne narástol podiel rímskokatolíkov v regiónoch, kde tvorili menšinu (napríklad v okrese Myjava sa zvýšil podiel na 14,5 % za súčasného poklesu počtu obyvateľov).

Obnovenie Slovenska v rámci Československa v prevažne pôvodných hraniciach napomohlo k nárastu početnosti rímskokatolíckych veriacich v roku 1950. Kým celkový počet obyvateľov štátu aj napriek masívnym presunom obyvateľstva v porovnaní s rokom 1930 narástol o 3 %, počet rímskokatolíkov narástol o 10 % a podiel sa zvýšil na 76,1 %. Silné postavenie rímskokatolíckej cirkvi potvrdzuje aj fakt, že v takmer polovici okresov Slovenska mala viac ako  $\frac{3}{4}$  zastúpenie.

Je evidentné, že spoločenské procesy v období socializmu boli primárne zamerané na oslabenie vplyvu Katolíckej cirkvi ako najväčšej cirkvi a vylúčenie pôsobenia cirkví z občianskej sféry a zúženie jej pôsobenia „len na náboženské úkony a na vyučovanie náboženstva na školách, pochopiteľne pod štátnym dozorom“ (Pešek, Barnovský 1997, s. 177). Napriek všetkým vplyvom a zásahom počet rímskokatolíkov v rokoch 1950-1991 narástol o 21 % (počet obyvateľov SR narástol v tomto období o 53 %). Je to síce prírastok pomerne nižší oproti celoslovenským hodnotám, ale z hľadiska historických a najväčších cirkví patrí táto hodnota k jednej z najvyšších. Znížilo sa však zastúpenie rímskokatolíkov na celoslovenskej populácii na 60,3 % (73,1% z obyvateľstva so zisteným vierovyznaním). Veľkosť relatívneho zastúpenia zostala v priestorovom priemete málo pozmenená, vo veľkých okresoch z reformy územnej správy v období socializmu však nevystupovali takmer konfesiónálne homogénne regióny, avšak výrazne vplývali na celkový konfesiónálny ráz. Spomedzi týchto okresov možno ako výrazne rímskokatolícke (s podielom tohto obyvateľstva nad 75 %) označené okresy Čadca (87 % zo všetkého obyvateľstva a 97,7 % z obyvateľstva s uvedením vierovyznania), Dolný Kubín (81,8 % a 90,1 %) a Žilina (75,4 % a 89,1 %). Na

druhej strane menej ako 1/3 rímskokatolíkov žila v okrese Rožňava (30 % a 39,6 %) a Svidník (30,5 % a 34,7 %).

Sčítanie v roku 2001 predstavuje v etape postsocialistických sčítaní obyvateľstva najvýpovednejšie. Podiel rímskokatolíckeho obyvateľstva narástol o 8 percentuálnych bodov na hodnotu 69 % a počet sa za 10 rokov zvýšil o 16 % (počet obyvateľov SR narástol o 2 %). V novom územno-správnom členení sa ukázali aj regióny s viac alebo menej homogénnou náboženskou štruktúrou. Jednými z takýchto regiónov sú okresy Námestovo (97,6 %), Čadca (95,2 %) a Tvrdošín (95 %) s takmer výlučne rímskokatolíckym obyvateľstvom a hodnotami podobnými v ešte v roku 1950 a skôr. Celkovo sa potvrdilo dominantné zastúpenie príslušníkov tejto cirkvi na väčšine územia Slovenska: takmer polovica okresov mala viac ako 3/4 rímskokatolíckeho obyvateľstva. Menej ako 10 % rímskokatolíkov žilo len v okrese Medzilaborce (8,2 %). Priestorové rozmiestnenie na úrovni obcí postavilo rímskokatolícku cirkev do pozície univerzálne rozšírenej cirkvi. Nad 90 % veriacich rímskokatolíkov malo viac ako 37 % obcí a nad 50 % takmer 3/4 všetkých obcí Slovenska, pričom vôbec sa nevyskytovali rímskokatolíci v 14 obciach.

Podobne ako v prípade národnostnej a iných štruktúr aj v prípade náboženskej sa prejavili určité spoločenské vplyvy, ktoré výrazne poznamenali aj zistené údaje a počet prihlásených k cirkvám a náboženským spoločnostiam, čo ovplyvnilo všetky zisťované vierovyznania. Počet rímskokatolíckych veriacich poklesol o 10 % a podiel zostal na hodnote 62 % (69,3 % z obyvateľstva s deklarovanou príslušnosťou). Viac ako 90 % rímskokatolíkov však mali už len okresy Námestovo (95,2 %, resp. 98,8 %) a Tvrdošín (91,3 %, resp. 95,6 %). Menej ako 1/3 rímskokatolíckeho obyvateľstva mali okresy Medzilaborce (7,3 %, resp. 8,2 %), Myjava (13,5 %, resp. 15,1 %), Svidník (28,7 % resp. 31,2 %) a Rožňava (30,4 %, resp. 35,4 %).

## 5.2 Gréckokatolícka cirkev

Na Slovensku ide v prípade tejto cirkvi o regionálne špecifikum, ktoré symbolicky premostuje tradície západného a východného kresťanstva. V rokoch 1900 a 1910 mala významné zastúpenie v Uzskej (39 % v roku 1900) a Zemplínskej (41,2 %) župe. Hoci netvorili väčšinu obyvateľstva týchto žúp, boli najpočetnejšou konfesiou. Na úrovni okresov tvorili gréckokatolíci väčšinu iba v 4 okresoch (Makovický okres v Šarišskej župe – 73 %, Snina v Zemplínskej župe – 70 % a Sobrance v Uzskej župe – 50 %). Pri sčítaní obyvateľstva v roku 1921 sa ukázalo, že takmer 90 % príslušníkov tejto cirkvi žilo vo východoslovenskej Košickej župe. Viac ako 3/4 obyvateľstva sa ku gréckokatolíckej cirkvi hlásilo v okresoch Medzilaborce (81,6 %) a Vyšný Svidník (80,8 %). Špecifické bolo rozmiestnenie gréckokatolíkov aj vo vzťahu mesto a vidiek. Kým na území Slovenska mala dosiahla táto

cirkev podiel 6,5 %, vo vidieckych obciach to bolo až 7,2 %. Podľa koeficientu koncentrácie sa tak gréckokatolícke obyvateľstvo koncentrovalo vo vidieckych obciach o 12 % viac ako celoslovenská populácia. Počet veriacich v období 1. ČSR rástol aj v prípade tejto cirkvi (10 % prírastok v rokoch 1921-1930), avšak podiel sa znížil na hodnotu 6,4 %, v okresoch s najvyšším zastúpením (Medzilaborce a Vyšný Svidník) však podiel gréckokatolíkov poklesol za súčasného nárastu pravoslávneho obyvateľstva. Celkovo tak 5 okresov Slovenska malo v roku 1930 väčšinové gréckokatolícke obyvateľstvo (Medzilaborce, Snina, Sobrance, Stropkov s expozitúrou Vyšný Svidník).

Krátko pred násilným zrušením dosiahla gréckokatolícka cirkev v roku 1950 prírastok 5 % veriacich v porovnaní s rokom 1930 a percentuálnym zastúpením 6,6 % obyvateľstva Slovenska. Najviac gréckokatolíckych veriacich v relatívnom vyjadrení žilo v okresoch Medzilaborce a Svidník, ktoré mali stále viac ako 80 % veriacich tejto cirkvi. Obnovenie gréckokatolíckej cirkvi v roku 1968 poukázalo na fakt, že časť veriacich sa vrátila do gréckokatolíckej cirkvi a časť posilnila početnosť pravoslávneho obyvateľstva. V roku 1991 dosiahla len 80 % početnosti z roku 1950 s percentuálnym poklesom takmer na polovicu pôvodnej hodnoty (3,4 % z populácie SR, 4,1 % z deklarováných). Za obdobie relatívne veľkého presunu obyvateľstva do miest sa nezmenili regionálne súvislosti distribúcie gréckokatolíkov: 95 % veriacich žilo vo Východoslovenskom kraji. Väčšinové zastúpenie nemali gréckokatolíci v žiadnom okrese v tomto kraji, okolo hodnoty 30 % a viac to bolo v okresoch Svidník (38,4 % a 43,7 %) a Stará Ľubovňa (27,8 % a 30,8 %).

Výraznejší nárast ako majoritná rímskokatolícka cirkev mala v nasledujúcom období 1991-2001 práve gréckokatolícka cirkev. Podiel veriacich sa zvýšil na 4,1 % a za desať rokov narástol ich počet o 22 %. Mierne sa zmenili aj ukazovatele v regionálnom priemete a došlo k miernej redistribúcii z východu smerom na západ: podiel gréckokatolíkov žijúcich v Prešovskom a Košickom kraji mierne poklesol na 93 %. V novom územnosprávnom členení bol iba okres Medzilaborce s hodnotou 55 %, výraznejšie gréckokatolíci boli zastúpení v okrese Stropkov (40,8 %), Sobrance (37,2 %) a Svidník (36,5 %). Z hľadiska rozmiestnenia v obciach SR, v 38 obciach (1,3 %) mali gréckokatolíci viac ako 90 % zastúpenie, nad 50 % žili v 220 obciach (7,5 %). Vôbec sa gréckokatolíci nevyskytovali približne v 30 % obcí.

Pokles počtu príslušníkov gréckokatolíckej cirkvi bol v porovnaní s inými väčšími cirkvami pomerne miernejší, ich počet poklesol za 10 rokov len zhruba o 5 % a podiel zostal na úrovni 3,4 % (4,3 %). V jedinom okrese s gréckokatolíckou väčšinou sa podiel znížil na hodnotu 50 % (56,4 %) pri 10 % poklese absolútnych hodnôt.

### 5.3 Evanjelická cirkev augsburského vyznania

Ide o historicky najväčšiu protestantskú cirkev na Slovensku s určitými regionálnymi zvláštnosťami. V súčasných hraniciach európskych štátov sa v žiadnej krajine strednej a východnej Európy luteránska forma kresťanstva v takom vysokom percentuálnom zastúpení medzi obyvateľstvom ako je to na Slovensku, nevyskytuje. Zároveň ide aj v súčasnosti o najväčšiu protestantskú cirkev medzi slovanskými národmi. Až do obdobia socializmu bola druhým najväčším náboženským zoskupením, kým ho v druhej polovici 20. storočia postupne nevytlačilo na tretie miesto bezkonfesijné obyvateľstvo. Na začiatku storočia tvorili evanjelici 14 % obyvateľstva dnešnej SR a väčšinu obyvateľstva iba v Turčianskej župe (52 % v roku 1900), s výrazným zastúpením aj v župách Liptov (42 %) a Novohrad (40 %), pričom na úrovni okresov boli najevanjelickejšími okresmi v roku 1900 okresy Myjava (89,6 %) a Liptovský Hrádok (77,6 %). Z hľadiska miest boli evanjelici najvýraznejšie zastúpení v meste Revúca (61 %) a väčšinu tvorili evanjelici ešte v mestách Jelšava, Dobšiná, Modra a Brezno. Rozmiestnenie evanjelikov v roku 1921 bolo pomerne rovnomerné avšak s mnohými enklávnymi náznakmi. Evanjelici sa nevyskytovali približne v 1/3 obcí Slovenska, pričom išlo tiež o cirkev s prevahou veriacich na vidieku (podiel mestského evanjelictva bol v porovnaní s celoslovenskou populáciou nižší o 16 %). Celkové zastúpenie evanjelikov a.v. bolo na Slovensku v roku 1921 na úrovni 12,7 %. Najvýraznejšie boli evanjelici rozšírení medzi obyvateľstvom okresu Myjava (91 %, Ratková (86 % ) a Hrádok (Liptovský Hrádok) (75 %).

Podobne ako väčšina cirkví okrem rímskokatolíckej, aj evanjelici za obdobie 10 rokov zaznamenali pokles podielu svojich veriacich, a to o 0,5 percentuálneho bodu za súčasného prírastku veriacich na úrovni 4 %. Administratívnymi aj demografickými faktormi (najmä v porovnaní s dynamikou rímskokatolíkov) zostali v roku 1930 už len 3 okresy s evanjelickou majoritou (Myjava – 83 %, Liptovský Sv. Mikuláš– 61 % a Revúca – 54,5 %). V roku 1921 bolo v štruktúre ešte 8 okresov s väčšinovým evanjelickým obyvateľstvom.

V sčítaní roku 1950 síce evanjelici zaznamenali pokles podielu na hodnotu 12,9 %, avšak z absolútneho hľadiska boli v tomto roku najpočetnejší, s prírastkom v porovnaní s rokom 1930 o 10 %, čo je hodnota podobná prírastku príslušníkov rímskokatolíckej cirkvi. Obdobie socializmu bolo pre evanjelickú cirkev pomerne zničujúcim a z veľkých cirkví zrejme najviac podľahla odlivu veriacich najmä pod vplyvom medzigeneračného sekularizovania (Majo 2011). Počet veriacich klesol v rokoch 1950-1991 o 27 % a výrazne sa znížil podiel na populácii 6,2 % (resp. 7,5 %). V členení z obdobia socializmu nemali evanjelici prevahu v žiadnom z okresov, dokonca v žiadnom z okresov nemali ani viac ako 1/4 populácie. Najviac evanjelikov a.v. žilo v okresoch Martin (22 %, resp. 29 %), Rožňava

(18,3 %, resp. 24,1 %) a Liptovský Mikuláš (19,3 %, resp. 23,3 %). V týchto okresoch je zároveň zaznamenaný aj najvyšší nárast počtu a podielu bezkonfesijného obyvateľstva.

Po období výrazného poklesu v období socializmu nastáva aj v prípade evanjelikov a.v. mierne oživenie početnosti s medzicenzovým nárastom počtu veriacich o 14 % a podiel na hodnotu 6,9 %. Väčšinou konfesiou boli evanjelici iba v okrese Myjava (60 %). V okrese Liptovský Mikuláš nemali zastúpenie nad 50 %, ale s hodnotou 37 % boli v trojici rímskokatolíci, bezkonfesijní mierne najpočetnejší. Na rozdiel od gréckokatolíci mali evanjelici viac ako 90 %-ný podiel iba v 2obciach SR. Obcí s podielom evanjelikov nad 50 % bolo v 218 obciach. Celkovo v 511 obciach (17 %) sa evanjelici nevyskytovali vôbec.

Dynamika demografických zmien v prípade evanjelickej cirkvi pokračovala už druhé desaťročie nie vcelku pozitívnym smerom z hľadiska početnosti. Počet evanjelických a.v. veriacich poklesol o 15 %, čo je spomedzi najväčších cirkví na Slovensku najviac. Podiel sa tiež znížil na hodnotu 5,9 (6,5 %). Veľmi miernu prevahu mali zachovanú iba v okrese Myjava (50,9 %, resp. 57,1 %), v okrese Liptovský Mikuláš už na rozdiel od predošlého sčítania netvorili ani najpočetnejšie vierovyznanie, aj keď podiel bol pomerne vysoký (31,5 %, resp. 35 %).

## 5.4 Reformovaná kresťanská cirkev

Druhú najvýraznejšiu vetvu reformácie tvoria nasledovníci učenia Jána Kalvína. V strednej Európe sa toto učenie rozšírilo najmä medzi maďarským obyvateľstvom v 16. storočí. Až do súčasnosti preto platí pomerne výrazný vzťah dominancie maďarského obyvateľstva medzi reformovanými kresťanmi na Slovensku. Podiel reformovaných s počtom takmer 150 tisíc veriacich tvoril len okolo 5,3 %. Priestorom s ich najvýraznejším podielom (38 %) bola oblasť Rábskej župy, ktorá zasahovala na ľavú stranu Dunaja; inak sa vo väčšom podiele vyskytovali ešte v Komárňanskej župe (25 %) a Užskej župe (19 %), pričom okres s najvyšším podielom reformovaných bol okres Tornaľa v Gemersko-malohontskej župe (40 %). Väčšinu obyvateľstva netvorili reformovaní v žiadnom meste, iba v Rimavskej Sobote sa ich podiel blížil k 1/3 (31 %). Po vzniku ČSR percentuálne zastúpenie v roku 1921 dosiahlo hodnotu 4,8 % a bola tak 4 najväčšou cirkvou na našom území. Nadpolovičné zastúpenie nemali reformovaní v žiadnom okrese a neplatí ani spojitost' o rovnakom rozšírení kalvinizmu a luteranizmu na jednom území. Výnimku, kedy sú v jednom regióne výraznejšie zastúpené obe protestantské cirkvi tvorí oblasť Gemera (okresy Tornaľa a Rožňava. Najvyššiu relatívnu početnosť dosiahli reformovaní v okresoch Kráľovský Chlmec (37,5 %), Tornaľa (35 %) a Kapušany (34,6 %).

Podobne ako evanjelici, aj reformovaní mali v prvom desaťročí novej republiky podpriemerné hodnoty prirodzeného prírastku. V prípade reformovaných bol dokonca

prírastok stagnujúci za súčasného poklesu podielu na 4,4 %. Relatívna početnosť na úrovni okresov zostala zachovaná ako v predchádzajúcom sčítaní, kedy sa v spomínaných okresoch pohyboval podiel reformovaných okolo 1/3 slovenskej populácie.

V roku 1950 sa presuny obyvateľstva a najmä výmena obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom výrazne dotkla reformovanej cirkvi, kedy nedosiahla početnosť z roku 1930, ale počet reformovaných poklesol takmer o ¼ a podiel dosiahol hodnotu 3,2 %. Najvyššie, tretinové zastúpenie v populácii mali reformovaní v okresoch Čalovo (33 %), Kráľovský Chlmec (34 %) a Veľké Kapušany (32 %).

Podobne výrazný pokles ako v prípade evanjelikov zaznamenalo aj obyvateľstvo reformovanej konfesie. Ich počet poklesol o 25 % a podiel sa znížil na 1,9 %. Najvýraznejšie zastúpenie (viac ako 10 %) mali v okresoch Komárno (13,3 %, resp. 16 %) a Trebišov (13,7, resp. 15,8 %).

Z väčších historických cirkví mali reformovaní najvyšší prírastok za 10 rokov. Počet kalvínov narástol o takmer 1/3 na hodnotu 2 %. Ich rozmiestnenie, podobne ako v prípade gréckokatolíkov je výrazne regionálne a diasporálne. V žiadnom z okresov nedosahuje podiel reformovaných ani 20 %. Najviac reformovaných žije v okrese Komárno (16,7 %) a v okrese Trebišov (14,5 %). Homogénne reformované obce sa na Slovensku nevyskytovali, väčšinu mali reformovaní v 52 obciach (1,7 %). Žiadni príslušníci reformovanej cirkvi nežili v oku 2001 v 60 % obcí Slovenska.

Úbytok veriacich v prípade reformovanej cirkvi nebol taký výrazný ako v prípade príbuznej protestantskej evanjelickej a.v. cirkvi, s poklesom o 10 % sa skôr zdá, že sa približovali trendom v rímskokatolíckej cirkvi. Podiel na celkovej populácii dosiahol 1,8, resp. 2,05 %. V dvoch okresoch s najvýraznejším podielom reformovaných došlo k miernemu poklesu (Komárno – 15,5 %, resp. 17,1 % a Trebišov 12,8 % resp. 14,1 %).

## 5.5 Židovské náboženstvo (izraeliti)

Z viacerých hľadísk tvorí, resp. výraznejšie tvorilo židovské obyvateľstvo na Slovensku špecifickú skupinu obyvateľstva. Nielen z hľadiska kultúrneho, religiózneho, ale obzvlášť zaujímavá bola z hľadiska priestorového rozmiestnenia. Počet a podiel židov na území Slovenska bol v roku 1900 podobný ako v prípade reformovaných. S podielom 5 % však v žiadnej župe netvorili ani 10% obyvateľstva. Najviac však boli židia koncentrovaní vo východoslovenských župách (Uh a Zemplín – 8,5 %, Abov-Turňa – 7,4 % a Šariš – 7 %). V Zemplínskej župe práve okres Stropkov dosahoval najvyšší podiel židovského obyvateľstva medzi okresmi (12 %). V mestskom prostredí na začiatku 20. storočia boli najvýraznejšie zastúpení v Bardejove (28 %), Nitre - (24 %) a v Lučenci (20 %). Židia mali na celoslovenskej populácii zastúpenie 4,5 %, no ich koncentrácia v mestskom prostredí bola

v porovnaní s celoslovenskou populáciou vyššia o 180 %, pričom viac ako 1/3 židovského obyvateľstva žila v mestách (najviac v meste Bardejov, kde židia tvorili v roku 1921 1/3 obyvateľstva mesta, pričom vo väčšine miest vtedajšieho Slovenska tvorili aspoň 10 % obyvateľstva). Vo vidieckom prostredí boli výraznejšie zastúpení v okresoch Stropkov (12,6 %), Michalovce (11,5 %) a Kráľovský Chlmec (10,7 %). Vo vzťahu k rozmiestneniu židovského obyvateľstva je potrebné spomenúť výrazne diasporálny charakter osídlenia: aj keď na celoslovenskej populácii mala s počtom niečo vyše 135 tisíc veriacich len 4,5 % -né zastúpenie, židovské obyvateľstvo sa v roku 1921 vyskytovalo v 3/4 obcí Slovenska (podľa Štatistického lexikónu obcí 1921). Stagnácia s minimálnym absolútnym prírastkom obyvateľstva bola príznačná pre židovské obyvateľstvo v 30. rokoch. Stále však zostal zachovaný výrazný model koncentrácie v najväčších mestách (Bratislava, Košice, Nitra, Prešov a pod.) s tým, že na druhej strane sa židovské obyvateľstvo takmer vôbec nevyskytovalo (zastúpenie menej ako 0,5 %) v okresoch Kysucké Nové Mesto, Nová Baňa a Brezno nad Hronom.

Poslednýkrát sa židovská konfesia v štatistikách ako početná konfesia pred deportovaním vyskytuje v sčítaní 1940. Počet židov zmenami hraníc poklesol o 1/3 a podiel sa znížil na 3,3 %, pričom najvýraznejšie zostali koncentrovaní v meste Bratislava (10 % obyvateľstva mesta boli izraelitského vyznania).

Najvýraznejšie sa dejinné udalosti prejavili na početnosti židovského obyvateľstva v roku 1950, keď ich počet v porovnaní s rokom 1930 poklesol o výrazných 95 %. Početnejšie zostali zachovaní v mestách (Bratislava – 0,8 % a Košice – 1,3 %), ako aj v okresoch, ktoré v rokoch 1938-45 patrili Maďarsku a kde sa deportácie židovského obyvateľstva začali neskôr (Dunajská Streda – 0,6 %, Galanta – 0,5 %).

V roku 2001 sa dôsledky povojnových migrácii a asimilácie zdecimovanej židovskej komunity prejavili v 1/3 hodnote počtu z roku 1950 (2310 a 0,04 %). Židovské náboženstvo zostalo vo väčšej miere viac zachované v mestskom prostredí – v mestách Bratislava a Košice žila polovica slovenského judaizmu a celkovo 60 % židov žilo na území západného Slovenska. Viac ako 100 príslušníkov židovského náboženstva žilo iba v okrese Nové Zámky. Celkovo sa aspoň jeden príslušník tejto konfesie vyskytoval v okolo 200 obciach a mestách Slovenska.

Dôsledok týchto procesov pokračoval v ďalšom poklese aj v nasledujúcom medzicenzovom období 2001-2011. Počet židov sa znížil o 13 %, znížila sa aj koncentrácia židovského obyvateľstva v Bratislave a Košiciach na podiel 43 % zo všetkých židov na Slovensku. Podiel židovského obyvateľstva dosiahol v roku 2011 hodnotu 0,04 (resp. 0,04). Súčasná zdecimovaná židovská komunita je v mnohom tvorená jedincami, ktorí v dôsledku skúseností z holokaustom aj socialistickým režimom vnímajú svoje židovstvo sekulárne a aj ako členovia židovských komunit hľadajú skôr duchovné a spoločenské zázemie skôr ako religiózne, čím sa vytvára súčasná podoba slovenského judaizmu ako kultúrneho judaizmu (Salner 2009, 174).

## 5.6 Ostatné vyznania a osoby bez náboženského vyznania

Diverzifikáciu náboženskej štruktúry obyvateľstva dotvárali aj ostatné cirkvi a bezkonfesijné obyvateľstvo. Na začiatku 20. storočia išlo len o málopočetné inokonfesijné obyvateľstvo. Išlo najmä o pravoslávnych (najviac koncentrovaní v počte 131 v roku 1900 v okrese Ilava) a pomerne veľký počet ostatných konfesií a náboženstiev, ktoré v Uhorsku pôsobili. Bezkonfesijnosť nebola ešte rozšírená. V roku 1921 počet obyvateľov bez vyznania dosahoval bez mála 7 000 príslušníkov. Obyvateľstvo bez vyznania sa koncentrovalo väčšinou v mestách (Košice – 1,7 %, Bratislava–1,5 %, Zvolen – 1,4 %, Ružomberok – 1,3 % obyvateľstva), kde žilo 60 % bezkonfesijného obyvateľstva. V regionálnom pohľade túto štruktúru výraznejšie spestrovali napr. pravoslávni v okresoch Vyšný Svidník (4,6 %) a Bardejov (1,7 %), baptisti v okrese Hrádok (1,3 %) alebo príslušníci československej cirkvi v okrese Veľká Bytča (0,9 %). Pod vplyvom etablovania nových konfesií, pokračoval v 30. rokoch nárast diverzifikácie náboženskej štruktúry obyvateľstva nárastom podielu tejto pomerne heterogénnej skupiny na hodnotu 0,95 %. Značnú časť tvorili pravoslávni, no výrazne narástol počet príslušníkov Československej cirkvi (nárast o 500 % a silnou koncentráciou do miest Bratislava a Košice, kde v roku 1930 žila tretina týchto veriacich na Slovensku). O viac ako 200 % sa v tomto období zvýšil aj počet a podiel pravoslávnych veriacich (0,2 %). Nárast počtu pravoslávneho obyvateľstva súvisel s čiastočnou stratou autority gréckokatolíckej cirkvi najmä u rusínskych prisťahovalcov v USA (Kónya 2013, 687).

Výraznejšie sa v tejto skupine začína prejavovať bezkonfesijné obyvateľstvo. Ich početnosť a prírastok nedosiahla hodnoty iných, menšinových, konfesií, no podiel na celej populácii už dosiahol úroveň 0,5 % a počet takmer 17 000. Takmer výlučne sa obyvateľstvo bez vyznania koncentrovalo do miest, z vidieckych okresov malo v roku 1930 podiel tohto obyvateľstva nad 1 % iba Bratislavský vonkovský okres.

V období II. svetovej vojny vtedajšia vláda výrazne obmedzila a zdecimovala pôsobenie menšinových cirkví. Vystupovala nielen proti pravosláviu (ako symbolu znepriatelenej krajiny – Ruska), ale aj voči protestantským cirkvám a iným spoločenstvám (Svedkovia Jehovovi). Podľa Kačírka a Osad'ana (2015, 135) však napríklad baptisti dosiahli aj na základe tlaku z Nemecka status uznanej cirkvi.

Rok 1950 priniesol stagnáciu aj ostatných vierovyznaní, napr. pravoslávni mali v porovnaní s rokom 1930 o 12 % veriacich menej ako v roku 1950, podobne ako bezkonfesijné obyvateľstvom s početnosťou nižšou o 42 %. Vyšší podiel bezkonfesijných sa koncentroval nielen do väčších miest, ale najmä v oblasti východného Slovenska.

Po roku 1989 predstavuje kategória ostatných vierovyznaní azda najdynamickejšiu skupinu. Nielen tým, že sa mierne zvýšil počet a podiel a to s perspektívou ďalšieho rastu, ale

sa skupina výrazne heterogenizovala. Spomedzi cirkví a náboženských spoločností boli najvýznamnejší pravoslávni. Tí získali časť veriacich zo zrušenej gréckokatolíckej cirkvi a obdobie po roku 1990 možno nazvať ako obdobím oživenia, aj keď pravoslávna cirkev zaznamenala úbytok veriacich a kostolov a s námahou si po kritike udržala spoločenskú prestíž a duchovnú autoritu (Konečný, 2010, 570). Najintenzívnejšie bolo pravoslávne obyvateľstvo zastúpené v roku 1991 v okrese Svidník (15,5 %, resp. 17,6 %) a Humenné (9,6 % a 11,3 %). Tak ako v prípade gréckokatolíckej cirkvi, priestorové vzorce rozmiestnenia zostali podobné.

Výraznou skupinou obyvateľstva, ktorá sa etablovala s obdobím socializmu je bezkonfesijné obyvateľstvo. Ich počet narástol z počtu okolo 10 000 na vyše pol milióna obyvateľov. Z populácie SR tvorili 9,7 % a z populácie s deklarovanou religiozitou takmer 12 %. Najvýraznejšie neboli bezkonfesijní zastúpení v mestách ale v okrese Rožňava (20 %, resp. 26,5 %) a Martin (18,1 % resp. 23,3 %). V mestskom priestore Bratislavy a Košíc sa hodnoty pohybovali na približne rovnakej úrovni - v Bratislave 18,7 %, resp. 26,4 % a v Košiciach 16,3 % resp. 21 %.

V roku 2001 tvorili skupinu ostatných vierovyznaní prevažne protestantské konfesie, príslušníci Náboženskej spoločnosti Jehovovi svedkovia a pravoslávni. Celkovo išlo o 2,1 % slovenskej populácie, z ktorej približne polovicu tvorili príslušníci pravoslávneho vyznania. Tí napríklad v okrese Medzilaborce dosiahli 29 %, v okrese Snina 21 % a v okrese Svidník dosiahli takmer 20 %.

Dynamickú skupinu tvorilo bezkonfesijné obyvateľstvo. Pokračoval ďalší nárast počtu a podielu obyvateľov bez vyznania. Za 10 rokov narástol podiel obyvateľov bez vyznania o 36 % a podiel sa zvýšil na 13 %. Vysoké zastúpenie mali nielen okresy mesta Bratislavy (napr. Bratislava 5 – 32 %) a Košice 1 (20,2 %). V mnohých okresoch, v ktorých sa nevyskytovali najväčšie mestské sídla, sa podiel bezkonfesijného obyvateľstva približoval ¼. Napríklad Revúca 24,9, Martin 24,8 %, Rožňava 24,8 %, Prievidza 22 % a pod. Pri pohľade na úrovni vidieckych obcí nachádzame viacero z nich, ktoré majú výrazne vyšší podiel počtu bezkonfesijného obyvateľstva ako najväčšie mestá (Rozložná 55,5 %, Turčok 54,5 % a Brdárka 49 %). Obyvateľstvo bez vyznania sa nevyskytovalo v približne 10 % obcí SR.

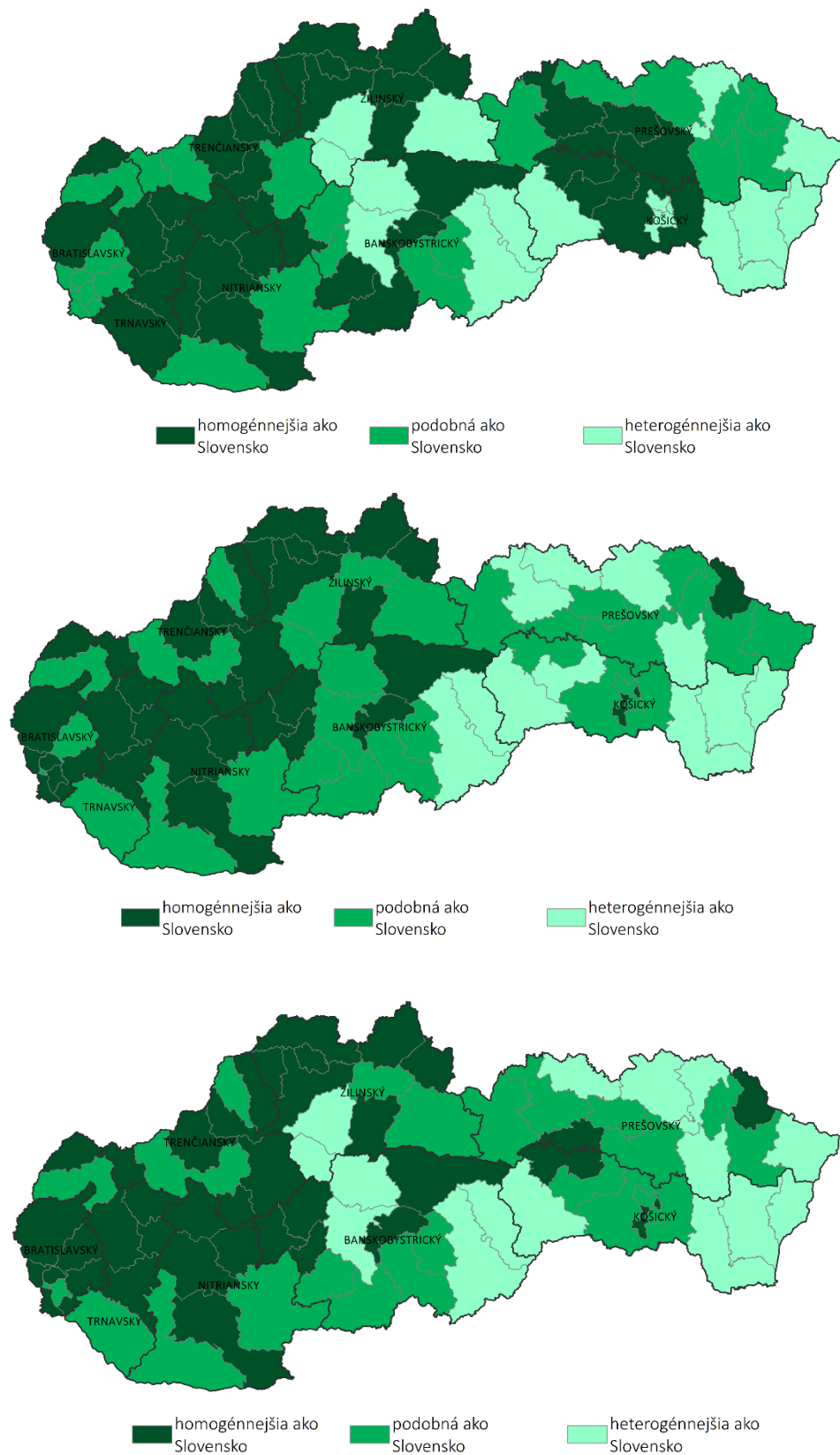
Skupina obyvateľstva hlásiaca sa k ostatným cirkvám a náboženským spoločnostiam patrila v stále sa viac diverzifikujúcej spoločnosti k jedinej skupine, kde sa podiel na populácii zvýšil na hodnotu 2,4 % (resp. 2,7 %) a počet narástol o 18 %. Z tejto skupiny najväčšie vierovyznanie – pravoslávni však zaznamenali pokles počtu (o 3 %) aj podielu.

Nižšiu mieru rastu vykazoval počet obyvateľov bez vyznania. Ich počet narástol o 4 % a podiel sa mierne zvýšil na 13,4 % (resp. 15 %). Okresom s najvyšším podielom bezkonfesijného obyvateľstva bola Bratislava 5 (33 %, resp. 35,3 %), najmenej obyvateľov bez vyznania žilo v okresoch Námestovo (1,3 %, resp. 1,33 %) a Stropkov (1,9 %, resp. 2 %).

Špecifickou skupinou, ktorá sa v tomto sčítaní vyprofilovala bolo obyvateľstvo s nezistenou alebo neuvedenou náboženskou príslušnosťou. Jej podiel dosiahol 10,6 %

a najvyššie hodnoty dosiahli okresy mesta Košice, kde sa podiel vyšplhal nad 20 %. Najnižšie hodnoty zaznamenali okresy Námestovo (2,9 %) a Tvrdošín (4,5 %).

*Obr. 48, 49, 50 Diverzifikácia konfesijnej štruktúry v okresoch Slovenska v rokoch 1900, 1950 a 2011 (zjednotenie štruktúry k roku 2011).*



## 6. Štruktúra obyvateľstva podľa najvyššie dosiahnutého vzdelania

Najvyššie dosiahnuté vzdelanie obyvateľstva Slovenska ako jedna z významných populačných štruktúr prechádza v posledných dvoch desaťročiach veľmi dynamickými kvantitatívno-kvalitatívnymi zmenami. Celospoločenská transformácia, zmeny v hospodárstve, presadzovanie znalostnej ekonomiky vytvárajú veľký tlak na kvalitatívnu stránku ľudského kapitálu, čo sa odzrkadľuje aj v medzigeneračnej zmene pohľadu na vzdelanie a jeho hodnotu. Práve vzdelanie sa stáva jedným z najdôležitejších ekonomických faktorov so širokým poľom pôsobnosti. Jedným z hlavných znakov medzigeneračnej transformácie vzdelanostných dráh je príklon k vyšším stupňom vzdelania.

Výsledky sčítaní obyvateľov, ktoré predstavujú v podstate jediný zdroj informácií o štruktúre celej populácie Slovenska podľa veku, pohlavia a najvyššieho dosiahnutého vzdelania, poukazujú na pomerne významné disproporcie vo váhe jednotlivých vzdelanostných skupín. Tie sú jednak dôsledkom odlišných a postupne sa meniacich vzdelanostných systémov na Slovensku, zmien vo vzdelávaní, prístupu k nemu a tiež postoju jednotlivých generácií k samotnému vzdelávaniu a jednotlivým stupňom vzdelania. Okrem toho dôležitú úlohu zohrávali aj niektoré ďalšie vonkajšie okolnosti, ako napríklad centrálné plánovanie hospodárstva počas minulého politického režimu, ktorému sa nevyhlo ani školstvo a vzdelávanie, s tým súvisiaca a postupne sa prehlbujúca preferencia určitých typov vzdelaní, medzigeneračná transmisia vzdelanostných zámerov a v neposlednom rade tiež dostupnosť, kvalita a celkové možnosti jedinca v procese získavania určitého stupňa vzdelania.

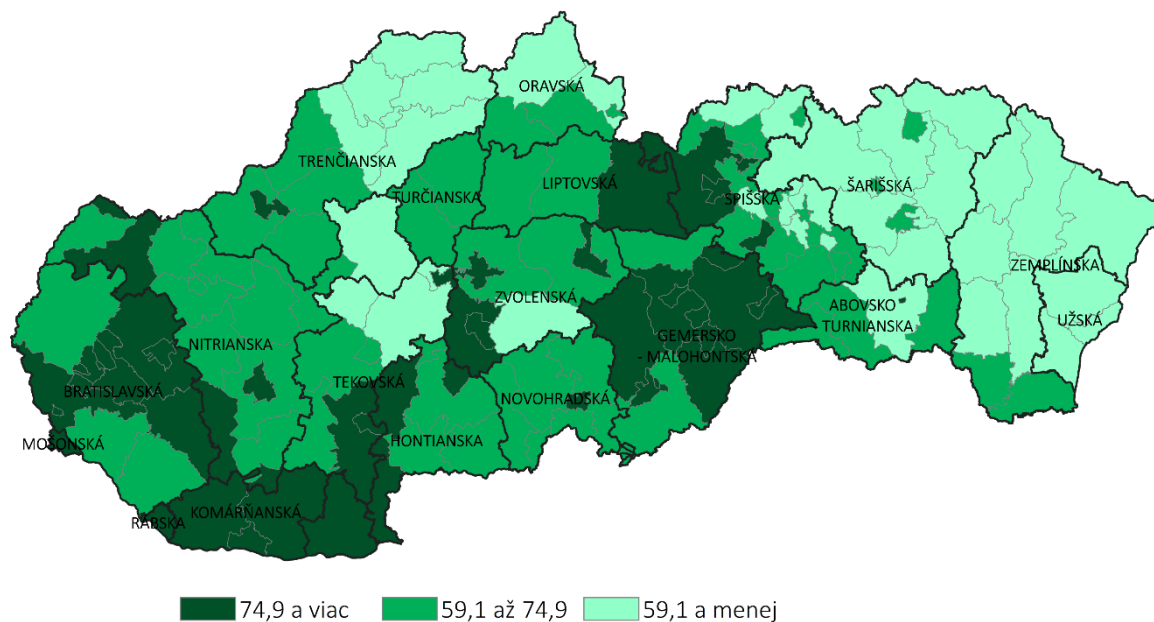
Problematika vzdelávania a formovania vzdelanostnej štruktúry tak predstavuje mnohodoménový a komplexný objekt výskumu, a preto nie je možné (a ani to nebolo našim cieľom) ho podchytiť v celej jeho šírke.

### 6.1 Gramotnosť obyvateľstva Slovenska

Integrálnou súčasťou uhorských cenzov (od roku 1880), ako aj dvoch československých sčítaní v rokoch 1921 a 1930 bola otázka zisťujúca znalosť čítania a písania. V „slovenských“ župách sa podiel úplne gramotných osôb starších 6 rokov zvyšoval len veľmi pomaly. Podľa sčítania z roku 1880 vedelo čítať a písať len necelých 45 % populácie staršej 6 rokov. V roku 1890 to bolo necelých 56 %, na prelome milénia 64 %

a tesne pred začiatkom 1. svetovej vojny stále takmer 28 % obyvateľov starších 6 rokov nevedela čítať a písať.<sup>11</sup> Kým v českých krajinách medzivojnového Československa problém negramotnosti v podstate neexistoval už v predvojnovom období, na Slovensku a najmä v Podkarpatskej Rusi stále bola situácia pomerne nepriaznivá (situácia v okresoch v roku 1900 – obr. 51).

*Obr. 51 Podiel gramotných z populácie staršej ako 6 rokov v roku 1900 (%), SE 1900*



Zdroj: Magyar statisztikai közlemények 1902, vlastné prepočty

Aj z tohto dôvodu sa znalosť čítania a písania stala súčasťou medzivojnových cenzov. Prostredníctvom takto získaných informácií sa príslušné orgány snažili pripraviť reformu vzdelávania, ktorej hlavným cieľom pre oblasť Slovenska a Podkarpatskej Rusi bolo odstrániť negramotnosť a následne vyhodnotiť aj jej účinky. Podľa údajov zo sčítania 1921 podiel gramotných presiahol na Slovensku 82 %, no v Čechách to bolo viac ako 97 % a v Sliezsku, ktoré bolo z tohto hľadiska na tom najhoršie z českých krajín, sa úroveň gramotnosti pohybovala na úrovni takmer 96 %. Jednoznačne najhoršie na tom bola Podkarpatská Rus, kde čítať a písať vedela necelá polovica osôb. Výsledky sčítania na Slovensku tiež poukázali na rozdiely medzi pohlaviami, kde platilo, že o niečo častejšie analfabetizmom trpia ženy (17 %) ako muži (13 %). Ešte výraznejšie však boli regionálne rozdiely. Najhoršia situácia jednoznačne bola v regiónoch severného a najmä východného Slovenska, kde dominovali predovšetkým prihraničné okresy<sup>12</sup> (napr. Vyšný Svidník a Snina s viac ako 50 % osôb bez

<sup>11</sup>Údaje prebraté zo SPRČS II. s. 38\* a 80\*

<sup>12</sup>Napríklad v okresoch Vyšný Svidník a Snina podiel analfabetov prekračoval hranicu 50 %. Veľmi nepriaznivá situácia bola tiež v Medzilaborciach a Stropkove, kde osoby bez znalostí čítania a písania predstavovali 40 – 50 % z miestnej populácie.

znalosti čítania a písania). Naopak najvyššiu mieru gramotnosti nachádzame v okresoch západného Slovenska.

Snaha o zvyšovanie gramotnosti sa prejavila už aj na výsledkoch sčítania ľudu 1930. Podiel analfabetov sa za necelých 10 rokov znížil o viac ako polovicu z pôvodných 15 % na niečo viac ako 7 %. Úspešnou bola reforma vzdelávania aj v Podkarpatskej Rusi, kde v roku 1930 len niečo viac ako štvrtina osôb starších 5 rokov nevedela čítať a písať. Zníženie negramotnosti sa prejavilo aj na regionálnej úrovni, no vzorec rozdielov zostal v podstate zachovaný. Najhoršia situácia tak naďalej panovala na severe a najmä severovýchode krajiny, kde v niektorých okresoch (Stropkov, Snina, Medzilaborce, Vyšný Svidník) podiel analfabetov tvoril viac ako štvrtinu populácie osôb starších 10 rokov.<sup>13</sup> Medzivojnové sčítania tiež upozornili na existenciu rozdielov v úrovni gramotnosti medzi mestskými a vidieckymi obcami, či jednotlivými národnostnými skupinami. Vo všeobecnosti pritom platilo, že s výnimkou niektorých východoslovenských miest bola v mestskom prostredí situácia výrazne lepšia ako na vidieku. Takmer úplnú gramotnosť nachádzame u osôb hlásiacich sa k židovskej národnosti (98 %). Lepšie na tom ako osoby československej národnosti boli z pohľadu znalosti čítania a písania aj príslušníci nemeckej a maďarskej národnosti. Naopak najväčšie zastúpenie analfabetov nachádzame u osôb cigánskej národnosti (len 27 % vedelo čítať a písať) a so značným odstupom u príslušníkov ruskej a maloruskej národnosti (približne 68 % vedelo čítať a písať) (Šprocha a Tišliar 2012).

## 6.2 Vzdelanostná štruktúra v rokoch 1950 – 1991

Znalosť čítania a písania zisťovaný v uhorských cenzoch rovnako ako v dvoch medzivojnových československých sčítaniach neumožňoval empiricky hodnotiť skutočnú úroveň dosiahnutého vzdelania. Odkazoval len na niektoré znalosti, ktoré však respondent mohol v skutočnosti nadobudnúť mimo vzdelávacích inštitúcií alebo len po ich krátkej návšteve. Hlavný cieľ, a to odstrániť negramotnosť na Slovensku, sa v období existencie prvej Československej republiky podarilo odstrániť, a preto tento znak stratil svoju vypovedaciu hodnotu. V prvom sčítaní po druhej svetovej vojne ho preto nahradila deklaratívna otázka zisťujúca vôbec prvýkrát v histórii Slovenska najvyššie dosiahnuté školské vzdelanie obyvateľstva staršieho 15 rokov. Výsledky sčítania ľudu z roku 1950 tak umožňujú si aspoň v hrubých rysoch urobiť predstavu o vzdelanostnej úrovni obyvateľstva Slovenska nadobúdanej do polovice 30. rokov 20. storočia.

Je zrejmé, že po druhej svetovej vojne sa populácia Slovenska vyznačovala veľmi nízkou úrovňou dosiahnutého vzdelania s dominantnou pozíciou základného vzdelania. Len približne 7 % žien a 11 % mužov starších 15 rokov malo vyššie vzdelanie. Bez vzdelania však zostalo len približne 40 tis. osôb, pričom o niečo častejšie išlo o ženy (24 tis.). Pre

---

<sup>13</sup>Zo sčítania ľudu 1930 boli na regionálnej úrovni publikované už údaje len pre obyvateľstvo staršie 10 rokov.

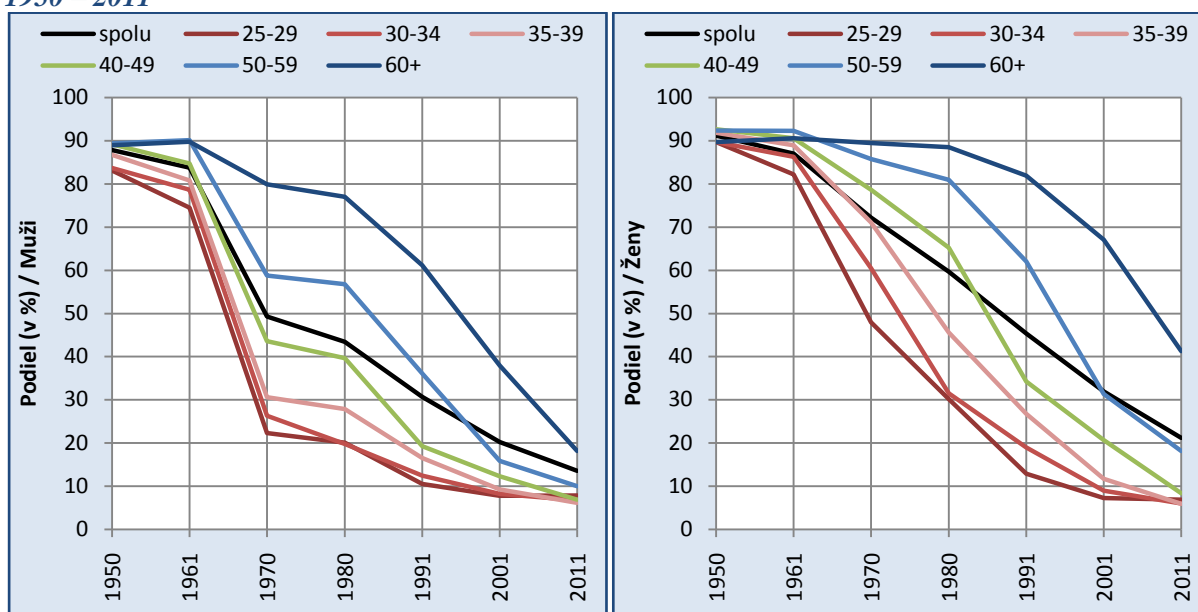
zaujímavosť ešte dodáme, že len necelých 13,5 tis. osôb (z takmer 2,5 mil. osôb starších 15 rokov) uviedlo vysokoškolské vzdelanie, pričom v prípade žien išlo o 1,7 tis. osôb (z približne 1,3 mil. žien).

Ani v období 50. rokov nedošlo k nejakému dramatickému kvalitatívnemu zlepšeniu. Podiel osôb len so základným vzdelaním sa mierne znížil, no naďalej ho dosahovalo viac ako osem z desiatich obyvateľov starších 15 rokov. Počet ani podiel osôb bez vzdelania sa príliš nezmenil. Medzi osobami s vyšším ako základným vzdelaním mali prevahu v mužskej i ženskej časti populácie absolventi škôl poskytujúcich úplné stredoškolské vzdelanie. Mierne vzrástol aj podiel osôb s vysokoškolským vzdelaním. Naďalej však išlo o veľmi okrajovú vzdelanostnú skupinu. Logicky najviac sa tieto kvalitatívne zmeny dotkli mladších osôb.

Údaje zo sčítania 1970 naznačujú, že situácia sa výrazne zmenila v priebehu 60. rokov. Predovšetkým je zrejмый značný pokles podielu osôb len so základným vzdelaním, ktoré predstavovali v populácii starších 15 rokov 61 %. Oveľa výraznejšie sa tieto zmeny dotkli pritom mužov, keďže už viac ako polovica z nich mala vyššie vzdelanie. V ženskej populácii mali naďalej prevahu osoby len so základným vzdelaním (72 %). Uvedený intercensový vývoj a tiež rozdiely medzi pohlaviami mali niekoľko vysvetlení. Predovšetkým je potrebné upozorniť na zmenu klasifikácie vzdelanostných stupňov, ku ktorej prišlo zaradením učňovských škôl do systému stredných škôl (zákonom č. 186/1960 Zb.). Dovedy boli absolventi tohto typu škôl brané ako osoby s najvyšším dosiahnutým základným vzdelaním.

K nárastu podielu osôb s neúplným stredoškolským vzdelaním prispel však aj samotný postupný rozmach učňovských škôl, učňovských odborov a ich zvyšujúca sa spoločenská hodnota spočiatku najmä u osôb mužského pohlavia. Výsledkom tak bol nielen nárast počtu študentov, ale aj absolventov jednotlivých učňovských odborov. Svedčí o tom aj skutočnosť, že už na začiatku 70. rokov mali v mužskej časti populácie u osôb s vyšším ako základným vzdelaním prevahu absolventi škôl poskytujúcich stredoškolské vzdelanie bez maturitnej skúšky. U žien k tak dynamickému nárastu podielu osôb so stredoškolským vzdelaním bez maturity sme nedošlo a naďalej o niečo častejšie ženy skôr dosahovali úplné stredoškolské vzdelanie. Smerom k mladším vekovým skupinám sa však čoraz zreteľnejšie postupne konštituoval odlišný vzdelanostný model mužov a žien. Kým v mužskej populácii jednoznačne môžeme identifikovať preferenciu stredoškolského vzdelania bez maturity (viac ako 45 % osôb vo veku 25 – 34 rokov), u žien hlavné slovo mali absolventky stredných škôl s maturitou (viac ako 25 % vo veku 25 – 29 rokov).

Obr.52 a 53: Podiel mužov a žien bez vzdelania a so základným vzdelaním na Slovensku v rokoch 1950 – 2011



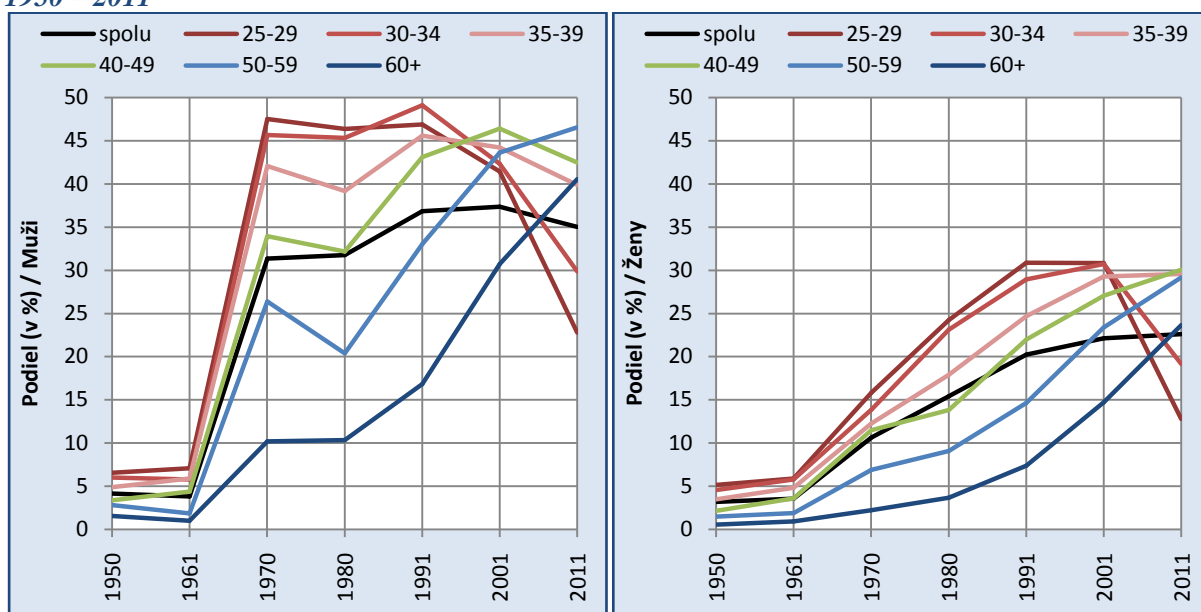
Zdroj údajov: ŠÚ SR, SL 1950, SEDB 1961 – 1991, SODB 2001 a 2011, triedenia a výpočty autor

Až do 50. rokov bolo možné vzdelanie nadobudnúť v podstate výlučne len prostredníctvom denných foriem štúdia. Následný rozmach rôznych foriem externého vzdelávania predstavoval jeden z dôležitých faktorov celkového zvyšovania vzdelanostnej úrovne populácie Slovenska. Večerné a diaľkové kurzy popri (a po) zamestnaní sa tešili veľkej obľube na konci 50. a v prvej polovici 60. rokov. Ich snahou bolo zvýšiť dosiahnuté vzdelanie u tej skupiny pracujúcich, ktorí vzdelávacím systémom prešli v minulosti a ktorých vzdelanostný profil nevyhovoval praktickým potrebám. Postupne sa vytvorila až paradoxná situácia, keď popri klasickej dennej forme dovedy s monopolným postavením vznikol veľmi silný prvok externého vzdelávania, vďaka ktorému sa zvýšila vzdelanostná úroveň veľkej časti obyvateľstva<sup>14</sup> vo veku typickom pre uzavreté vzdelanostné dráhy. V druhej polovici 60. rokov však počet žiakov stredných škôl študujúcich externou formou klesol. K určitému vzostupu ešte došlo v polovici 70. rokov a v 80. rokoch, keď boli otvorené diaľkové formy štúdia aj pri učňovskom type vzdelávania.

Externé formy vzdelávania však neboli doménou len stredných škôl. V 60. a v polovici 70. rokov predstavovali dôležitý faktor zvyšovania vzdelania aj na vysokých školách. V druhej polovici 70. rokov v podstate až do polovice 90. rokov môžeme však vidieť pomerne výrazný sústavný pokles počtu študentov i absolventov rôznych diaľkových foriem vysokoškolského vzdelávania. Príčin tohto poklesu bolo viacero, no podľa Tučka a kol. (1996) hlavný faktor predstavovala postupná strata motivácie k dodatočnému štúdiu ako dôsledok poklesu reálnej hodnoty vzdelania a vzdelávania v spoločnosti.

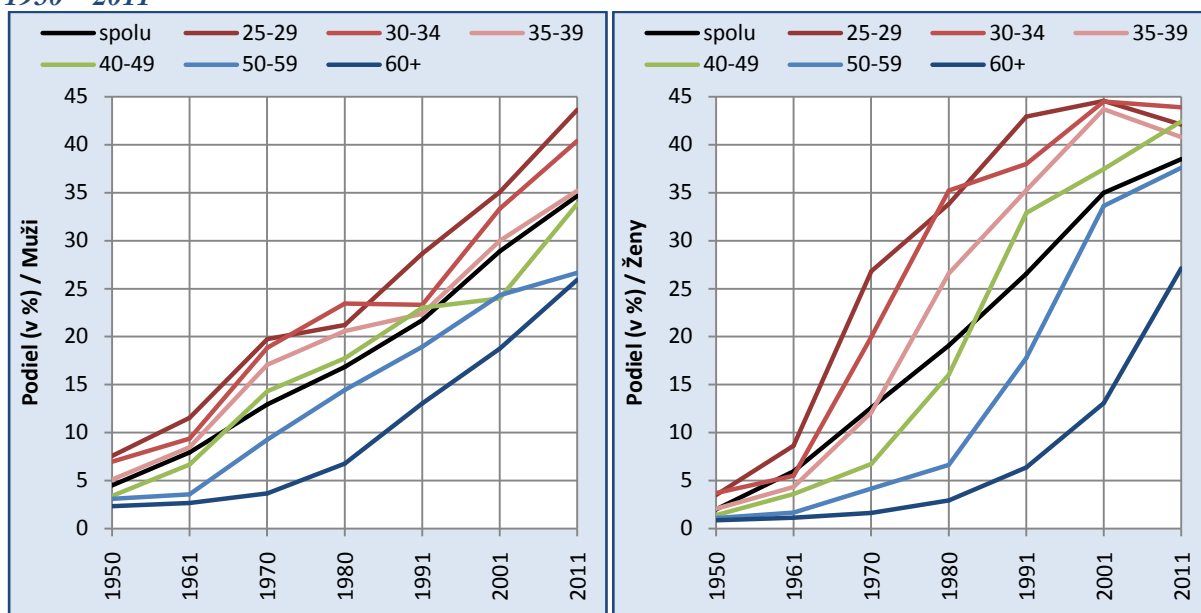
<sup>14</sup>Napríklad v prvej polovici 60. rokov a v polovici 70. rokov študovalo strednú školu v externej forme ročne viac ako 30 tis. osôb.

Obr.54 a 55: Podiel mužov a žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity na Slovensku v rokoch 1950 – 2011



Zdroj údajov: ŠÚ SR, SL 1950, SEDB 1961 – 1991, SODB 2001 a 2011, triedenia a výpočty autor

Obr.56 a 57: Podiel mužov a žien so stredoškolským vzdelaním s maturitou na Slovensku v rokoch 1950 – 2011

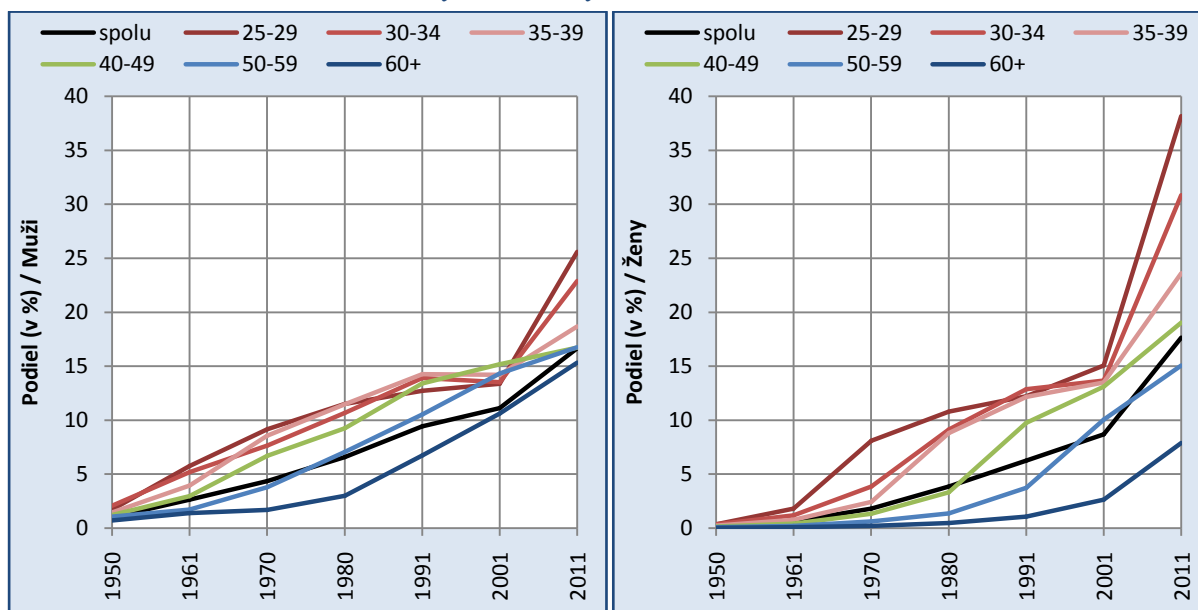


Zdroj údajov: ŠÚ SR, SL 1950, SEDB 1961 – 1991, SODB 2001 a 2011, triedenia a výpočty autor

Výsledky ďalších dvoch sčítaní potvrdili nastavený trend vo vývoji vzdelanostnej štruktúry populácie Slovenska. Pokles podielu osôb len so základným vzdelaním ďalej pokračoval, pričom okrem efektu čoraz častejšieho získavania stredoškolského vzdelania u mladších osôb tu veľký význam zohrávalo aj vymieranie starších generácií vyznačujúcich sa práve veľmi nízkym vzdelaním. V roku 1980 tak v populácii Slovenska zostávala so základným vzdelaním už len niečo viac ako polovica osôb vo veku 16 a viac rokov (60 % u žien, 43 % u mužov) a do roku 1991 ich podiel klesol pod hranicu 40 % (45 % ženy, 30 % muži). Bez vzdelania

v rokoch 1980 a 1991 zostalo len niečo viac ako 27 tis. osôb, čo nebolo ani jedno percento (0,7 %) z osôb starších 15 rokov.

**Obr.58 a 59: Podiel mužov a žien s vysokoškolským vzdelaním na Slovensku v rokoch 1950 – 2011**



Zdroj údajov: ŠÚ SR, SE 1950, SE 1961 – 1991, SODB 2001 a 2011, triedenia a výpočty autor

Na druhej strane sa posilnila nielen váha osôb so stredoškolským vzdelaním bez maturity (23 % v roku 1980, 28 % v roku 1991), ale aj absolventov stredoškolských študijných programov končiacich maturitnou skúškou (18 % v roku 1980, 24 % v roku 1991). Naďalej pritom platilo, že častejšie nematuritné odbory vyhľadávali muži (v roku 1991 predstavovali 37 % z populácie starších 15 rokov), kým v ženskej časti populácie aj napriek určitému nárastu zastúpenia osôb s neúplným stredoškolským vzdelaním (v roku 1991 tvorili už viac ako 20 %) zostával častejším vzdelanostný model ukončený maturitou (v roku 1991 takmer 27 % žien). K rýchlejšiemu nárastu počtu i podielu osôb s úplným stredoškolským vzdelaním 80. rokoch prispela možnosť získať maturitu aj na učňovských školách.

Aj keď počet i podiel osôb s vysokoškolským vzdelaním mal po druhej svetovej vojne mierne rastúci trend<sup>15</sup>, naďalej predstavovali absolventi vysokých škôl v slovenskej spoločnosti marginálnu skupinu. Situácia sa výraznejšie nezmenila ani v 80. rokoch, keď sa počet absolventov takmer zdvojnásobil (z 99 tis. na 190 tis. osôb). Podľa výsledkov sčítania ľudu 1991 tak naďalej nemala vysokú školu ani každá 12. osoba staršia 15 rokov (podiel činil 7,8 %).

<sup>15</sup>Medzi rokmi 1950 a 1980 sa počet osôb starších 15 rokov s vysokoškolským vzdelaním zvýšil z necelých 13,5 tis. na viac ako 190 tis., čo znamenalo nárast ich zastúpenia z 0,5 % na 5,2 %.

### 6.3 Niektoré faktory vzdelanostnej štruktúry v rokoch 1950 – 1991

Extenzívna industrializácia spolu so zameraním hospodárstva na ťažký priemysel priniesli v 50. a 60. rokoch značný dopyt po kvalifikovanej pracovnej sile. Vzdelanostný profil populácie Slovenska i väčšiny absolventov však dokázali naplňať len čiastočne. Práve do tohto obdobia spadá dynamický rozmach učňovského vzdelávania. Hlavným poslaním týchto škôl bolo práve pripravovať žiakov priamo na výkon robotníckych povolání, čo sa odzrkadľovalo aj v ich pôvodnom profile. Učňovské školy predstavovali špecifické zariadenia vznikajúce pri štátnych podnikoch, v ktorých prevádzke priamo pôsobili žiaci v učňovskom pomere. Až spomínaným zaradením týchto škôl do stredoškolského vzdelávacieho stupňa sa z učňov stali žiaci štátneho vzdelávacieho systému. Potreba kvalifikovaných robotníkov viedla ku značnej preferencii tohto typu vzdelávania, k čomu prispela postupne aj vybudovaná hustá sieť učňovských škôl rôzneho odborného zamerania. V kombinácii so značnou platovou nivelizáciou, mzdovou i nemzdovou preferenciou robotníckej práce a tiež ideologickým tlakom sa v spoločnosti (alebo aspoň jej väčšej časti) vytvorila predstava o výhodnosti výkonu robotníckych povolání. Navyše výchovným pôsobením rodičov sa táto predstava presúvala aj na deti.

Dôležitou črtou prvých fáz industrializácie Slovenska a centrálne riadeného hospodárstva bol presun veľkého počtu zamestnancov z odvetví ľahkého priemyslu a najmä služieb do odvetví ťažkého priemyslu, baníctva, hutníctva a pod. Neefektívne využívanie existujúcich pracovných síl, neschopnosť zvyšovať pracovný výkon aj v dôsledku nedostatočného využitia modernej techniky spolu s naviazaním značného počtu mužov v armáde a bezpečnostných zložkách spôsobili situáciu, keď masové zapojenie žien do pracovného procesu sa stalo nutnosťou. K tomu prispela aj spomínaná platová nivelizácia a pomalý rast platov. Ženy často ešte s malými deťmi boli tak sociálnou situáciou svojej rodiny v podstate donútené odísť z domácnosti a zapojiť sa do pracovnej činnosti. S výnimkou niektorých preferovaných skupín (napr. baníci) nebolo možné nahradiť chýbajúcu, aj keď nižšiu mzdu žien v rodinnom rozpočte (Kučera 1994). Výsledkom masívneho nástupu žien do pracovného procesu sa postupne niektoré typické mužské pracovné pozície feminizovali. Išlo predovšetkým práve o ľahký priemysel (napr. obuvníctvo, výroba odevov a obuvi, potravinársky priemysel a pod.) a tiež viaceré odvetvia služieb (obchod, peňažníctvo, zdravotníctvo, školstvo). Príčinou je potrebné hľadať aj v skutočnosti, že tieto hospodárske odvetvia sa vyznačovali vo všeobecnosti nižším platovým ohodnotením (Kučera 1994). Paradoxom je, že často na ich výkon bolo potrebné dosiahnuť vyššie vzdelanie (najčastejšie strednú školu s maturitou). Práve táto skutočnosť sa následne podpísala pod vznik odlišného modelu vzdelanostných dráh, keď muži najčastejšie dosahovali stredoškolské vzdelanie bez maturity (najmä na učňovských školách) a ženy viac inklinovali k úplnému stredoškolskému vzdelaniu.

Hlavnou snahou školskej výchovy bolo pokrývať potreby hospodárstva na kvalifikovanú pracovnú silu. Centrálne plánovaná ekonomika sa neorientovala len na výrobný proces, ale určovala pomocou kvót (smerných čísel) aj počty študentov, absolventov na jednotlivých typoch škôl a ich zaradovanie do pracovného procesu. Existovala pritom značná obava z „nadprodukcie“ absolventov všeobecných (gymnazií) a vysokých škôl, čo sa odzrkadilo aj na dlhodobo stagnujúcom počte takýchto škôl<sup>16</sup>. Ako uvádza Tuček (1996), tento spôsob riadenia mohol byť funkčný a dosahovať plánované výsledky len vo svojich počiatkoch, postupne sa však stal jednou z hlavných príčin stagnácie spoločnosti. Nemožnosť slobodnej voľby vzdelanostnej a ani profesijnej dráhy vytvárala u mladých ľudí pocit bezstarostnosti, závislosti a nesamostatnosti. O spôsobe vzdelávania a kvalifikácie detí po dokončení základnej školy dlho rozhodovali skôr riaditelia škôl na základe prijímaných politických a triednych faktorov. V praxi to znamenalo, že v prípade populačne slabých ročníkov museli byť najprv naplnené kvóty odborov vychovávajúcich absolventov zaradovaných priamo do pracovného procesu a najmä robotníckych povolání (prednosť mali teda učňovské školy) (Kučera 1994).

Platová nivelizácia spolu s preferenciou robotníckych povolání znamenali, že výška mzdy nebola počas obdobia minulého režimu dôležitým faktorom pre rast vzdelanostnej úrovne. Niektoré analýzy (napr. Kalinová 1998, Londáková 2004) dokonca poukázali na skutočnosť, že pre absolventov vysokých škôl znamenala ich dlhšia príprava na povolanie značnú finančnú stratu oproti rovesníkom, ktorí po základnej alebo učňovskej škole nastúpili priamo do práce. Vysokoškolsky vzdelaný človek sa svojou kumulovanou mzdou vyrovnal osobe so základným vzdelaním až vo veku 30 – 34 rokov a stredoškólakovi dokonca až po 40. roku života (Kalinová 1998, Londáková 2004). Mzdová nivelizácia a s ňou súvisiaca značná ekonomická nevýhodnosť vyššieho vzdelania spôsobili eróziu hodnoty vzdelania a kritické oslabenie vzťahu medzi reálnou kompetenciou a formálnym vzdelaním. Došlo k významnému oslabeniu osobnej iniciatívy a pracovnej aktivity (Džambazovič 2007).

## 6.4 Vzdelanostná štruktúra vo svetle výsledkov SODB 2001 a 2011

Vývoj kvantitatívnych ukazovateľov vzdelávania, ako aj výsledky posledných dvoch sčítaní obyvateľov jednoznačne poukazujú na skutočnosť, že na Slovensku v posledných dvoch desaťročiach dochádza k historicky jedinečnej transformácii vzdelanostnej štruktúry. Táto kvantitatívno- a najmä kvalitatívna premena sa vyznačuje jednoznačným príklonom

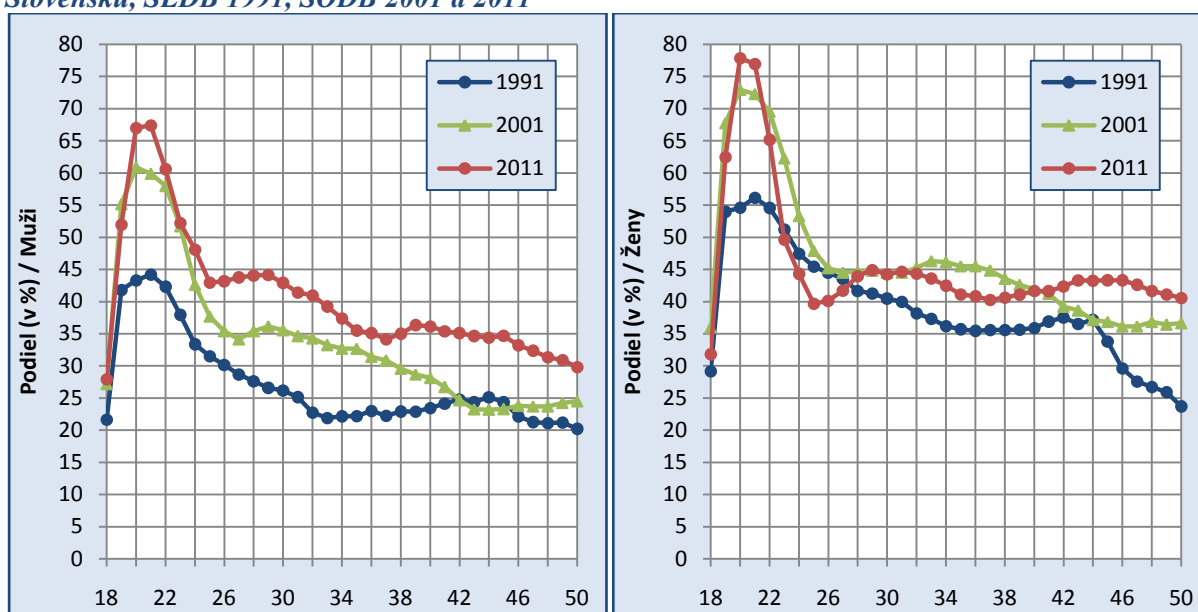
---

<sup>16</sup>Od začiatku 60. rokov do konca 80. rokov na Slovensku existovalo stabilne 127 až 130 stredných všeobecnovzdelávacích škôl (gymnazií). Po druhej svetovej vojne fungovali na Slovensku len 3 vysoké školy. V prvej polovici 50. rokov ich bolo už 12 a od roku 1969 až do roku 1991 sa ich počet stabilizoval na 13.

k vyšším stupňom vzdelania, pričom z pohľadu vnútorných charakteristík je možné hovoriť o dvoch na seba nadväzujúcich vývojových etapách.

Kým podľa sčítania ľudu z roku 1991 vo veku 16 a viac rokov malo približne 37 % osôb nanajvyš základné vzdelanie, výsledky z cenzu 2011 hovoria, že ich váha klesla pod hranicu 18 %. V mužskej populácii tvorili podľa údajov z posledného sčítania približne 13,5 % a na strane žien to bolo niečo viac ako 21 %. Podiel osôb s neúplným stredoškolským vzdelaním zostal síce približne rovnaký (29 %) <sup>17</sup>, no významne sa zvýšilo zastúpenie mužov i žien s úplným stredoškolským (z 25 % na takmer 37 %) <sup>18</sup> a vysokoškolským vzdelaním (z 8 % na viac ako 17 %).

*Obr.60 a 61: Muži a ženy so stredoškolským vzdelaním s maturitou vo veku 16 – 52 rokov na Slovensku, SEDB 1991, SODB 2001 a 2011*



Zdroj údajov: ŠÚ SR, SEDB 1991, SODB 2001 a 2011, triedenia a výpočty autor

Prvé desaťročie transformácie spoločnosti a aj samotného vzdelávania odzrkadlené vo vzdelanostnej štruktúre Slovenska predstavuje len prvotnú fázu, ktorá sa dotkla najmä stredoškolského vzdelania. K jej hlavným znakom patrí zvyšovanie váhy stredoškolského vzdelania s maturitou, a to najmä v mužskej zložke.

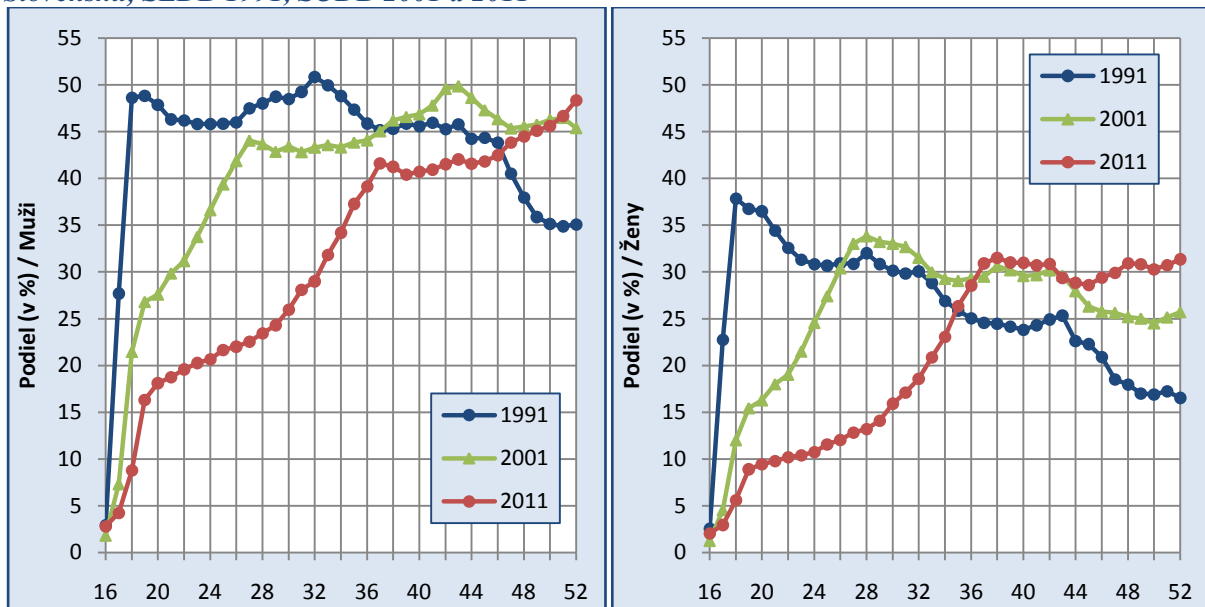
Podiel mužov s úplným stredoškolským vzdelaním vo veku 19 – 23 rokov podľa výsledkov sčítania obyvateľov, domov a bytov 2001 prekročil hranicu 50 %. Nárast však pozorujeme aj u žien. Úplné stredoškolské vzdelanie vo veku 19 – 23 rokov dosiahlo 63 – 73 % osôb z ročníka. Uvedené kvalitatívne zmeny idú predovšetkým na vrub odbornému a učňovskému vzdelaniu bez maturity. Podiel osôb vo veku 19 – 21 rokov s týmto stupňom vzdelania u mužov poklesol pod hranicu 30 % a u žien to bolo dokonca už menej ako 20 %.

<sup>17</sup>U mužov tvorili tieto osoby vo veku 16 a viac rokov 35 % a v ženskej populácii išlo približne o 23 % osôb.

<sup>18</sup>Podiel mužov s úplným stredoškolským vzdelaním z celej mužskej populácie staršej 15 rokov dosiahol v roku 2011 hranicu takmer 35 % a u žien to bolo 38,5 %.

Váha mužov i žien s nanajvyš základným vzdelaním vo veku predpokladaného ukončenia vzdelanostných dráh (25 – 30 rokov) sa stabilizovala pod úrovňou 10 % (obr. 53 a 54, s. 81).

*Obr.62 a 63: Muži a ženy so stredoškolským vzdelaním bez maturity vo veku 16 – 52 rokov na Slovensku, SEDB 1991, SODB 2001 a 2011*



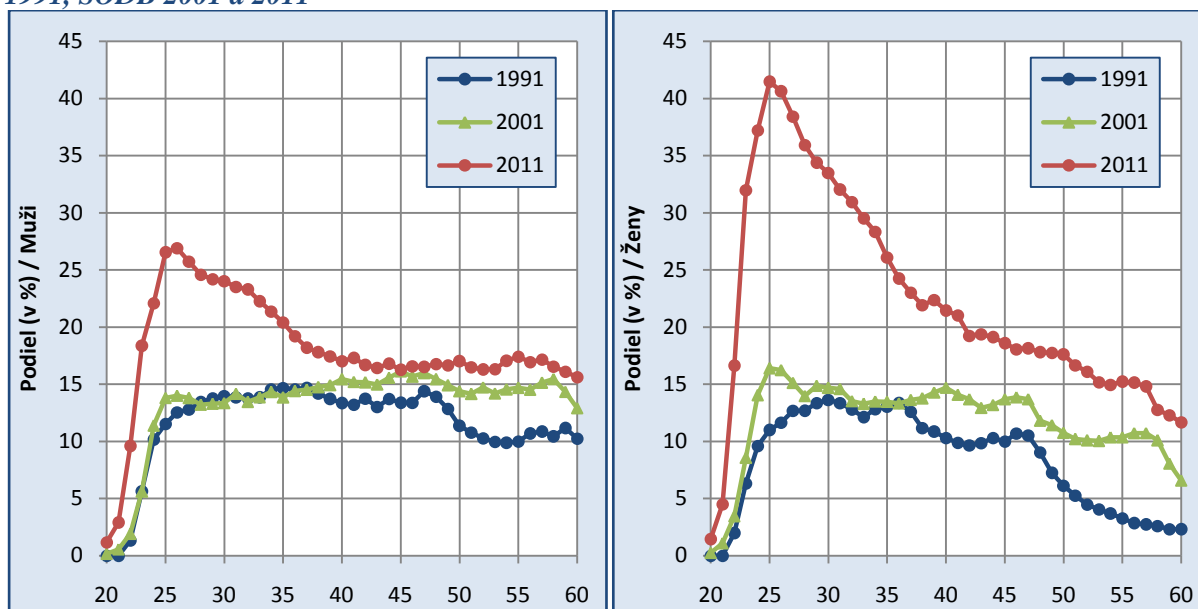
Zdroj údajov: ŠÚ SR, SEDB 1991, SODB 2001 a 2011, triedenia a výpočty autor

Sčítanie z roku 2001 ešte veľké zmeny z pohľadu zastúpenia absolventov vysokých škôl vo veku 25 – 30 rokov nezaznamenalo. Zaujímavosťou však je, že prvýkrát v histórii Slovenska sme svedkami častejšieho absolvovania vysokej školy u žien ako u mužov. Ich podiel prekročil vo veku 25 a 26 rokov 16 %, kým u mužov to bolo približne 14 % z príslušného populačného ročníka.

V sčítaní z roku 2011 už zreteľne vidíme nástup druhej fázy transformácie vzdelanostnej štruktúry. Podiel mužov i žien s úplným stredoškolským vzdelaním sa naďalej zvyšoval, keď vo veku 20 - 22 rokov už prekročil hranicu 60 % a u žien sa dokonca priblížil k 80 %. Opätovne je to predovšetkým na úkor stredoškolského vzdelania bez maturity, ktoré u mužov nedosahuje už ani pätina a u žien dokonca je to len desatina z osôb príslušných populačných ročníkov. Hlavným znakom druhej fázy je však historicky jedinečný nárast podielu osôb s terciárnym stupňom vzdelania. Podmienili to nielen vonkajšie faktory (dopyt po vyššom vzdelaní, rastúca ponuka vysokoškolského vzdelávania pozri nižšie), ale aj samotné vnútorné kvalitatívne posuny vyznačujúce sa dominanciou osôb s úplným stredoškolským vzdelaním ako potenciálnych uchádzačov o štúdium na vysokej škole. U mužov podiel absolventov terciárneho stupňa vzdelania vo veku 25 – 29 rokov dosiahol hranicu 25 – 27 % a u žien je to dokonca 36 – 42 % (obr. 64 a 65). Z pohľadu vnútornej štruktúry prevahu majú absolventi druhého stupňa vysokoškolského vzdelania. Najmä u žien však vidíme aj určitý nárast váhy bakalárov (z 5 na 12 % vo veku 25 – 30 rokov). Či pôjde o trvalejší jav alebo je to len prechodný posun ukážu až výsledky ďalšieho cenzu. Veľmi

mierne rástla aj váha absolventov tretieho stupňa vysokoškolského vzdelania. U mužov predstavovali vo veku 30 – 34 rokov približne 1,3 % a u žien 1,6 %.

*Obr.64 a 65: Muži a ženy s vysokoškolským vzdelaním vo veku 20 – 60 rokov na Slovensku, SEDB 1991, SODB 2001 a 2011*

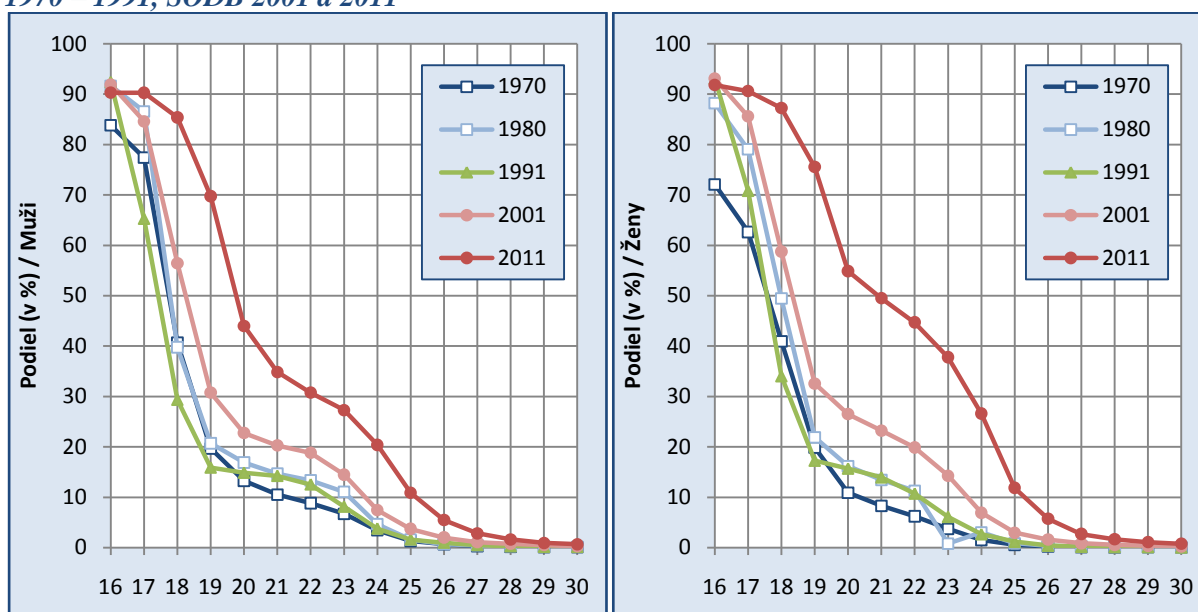


Zdroj údajov: ŠÚ SR, SEDB 1991, SODB 2001 a 2011, triedenia a výpočty autor

## 6.5 Faktory transformácie vzdelanostnej štruktúry po roku 1989

Jedným z hlavných faktorov ovplyvňujúcich dynamické zmeny vo vzdelanostnej štruktúre na Slovensku v posledných približne dvoch desaťročiach je prudký nárast mier účasti na vzdelávaní. Podiel osôb, ktoré v sčítaniach uviedli, že sú študentmi, intercenzovalo prudko rástol. Predovšetkým v poslednom intercenzovalom období a najmä u žien vidíme pomerne dynamický nárast mier účasti na vzdelávaní. Najväčšie zmeny nastali vo veku 18 a 19 rokov, kde sa oproti roku 1991 zvýšila miera u oboch pohlaví o viac ako 50 p.b. Okrem častejšej preferencie úplného stredoškolského vzdelania na tom malo svoj podiel aj predĺženie povinnej školskej dochádzky. Vo veku 20 – 23 rokov sa miera účasti na vzdelávaní zvýšila o 30 – 40 p.b. u žien a približne 20 – 30 p. b. u mužov. Vo vyššom veku už nárast nebol tak dynamický. Ešte vo veku 24 a 25 rokov vidíme, že podiel osôb študujúcich na vysokej škole vzrástol u oboch pohlaví o 10 resp. 20 p.b. Vďaka týmto zmenám tak vo veku 20 rokov študuje podľa sčítania obyvateľov 2011 približne 44 % mužov a 55 % žien. Vo veku 21 rokov je to asi tretina mužov a polovica žien a vo veku 22 rokov takmer 31 % mužov a necelých 45 % žien.

Obr.66 a 67: Miera účasti na vzdelávaní mužov a žien vo veku 16 – 30 rokov na Slovensku, SLDB 1970 – 1991, SODB 2001 a 2011



Zdroj údajov: ŠÚ SR, SLDB 1970, 1980, 1991, SODB 2001 a 2011, triedenia a výpočty autor

Predpoklady pre naplnenie prvej fázy transformácie vzdelanostnej štruktúry Slovenska nachádzame predovšetkým v zmenách charakteru stredoškolského vzdelávania. Po roku 1989 prešla sieť učňovských škôl a vôbec vzdelávania na nich značnými zmenami. Transformácia spoločnosti spolu s privatizáciou, zánikom a rozpadom štátnych podnikov priniesla zrušenie vzájomných kooperačných väzieb. Výsledkom bolo vyčlenenie odborných učilíšť a stredných odborných učilíšť z pod patronátu podnikov. Žiaci neboli ďalej pripravovaní pre konkrétnu spoločnosť. Menilo sa aj odborné zameranie jednotlivých učilíšť. Nedostatok finančných prostriedkov, sťažené podmienky pre odbornú praktickú prípravu, obmedzené zavádzanie nových technológií, zastarané a nedostatočné vybavenie spolu s odlivom študentov na stredné odborné školy a gymnáziá a celková zmena pohľadu spoločnosti na robotnícke profesie priniesli do učňovského vzdelávania hlbokú krízu. Od začiatku 90. rokov tak môžeme pozorovať značný úbytok počtu učňov, ako aj absolventov učňovských škôl. Potvrdzujú to aj nasledujúce údaje. Kým na konci 80. rokov učňovské školy navštevovalo viac ako 170 tis. žiakov, čo predstavovalo takmer 55 % všetkých osôb na stredných školách, v školskom roku 2007/2008 to už bolo len približne 55 tis. žiakov len niečo viac ako 17% zastúpením na stredoškolskom vzdelávaní. K tomuto odlivu prispeli aj určité zmeny v štruktúre stredných škôl, keď v rokoch 2002 – 2007 vznikli združené stredné školy, na ktorých sa počet študentov postupne viac ako zdvojnásobil (z 35 na 77 tis.). Z pôvodných 10 % sa ich váha na celkovom počte študentov stredných škôl zvýšila až na takmer štvrtinu.

Počet gymnázií (stredných všeobecnovzdelávacích škôl) bol až do roku 1989 v podstate stabilný na úrovni 127 – 130 inštitúcií. Keďže tieto školy nevychovali absolventov priamo pre trh práce, ale značná časť z nich sa hlásila na vysoké školy, prevládali obavy z ich nadmerného rozmachu. Preto až v 90. rokoch môžeme vidieť prudký nárast počtu

gymnázií a s tým súvisiacich ďalších výkonových ukazovateľov. Prispela k tomu aj skutočnosť, že okrem štátnych gymnázií bolo umožnené vzniknúť cirkevným či súkromným vzdelávacím inštitúciám a opätovne sa do vzdelávacej sústavy vrátili tzv. osemročné gymnáziá.. Vrchol dosiahla sieť gymnázií v roku 2007, keď na Slovensku pôsobilo celkovo 252 škôl tohto typu.<sup>19</sup> Na konci 90. rokov študovalo na stredných všeobecnevzdelávacích školách približne 16 % všetkých žiakov stredných škôl (51,5 tis. osôb). V rokoch 2003 – 2008 to už bolo približne 100 tis. študentov. Pokles, ktorý môžeme vidieť v posledných rokoch, však nie je výsledkom nejakej znižujúcej sa obľuby týchto inštitúcií, ale je to predovšetkým výsledok demografických zmien a s nimi spojenej klesajúcej veľkosti predmetných populačných ročníkov. Preto podľa posledných dostupných údajov zo školského roka 2015/2016 gymnáziá navštevovalo už len niečo viac ako 74,3 tis. osôb. Z pohľadu ich zastúpenia na poskytovaní stredoškolského vzdelania sa však nič výraznejšie nezmenilo, keďže od roku 2005 na gymnáziách pomerne stabilne študuje približne tretina všetkých stredoškôľakov Slovenska.

Stredné odborné školy spolu s konzervatóriami predstavovali na konci 80. a v 90. rokoch po učňovských školách druhú najdôležitejšiu sieť stredoškolských vzdelávacích inštitúcií. Najmä druhá polovica 90. rokov priniesla v ich prípade nárast počtu a zastúpenia študentov. Pre zaujímavosť v rokoch 1995 – 1997 tu študovalo viac ako 122 tis. žiakov, pričom od roku 1997 do roku 2001 sa na stredných odborných školách vzdelávalo približne 35 % všetkých stredoškôľakov. V ďalších rokoch aj vďaka vzniku združených stredných škôl (pozri vyššie) sa počet žiakov a ich zastúpenie znížilo. Posledný školský rok (2007/2008) pred štrukturálnou zmenou stredoškolského vzdelávania<sup>20</sup> na stredných odborných školách študovalo necelých 83 tis. žiakov, čo predstavovalo približne štvrtinu všetkých stredoškôľakov. Keďže špeciálne stredné školy pokrývajú len 2 – 3 % všetkých žiakov stredných škôl, je zrejmé, že v súčasnosti spojená skupina stredných odborných škôl výrazne dominuje v oblasti stredoškolského vzdelávania, keďže pokrýva štúdium približne dvoch tretín všetkých stredoškôľakov. Zvyšných necelých 32 % tak pripadá na spomínané gymnáziá.

Nárast počtu a podielu mladých osôb s úplným stredoškolským vzdelaním priniesol súčasne aj zväčšovanie kontingentu potenciálnych uchádzačov o vysokoškolské vzdelanie. Na rastúci dopyt, a tým aj tlak postupne reagovala aj sieť vysokých škôl a počet jej inštitúcií sa pomerne dramaticky zvyšoval. Kým v rokoch 1969 – 1991 na Slovensku stabilne fungovalo 13 vysokých škôl, v nasledujúcom období do roku 2013 bolo založených ďalších 23 nových inštitúcií poskytujúcich terciárne vzdelanie. Podobne sa dramaticky zvýšil aj počet fakúlt z pôvodných 52 (rok 1991) na 129<sup>21</sup> (rok 2015). Nemenej dôležitou pre nárast vzdelanostnej štruktúry populácie Slovenska po roku 1989 bolo rozšírenie možností získať terciárne

---

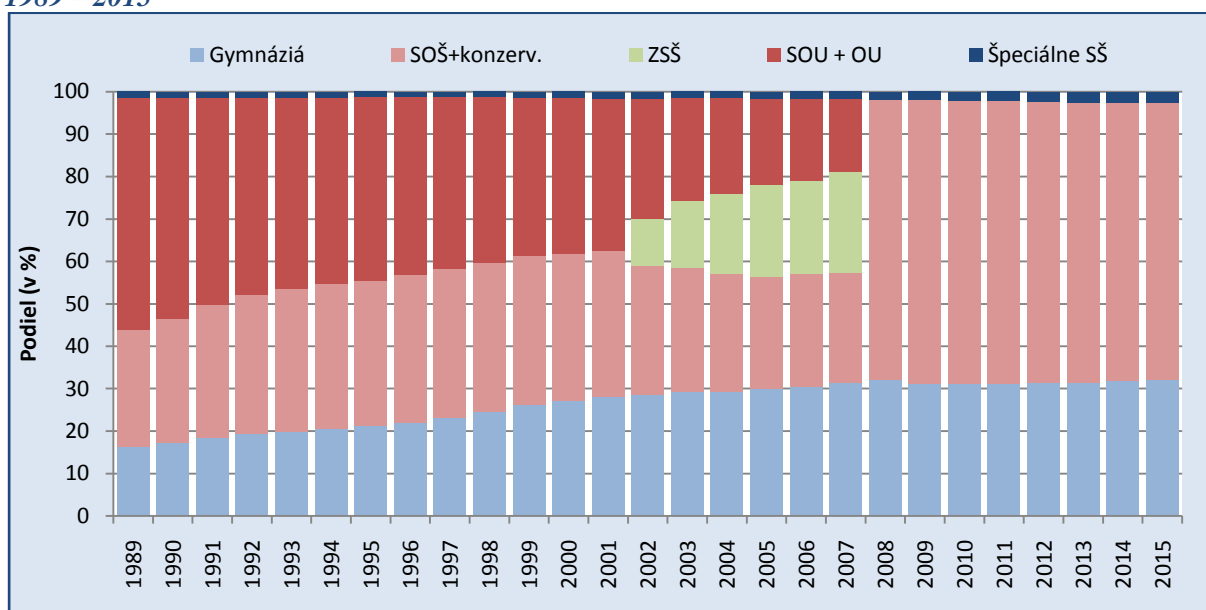
<sup>19</sup>V školskom roku 2014/2015 ich bolo celkovo 242.

<sup>20</sup>Od školského roku 2008/2009 boli stredné odborné učilišťa, učilišťa a združené stredné školy zákonom 245/2008 Z. z. premenované na stredné odborné školy a v štatistikách sa ďalej udávajú súhrnne ako SOŠ.

<sup>21</sup>Najviac fakúlt 132 pritom na Slovensku existovalo v rokoch 2012 a 2013.

vzdelanie v externej forme štúdia. Podiel študentov študujúcich v tejto forme sa z minima 11 – 12 % v prvej polovici 90. rokov zvýšil až na takmer 38 % v rokoch 2006 a 2007. V nasledujúcich rokoch vlna externého vzdelávania čiastočne opadla a podiel osôb študujúcich v externej forme z celkového počtu študentov vysokých škôl na Slovensku sa dostal na úroveň necelých 23 % (rok 2015/2016).

**Obr.68: Štruktúra stredoškôľakov podľa typu navštevovanej strednej školy na Slovensku v rokoch 1989 – 2015**



Pozn.: SOŠ – stredné odborné školy, ZŠŠ – združené stredné školy, SOU + OU – stredné odborné učilišťa a odborné učilišťa

Zdroj údajov: ÚIPŠ (<http://www.uips.sk/statistiky/casove-rady>)

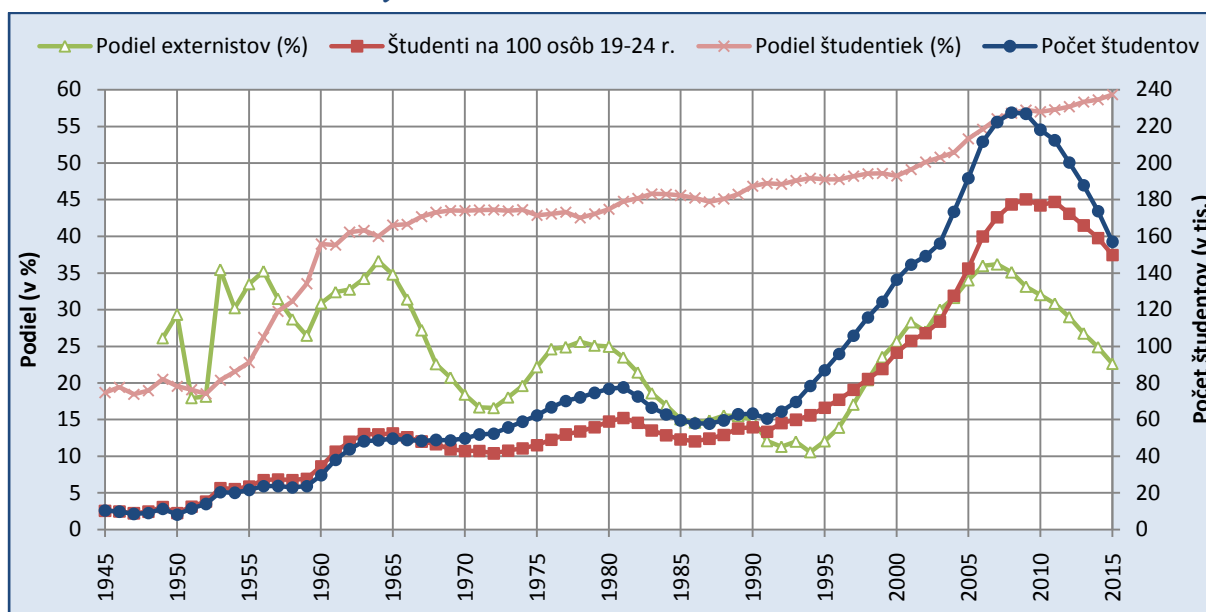
Spolu so zmenou pohľadu na vzdelanie, a predovšetkým na jeho úroveň v kombinácii s tlakom z prostredia trhu práce, kde jedným z dôležitých aspektov pre úspech je kvalita ľudského kapitálu, je logickým vyústením nárast počtu študentov a absolventov vysokých škôl, ktorý sledujeme v 90. rokoch a na začiatku nového milénia. Kým na začiatku 90. rokov na všetkých stupňoch a formách terciárneho vzdelávania študovalo 60 – 65 tis. osôb, v rokoch 2007 – 2009 ich počet prekročil hranicu 220 tis.

Počet absolventov sa zvýšil z pôvodných 9 10 tis. na viac ako 70 tis. (roky 2009 – 2011).<sup>22</sup>Okrem nárastu dopytu a ponuky po vysokoškolskom vzdelaní sú počty študentov a absolventov silne závislé aj od samotného potenciálneho počtu uchádzačov

<sup>22</sup>V prípade absolventov je potrebné podotknúť, že v štatistikách UIPŠ (<http://www.uips.sk/statistiky/casove-rady>) sú zahrnuté všetky stupne vysokoškolského vzdelania spolu. Znamená to jednak, že niektoré osoby sa postupne môžu vo výkazoch objaviť aj trikrát (ako absolventi bakalárskeho, magisterského a doktorského stupňa) a tiež to, že nie je možné určiť koľko osôb v danom školskom roku skutočne získalo terciárne vzdelanie, teda prešlo z kategórie osoba so stredoškolským do kategórie osoba s vysokoškolským vzdelaním. Keďže získanie terciárneho vzdelania je záležitosťou tzv. prvej kvalifikácie (ak nepracujeme zvlášť s jednotlivými tromi stupňami), je potrebné pre takúto analýzu práve triedenie absolventov podľa získaného stupňa vysokoškolského vzdelania. Takéto rozdelenie však nachádzame v primárnych databázach MŠ SR až od roku 2007.

o tento typ vzdelania, ktorý úzko koreluje s veľkosťou príslušných populačných ročníkov. Je zrejmé, že vývoj pôrodnosti ako kľúčový faktor spôsobil a aj do budúcnosti spôsobí, že postupne sa do veku typickom pre vzdelávanie na vysokej škole dostávajú a dostanú čoraz početne menšie kohorty, a preto aj celkové počty študentov a absolventov klesajú a budú klesať. Podľa posledných údajov zo školského roku 2015/2016 študovalo na vysokých školách vo všetkých stupňoch a formách štúdia len necelých 157 tis. osôb a počet absolventov z predchádzajúceho roka len mierne prekročil hranicu 57 tis. osôb.

**Obr.69: Niektoré charakteristiky terciárneho vzdelávania na Slovensku v rokoch 1945 – 2015**



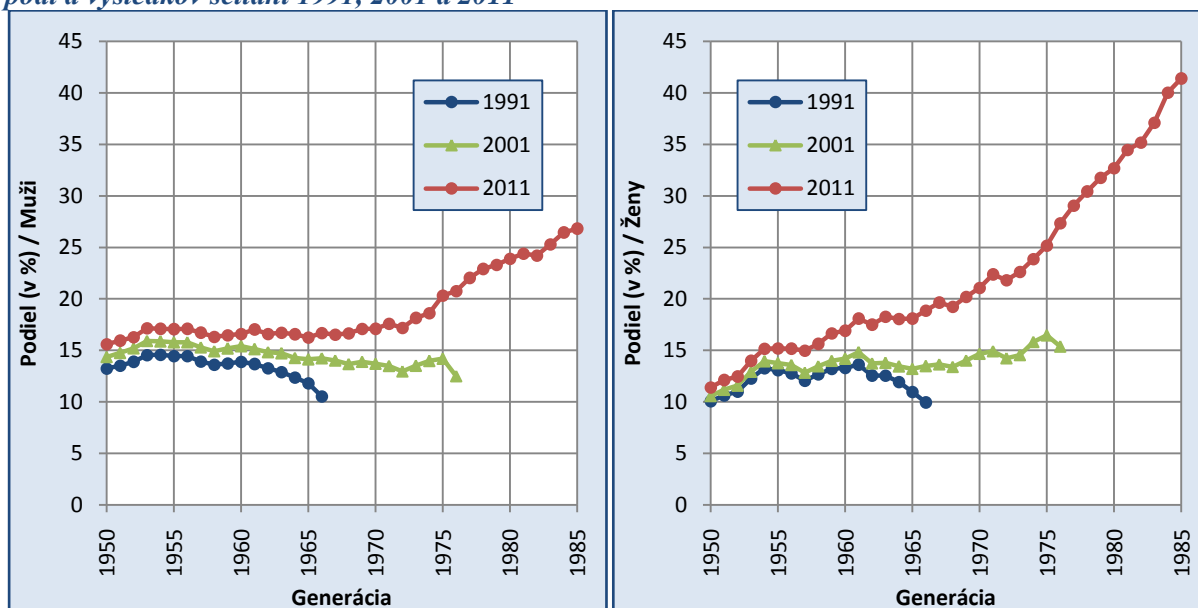
Zdroj údajov: Historická ročenka ČSSR, ÚIPŠ (<http://www.uips.sk/statistiky/casove-rady>)

Pre formovanie vzdelanostnej štruktúry populácie Slovenska je dôležitý tiež aspekt pohlavnej štruktúry študentov a absolventov terciárneho stupňa vzdelávania. Dlhodobu patrilo Slovensko ku krajinám, kde vysokoškolské vzdelanie bolo skôr doménou mužského pohlavia. Minulý režim tieto rozdiely síce zmiernil, ale aj napriek tomu platilo, že o niečo častejšie študenti a absolventi vysokých škôl boli muži. Na konci 80. rokov študentky predstavovali približne 45 % a absolventky necelých 46 % z celkového počtu osôb študujúcich na vysokej škole resp. absolvujúcich vysokú školu v príslušnom školskom roku. Situácia sa však v priebehu 90. rokov pomerne rýchlo zmenila. Medzi absolventami ženy získali miernu prevahu už v roku 1993 a medzi študentami k tomu došlo v roku 1998. Ďalší vývoj však ukázal, že nejde o ojedinelý, ale trvalý jav, keďže rozdiely medzi pohlaviami v prospech žien sa ďalej prehľbovali. Posledné údaje z roku 2015/2016 hovoria, že takmer 60 % osôb študujúcich na vysokej škole sú ženy a takmer 63 % pripadá na absolventky.<sup>23</sup>

<sup>23</sup>Predmetné rozdiely sa ešte viac zvýraznia, ak sa zameriame na externú formu vzdelávania (ženy tvoria takmer 64 % študentov a viac ako 68 % absolventov). Na druhej strane v prípade postgraduálneho štúdia miernu prevahu medzi študentmi i absolventmi naďalej majú muži (niečo viac ako 52 %).

Dopady vyššie spomínaného fenoménu externého vzdelávania na charakter vzdelanostnej štruktúry populácie Slovenska je možné analyzovať na výsledkoch sčítaní 1991, 2001 a 2011. Z nich je zrejmé, že ku kvalitatívnej transformácii nedošlo len v mladších generáciách, ale svoje vzdelanostné dráhy otvorili muži a najmä ženy vo veku, v ktorom by sme už predpokladali, že boli uzavreté. Hlavná časť tejto dodatočnej kvalitatívnej transformácie sa pritom odohrala v poslednom intercensovom období. Išlo predovšetkým o osoby narodené od polovice 60. až do polovice 70. rokov (pozri obr.61 a 62), teda o ľudí, ktorí v čase sčítania 2001 mali už približne 25 – 35rokov.

**Obr.70 a 71: Muži a ženy narodení v rokoch 1950 – 1986 s vysokoškolským vzdelaním na Slovensku podľa výsledkov sčítaní 1991, 2001 a 2011**



Zdroj údajov: ŠÚ SR, SĽDB 1991, SODB 2001 a 2011, triedenia a výpočty autor

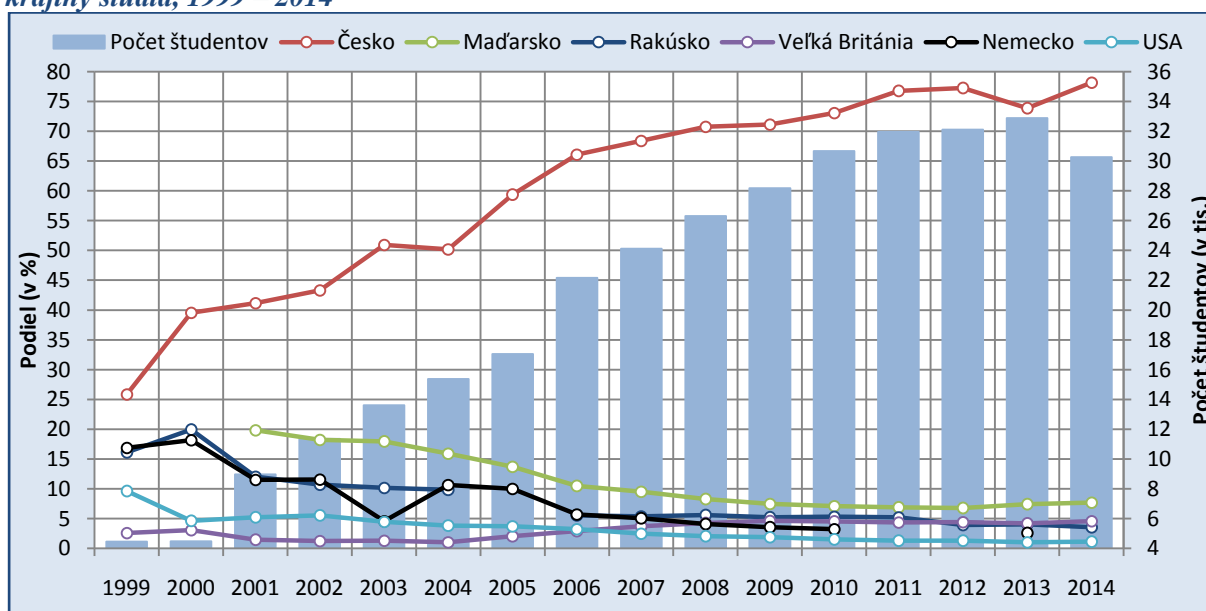
Dramatické zmeny na trhu práce, potreba v niektorých typoch zamestnaní získať vysokoškolské vzdelanie pre kariérny a mzdový rast spolu s niektorými legislatívnymi úpravami podnietili viaceré osoby (a najmä ženy) s už uzavretými vzdelanostnými dráhami prehodnotiť toto rozhodnutie. Dodatočne tak došlo predovšetkým v poslednom desaťročí ku kvalitatívnemu zvýšeniu ich vzdelanostného profilu a ľudského kapitálu. K tomu významnou mierou prispelo aj značné rozšírenie ponuky zo strany vysokých škôl, keďže práve v tomto období sledujeme pomerne dynamický rozmach foriem externého typu vzdelávania.

Začlenenie Slovenska do EÚ a vstup do Schengenského priestoru spolu s rozširovaním ponúk rôznych krátko či dlhodobých stáží a študijných pobytov na zahraničných univerzitách prispievajú ku skutočnosti, že z pohľadu kvalitatívnej transformácie vzdelanostnej štruktúry populácie Slovenska čoraz významnejšiu úlohu zohráva štúdium v zahraničí. Podľa údajov

UNESCO sa počet študentov zo Slovenska<sup>24</sup> zapísaných na univerzite mimo jeho územie v posledných pätnástich rokoch zvýšil z necelých 4,5 tis. už na viac ako 30 tis. osôb. Hlavným cieľom študentov zo Slovenska sa pritom približne od roku 2005 stala Česká republika, v ktorej študujú viac ako tri štvrtiny všetkých študentov zo Slovenska v zahraničí. Okrem toho sa do popredia postupne dostáva Veľká Británia, kým atraktivita Nemecka, Rakúska, Maďarska a niektorých ďalších krajín klesá.

Spomedzi všetkých krajín OECD patrí Slovensku z pohľadu počtu študentov v zahraničí dvanásta priečka<sup>25</sup>, pričom osoby zo Slovenska resp. so slovenskou štátnou príslušnosťou predstavujú viac ako 3 % z celkového objemu zapísaných zahraničných študentov v krajinách OECD. Je zrejmé, že globalizácia terciárneho vzdelania, prípadne absolvovanie časti vysokoškolského štúdia v zahraničí, sa stáva integrálnou súčasťou transformácie ľudského kapitálu aj v slovenských podmienkach. Na jednej strane môžeme hovoriť o pozitívnom trende, no ten môže predstavovať aj dôležitý faktor dočasnej prípadne trvalej emigrácie mladej populácie s vyšším vzdelaním a ekonomickým potenciálom.

**Obr.72: Osoby zo Slovenska zapísané na štúdium na univerzite v zahraničí a ich štruktúra podľa krajiny štúdia, 1999 – 2014**



Zdroj: databáza UNESCO <<http://data.uis.unesco.org/>>

Momentálne síce nedisponujeme informáciami o tom, aká časť z týchto študentov plánuje v zahraničí zostať a kto naopak z nich sa po štúdiu chce vrátiť späť na Slovensko, no môžeme sa domnievať, že tak početný, vzdelanostne a vekovo špecifický kontingent osôb bude v sebe skrývať veľký potenciál na dlhodobejšiu prípadne trvalú emigráciu. Priaznivé

<sup>24</sup>V krajinách, ako sú Česká republika, Rakúsko, Grécko, Fínsko, Francúzsko, Taliansko, Izrael, Japonsko a Kórea, sú zahraniční študenti definovaní na základe štátneho občianstva („country of citizenship“). V ostatných krajinách OECD sú medzinárodní študenti identifikovaní na základe krajiny pôvodu („country of origin“).

<sup>25</sup>Ak odstránime nerovnosti v počte obyvateľov medzi jednotlivými krajinami, potom sa Slovensko posunie na popredné miesta rebríčka krajín OECD z pohľadu počtu osôb študujúcich v zahraničí.

podmienky pre tento predpoklad vytvára aj skutočnosť, že cieľové krajiny študentov terciárneho stupňa v prevažnej miere sú priami susedia Slovenska a vzdialenosť medzi rodiskom a pracoviskom je tak veľmi priaznivá. Navyše sú to tiež krajiny, ktoré tradične absorbujú na svojich pracovných trhoch značnú časť osôb zo Slovenska. Z tohto pohľadu rastúca preferencia zahraničia ako miesta získavania terciárneho vzdelania pre študentov zo Slovenska môže potenciálne predstavovať dôležitý sprostredkujúci faktor úniku mozgov s ďalekosiahlymi dopadmi vo všetkých sférach fungovania spoločnosti.

## **6.6 Medzinárodné porovnanie a priestorové rozdiely vo vzdelanostnej štruktúre**

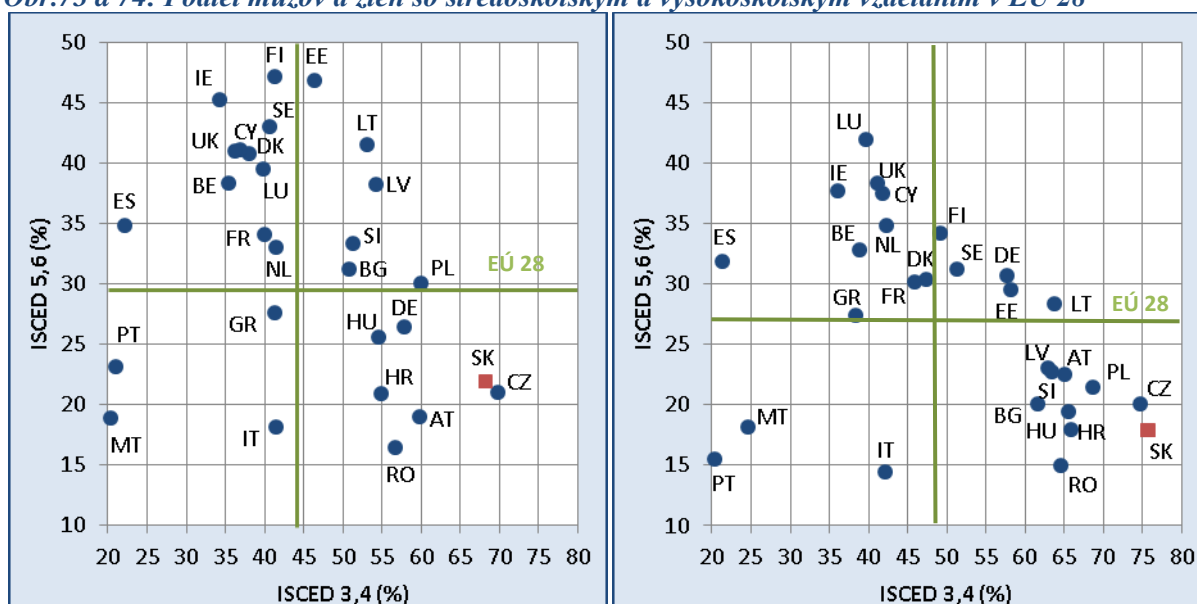
V posledných dvoch intercensových obdobiach sme síce svedkami nebývalého rozmachu terciárneho vzdelávania na Slovensku, jeho pomerne nepriaznivé postavenie v európskom priestore sa však zatiaľ zlepšuje len pomaly. Môže za to predovšetkým dlhodobá stagnácia vysokoškolského vzdelávania počas minulého politického režimu. Negatívne smerovanie v oblasti terciárneho vzdelávania si síce už v 60. rokoch uvedomovali viaceré authority (napr. Richta 1969, Auerhan 1965), no snahy o nastolenie diskusie a prípadné zvrátenie nepriaznivého vývoja boli v čase normalizácie zastavené (Tuček a kol., 1996). Namiesto rýchleho zvyšovania počtu vysokoškolských študentov a absolventov vysokých škôl, došlo len k miernemu nárastu, ktorý dokonca v 80. rokoch vystriedala určitá regresia. Nedostatočná podpora vysokoškolského vzdelávania viedla k zvyšovaniu neuspokojeného dopytu uchádzačov o tento druh štúdia a celkovému zaostávaniu po kvantitatívnej i kvalitatívnej stránke. O to viac negatívne vyznieva táto skutočnosť, ak sa pozrieme na štartovaciu pozíciu Slovenska po druhej svetovej vojne. V porovnaní s niektorými krajinami Európy z hľadiska hodnôt počtu študentov na 10 tisíc obyvateľov bola situácia pomerne priaznivá, keď za Slovenskom sa nachádzali v rebríčku aj také krajiny ako Francúzsko, Nemecko, Rakúsko, Švédsko, Švajčiarsko alebo Nórsko. Prudký rozmach terciárneho vzdelávania v krajinách bývalého západného bloku v kombinácii so stagnáciou na Slovensku spôsobil, že už na konci 80. rokov sme patrili ku krajinám s najnižším počtom absolventov vysokých škôl na 10 tis. obyvateľov.

Aj keď jednotlivé krajiny sa od seba odlišujú nielen svojím vzdelanostným systémom, tradíciami vo vzdelávaní, históriou, je zrejmé, že v prípade postkomunistických krajín a najmä na Slovensku a v Česku nachádzame u oboch pohlaví vysoký podiel osôb s vyšším sekundárnym a postsekundárnym (stredoškolské a pomaturitné kvalifikačné vzdelanie) stupňom vzdelania. Okrem nich vyššiu váhu tohto stupňa môžeme identifikovať aj napríklad v Nemecku a Rakúsku.

Na druhej strane najmä v dôsledku spomínanej značnej stagnácie terciárneho vzdelávania Slovensko výrazne zaostáva za krajinami, ako sú Fínsko, Írsko, Estónsko s viac ako 45 % zastúpením mužov s terciárnym vzdelaním a tiež Luxemburskom, Cyprom, Veľkou Britániou a Írskom s viac ako 35 % žien s najvyšším stupňom vzdelania. Horšia situácia ako na Slovensku je u oboch pohlaví len v Taliansku a Rumunsku, u mužov sa k nim pridáva ešte Malta a Rakúsko a na strane žien to bolo Portugalsko.

Slovensko tak patrí do skupiny krajín, ktoré sa vyznačujú vysokým podielom osôb s vyšším sekundárnym a postsekundárnym vzdelaním, no súčasne podpriemernou váhou mužov a žien s terciárnym vzdelaním. Celkovo najhoršia vzdelanostná štruktúra voči priemeru EÚ 28 je v Taliansku, Portugalsku, na Malte a u mužov aj v Grécku, ktoré sa vyznačujú podpriemernou váhou terciárneho i vyššieho sekundárneho a postsekundárneho vzdelania.

Obr.73 a 74: Podiel mužov a žien so stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním v EÚ 28



Zdroj údajov: EUROSTAT

Nielen v európskom priestore, ale aj v rámci Slovenska môžeme dlhodobo identifikovať pomerne značné rozdiely v štruktúre obyvateľstva podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania. Podľa výsledkov posledných troch cenzov (1991, 2001 a 2011) najvyšší podiel osôb s vysokoškolským vzdelaním nachádzame stabilne v mestských okresoch Bratislavy a Košíc, ďalej v niektorých okresoch s veľkými hospodárskymi a vzdelávacími centrami (napr. Banská Bystrica, Nitra) a tiež v niektorých regiónoch v zázemí Bratislavy (napr. Pezinok, Senec) (pozri Bleha a kol. 2014).

## 7. Štruktúra obyvateľstva podľa ekonomickej aktivity a odvetvia zamestnania (príslušnosti)

### 7.1 Ekonomická aktivita obyvateľstva

Dôležitým znakom ekonomickej štruktúry obyvateľstva Slovenska v podstate až do polovice 20. storočia bol pomerne vysoký podiel ekonomicky činných osôb (predovšetkým v mužskej zložke), značný podiel pomáhajúcich rodinných príslušníkov a nezanedbateľné zastúpenie domáceho služobníctva (pozri Srb 2002). Podľa údajov zo sčítania 1921 z niečo viac ako 3 mil. osôb bolo v povolani činných viac ako 35 % (1052 tis. osôb), pričom ďalších takmer 8 % (227 tis.) tvorili pomáhajúci členovia rodiny. Domáce služobníctvo tvorilo približne 1,4 % osôb (41,5 tis.) z celkového prítomného obyvateľstva v sčítaní ľudu 1921. Bez povolania zostávalo niečo viac ako 56 % rodinných príslušníkov (1 681 tis. osôb). Výraznejšie zmeny v ekonomickej štruktúre populácie Slovenska neprinieslo ani druhé československé sčítanie v roku 1930. V povolani činné osoby predstavovali približne 34 % populácie, niečo viac ako 10 % pripadalo na pomáhajúcich členov rodiny a 1,4 % tvorilo služobníctvo. Rodinní príslušníci bez povolania tak tvorili stále približne 54 %. Ak budeme za ekonomicky aktívnu zložku považovať osoby v povolani činné, pomáhajúcich rodinných príslušníkov a špecifickú podskupinu domáceho služobníctva, potom v roku 1921 pripadalo na 100 ekonomicky aktívnych osôb 127 a v roku 1930 približne 118 neaktívnych osôb. Po druhej svetovej vojne v roku 1950 sa zaťaženie ekonomicky aktívnej zložky neproduktívnou časťou populácie dostalo už pod hranicu 100 osôb.

Ako sme uviedli vyššie, v medzivojnovom období približne 44 % (sčítanie 1921) resp. 46 % (sčítanie 1930) mužov a žien v populácii Slovenska môžeme zaradiť do kategórie ekonomicky aktívnych. Po druhej svetovej vojne v roku 1950 sa ich podiel dokonca dostal k hranici 51 %.<sup>26</sup> Ide o veľmi zaujímavé zistenie, keď si uvedomíme, akú veľkú časť z populácie Slovenska predstavovala detská zložka, nehovoriac o existencii pomerne značných rozdielov v ekonomickej aktivite mužov a žien. Kým u mužov zhruba dve tretiny osôb bolo ekonomicky aktívnych, u žien ich podiel v roku 1930 nedosiahol ani hranicu 29 %. Okrem vekovej štruktúry tak práve veľmi nízke zapojenie žien na trhu práce predstavovalo jeden z hlavných dôvodov celkového zaostávania Slovenska v ekonomickej aktivite za

---

<sup>26</sup>Ide o hodnotu porovnateľnú s úrovňou, ktorú Slovensko stabilne dosahuje od sčítania ľudu 1980.

českými krajinami.<sup>27</sup> Porovnanie výsledkov sčítaní 1921 a 1930 naznačuje, že situácia sa v tomto smere začala meniť, no až v prvom povojnovom sčítaní v roku 1950 podiel ekonomicky aktívnych žien prekročil hranicu 40 % (viac ako 42 %). Zaujímavosťou je, že v tomto období už miera ekonomického zapojenia žien Slovenska pomerne výrazne prevyšovala podiel ekonomicky aktívnych v českých krajinách (necelých 33 %). Vysvetlenie je spojené s ekonomickou štruktúrou Slovenska a najmä vysokým podielom súkromného hospodárenia. Kým v mužskej zložke, ktorá zaznamenala mierny pokles<sup>28</sup>, prešiel veľký počet osôb z poľnohospodárstva do priemyslu, ženy zväčša stále zostávali v primárnom sektore a ich bývalý status pomáhajúceho rodinného príslušníka sa menil na samostatne zárobkovú osobu (Verešík 1974, 412 a 413).

Sčítanie ľudu 1961 opustilo do značnej miery predchádzajúcu klasifikáciu ekonomickej aktivity obyvateľstva. Najmä vďaka zrušeniu kategórie pomáhajúcich rodinných príslušníkov došlo k určitému poklesu úrovne ekonomickej aktivity obyvateľstva Slovenska. Okrem toho Verešík (1974) dodáva, že k tomu výraznou mierou prispela aj socializácia slovenskej dediny a s tým súvisiace zrušenie drobných súkromných podnikov, živností a pod. Nesmieme tiež zabudnúť na zväčšujúci sa okruh osôb čerpajúcich výhody sociálneho zabezpečenia a znižujúcu sa hranicu pre odchod pracujúcich z aktívnej činnosti (Fajfr a kol. 1960). V roku 1961 tak na 100 obyvateľov Slovenska pripadalo len približne 42,5 ekonomicky aktívnych osôb. Masívna industrializácia a s ňou spojený vznik nových pracovných príležitostí však v ďalšom období prispeli k rastu ekonomickej aktivity. Podľa údajov zo sčítania ľudu 1970 podiel ekonomicky aktívnych prekročil hranicu 44 %. Najdynamickejšie sa však ich váha zvýšila až v nasledujúcom intercensovom období, keď v roku 1980 už na 100 obyvateľov pripadalo takmer 50 ekonomicky aktívnych. V roku 2001 prekročila hranicu 51 % a nad ňou sa udržala aj v poslednom sčítaní z roku 2011 (ak abstrahujeme od kategórie nezistených).<sup>29</sup>

Charakteristickým znakom a jedným z najdôležitejších dôvodov tak významného zvýšenia podielu ekonomicky aktívnych osôb v populácii Slovenska bol pomerne dynamický rast ekonomickej aktivity žien. Tempo jeho rastu bolo v 60. rokoch trikrát rýchlejšie ako v Česku. Svedčia o tom aj nasledujúce údaje. Kým v roku 1961 len približne 30 zo 100 žien bolo klasifikovaných ako ekonomicky aktívne, v roku 1991 to už bolo takmer 45 osôb a v sčítaní 2001 dokonca 48 %. V poslednom intercensovom období došlo síce k miernemu poklesu, ale aj napriek tomu sa podiel ekonomicky aktívnych žien stále pohyboval nad

---

<sup>27</sup>Podľa údajov zo sčítania ľudu 1930 podiel ekonomicky aktívnych mužov z celej mužskej populácie Česka predstavoval približne 71 %, pričom ekonomicky aktívne ženy tvorili 34 %.

<sup>28</sup>Podiel ekonomicky aktívnych mužov klesol medzi sčítaniami 1930 a 1950 z približne 65 % na necelých 60 %.

<sup>29</sup>V roku 2011 na 100 osôb s trvalým pobytom na Slovensku pripadalo necelých 49 ekonomicky aktívnych mužov a žien. V prípade, že od počtu obyvateľov odčítame osoby bez udania ekonomickej aktivity, podiel sa zvýši na takmer 52,2 %.

hranicou 45 %.<sup>30</sup> Slovensko sa tak po druhej svetovej vojne spolu s ďalšími krajinami bývalého východného bloku zaradilo medzi populácie s vysokou mierou ekonomickej participácie žien na trhu práce.<sup>31</sup> Tá bola podporovaná oficiálnou politikou štátu a prezentovaná ako výsledok seberealizácie žien v zamestnaní, potrieb ekonomickej nezávislosti alebo využitia ich kvalifikácie vo výrobnom procese a umožnená vďaka podmienkam, ktoré boli socialistickou spoločnosťou vytvárané pre ženy s deťmi (FSÚ 1985, 132). Kučera (1994) však hlavné príčiny tak vysokej miery ekonomickej participácie žien nachádza v celkovo extenzívnom využívaní disponibilných pracovných síl, neschopnosti zvyšovať efektivitu práce a predovšetkým v ekonomickej nutnosti prinášať do rodiny druhý príjem. Mzdová nivelizácia a pomalý rast miezd nútili ženy zamestnať sa, aby nedošlo k zhoršeniu sociálnej situácie ich rodín (najmä s malými deťmi). Platilo, že aj keby si muži zvýšili svoju kvalifikáciu, efektivitu práce, ani zďaleka by to nedokázalo nahradiť ekonomický prínos druhého príjmu, a to aj v prípade nekvalifikovanej ženy (Kučera 1994, 64). Okrem toho dynamická industrializácia spoločne s určitým mzdovým znevýhodnením nevýrobných odvetví spôsobili masívny odlev mužskej pracovnej sily, ktorú bolo možné nahradiť len aktivizáciou ženskej zložky populácie.

Podiel ekonomicke aktívneho obyvateľstva v sebe odráža nielen samotnú mieru ekonomickej aktivity, ale aj charakter a zmeny vo vekovej štruktúre. Vyjadruje tak nielen úroveň zapojenia mužov a žien na trhu práce, ale tiež ich zaťaženie neproduktívnou zložkou. Keďže vývojové zmeny sú podmienené nielen posunmi v samotnej ekonomickej aktivite, ale aj zmenami vo vekovej štruktúre (a teda demografickej reprodukcii), je pre hlbšiu analýzu dôležité pracovať len s produktívnym vekom.<sup>32</sup> Vývoj podielu ekonomicke aktívnych osôb z populácie vo veku 15 – 64 rokov znázorňuje obr. 76. Je zrejmé, že hlavné vývojové znaky

---

<sup>30</sup>Uvedený pokles nebol podmienený poklesom špecifických mier ekonomickej aktivity, ale je spôsobený predovšetkým zmenami vo vekovej štruktúre populácie Slovenska, a to najmä zvyšovaním počtu a podielu seniorskej zložky.

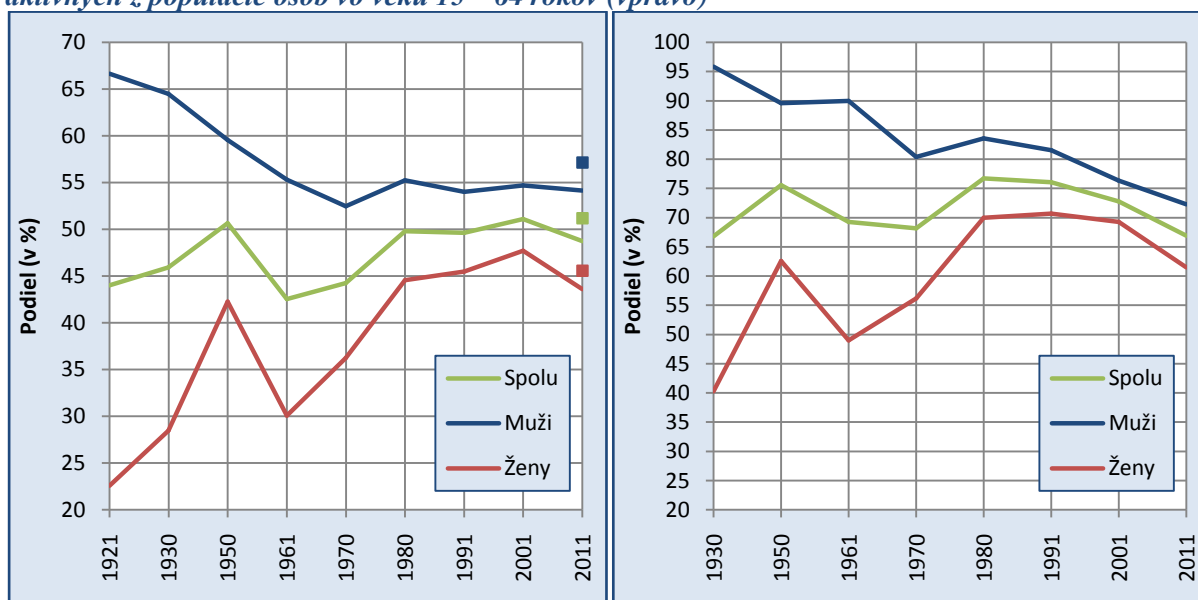
<sup>31</sup>Pre porovnanie podiel ekonomicke aktívnych žien z celkového počtu žien tvoril v niektorých krajinách bývalého západného bloku podľa údajov publikovaných v práci Vereša (1972) 16 – 40 osôb: napr. v Holandsku 16 osôb (1960), v Taliansku 19 osôb (1970), v Nórsku 24 osôb (1969), v Rakúsku 25 osôb (1961), v Belgicku 26 osôb (1970), vo Francúzku 29 osôb (1971), vo Švédsku 30 osôb (1965), NSR 30 osôb (1970), vo Veľkej Británii 33 osôb (1966), v Dánsku 37 osôb (1970) a vo Fínsku 39 osôb (1968). Na druhej strane v krajinách bývalého východného bloku sa ich zastúpenie pohybovalo od 30 osôb v Juhoslávii (1970), 39 osôb v Maďarsku (1970), 40 osôb v NDR (1964), 20 osôb v Poľsku (1960), 42 osôb v ZSSR (1959), 46 osôb v Bulharsku (1965) až po 48 osôb v Rumunsku (1966).

<sup>32</sup>Produktívny vek býval často v minulosti vymedzovaný zvlášť pre mužov (15 – 59 rokov) a zvlášť pre ženy (15 – 54 rokov), aby zohľadňoval pohlavne diferencovanú hranicu odchodu do dôchodku. V súčasnosti takéto vymedzenie už nezodpovedá skutočnosti. Preto sa horná hranica posúva až do veku 64 rokov. Otáznou je aj definovanie spodnej hranice, keďže vo veku 15 – 19 rokov väčšina osôb sa ešte len pripravuje na povolanie a je mimo pracovný trh. Preto býva dolná hranica posunutá do veku 20 rokov. V našej práci sa zameriavame na dlhodobý vývoj ekonomickej aktivity, preto pracujeme so širokým vymedzením produktívneho veku na intervale 15 – 64 rokov. Ide do určitej miery o kompromis, pretože ako je zrejmé v texte, najmä pred druhou svetovou vojnou bola veľká časť mužov a žien ekonomicke aktívna aj po dovŕšení 65. roku života, no v povojnovom období ich podiel v súvislosti s rozvojom sociálneho zabezpečenia a zmenami vo vekovej hranici odchodu do starobného dôchodku výrazne klesol. V poslednom období sme svedkami jednak legislatívneho vyrovnávania veku odchodu do dôchodku u mužov a žien a čoraz väčšej snahy zotrvať aktívne na pracovnom trhu aj po 62. roku života, čo sa odzrkadľuje na zvyšovaní mier ekonomickej aktivity aj v seniorskom veku.

zostali aj pri tomto priblížení rovnaké. V mužskej populácii v medzivojnovom období prevládala veľmi vysoká miera ekonomického zapojenia, keď ešte v roku 1930 viac ako 95 % osôb v produktívnom veku bolo ekonomicky aktívnych. V povojnovom období dochádza postupne k miernemu poklesu k hranici 90 % a po zmene klasifikácie od roku 1970 sa miera ekonomickej aktivity pohybovala pomerne stabilne na úrovni 80 – 85 %. Celospoločenské zmeny, ktoré prinieslo posledné štvrtstoročie, sa niesli v ďalšom poklese ekonomickej aktivity. Ako si ukážeme nižšie, hlavnou príčinou je predovšetkým významné zníženie aktívnej participácie osôb na začiatku produktívneho veku.

Podiel ekonomicky aktívnych žien vo veku 15 – 64 rokov bol pred druhou svetovou vojnou veľmi nízky a v sčítaní ľudu 1930 len mierne prekročoval hranicu 40 %. Na druhej strane jednoznačne dochádzalo k zvyšovaniu participácie žien na trhu práce. V roku 1950 už viac ako 6 z desiatich žien vo veku 15 – 64 rokov v sčítaní deklarovalo, že spadajú do kategórie ekonomicky aktívnych. Niekoľkokrát spomínaná zmena klasifikácie a najmä zrušenie kategórie pomáhajúcich rodinných príslušníkov, ktorá bola predovšetkým doménou žien, spôsobila, že v roku 1961 podiel ekonomicky aktívnych klesol opätovne pod hranicu 50 %. Snahy o maximálne využitie pracovných síl, zmeny v štruktúre národného hospodárstva, industrializácia, uvoľnenie pozícií v nevýrobných sférach, zvyšovanie vzdelanostnej úrovne žien, zmeny v reprodukčnom správaní, potreba druhého príjmu v rodine, sprístupňovanie zariadení zamerané na starostlivosť o malé deti a ďalšie faktory vplývali na dlhodobý rast mier ekonomickej aktivity žien.

**Obr. 75 a 76: Podiel ekonomicky aktívnych z celej populácie Slovenska (vľavo) a podiel ekonomicky aktívnych z populácie osôb vo veku 15 – 64 rokov (vpravo)**



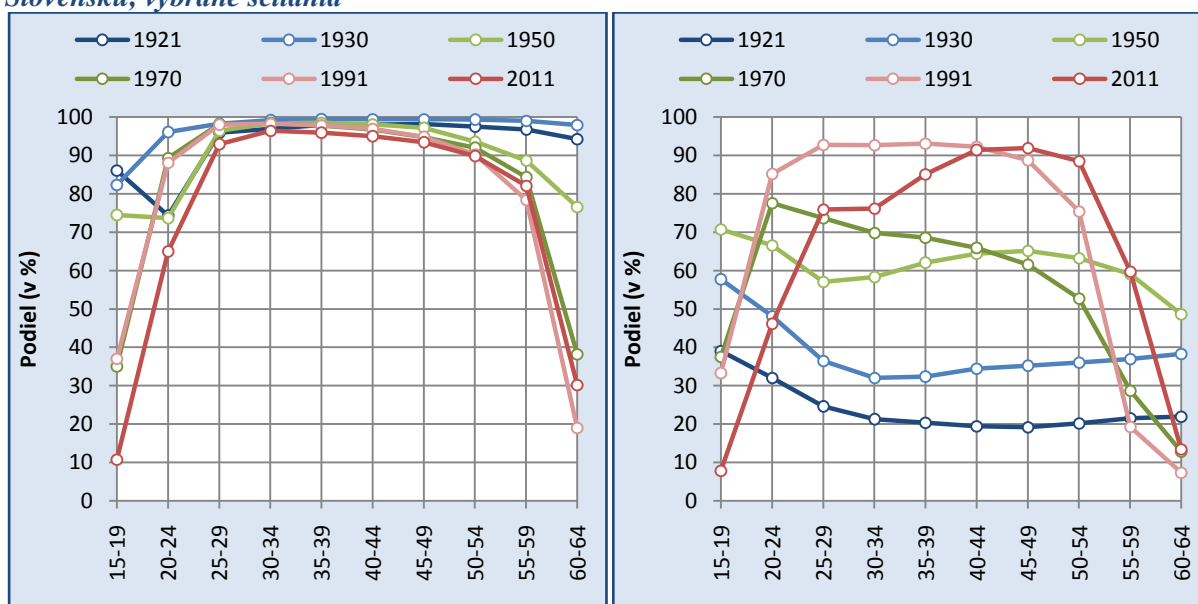
Pozn.: farebné body v roku 2011 prezentujú údaj neskreslený o osoby, ktoré v sčítaní neuviedli svoju ekonomickú aktivitu

Zdroj: Sčítanie ľudu 1921, 1930, 1950, 1961, 1970, 1980, 1991 a SODB2001, 2011

Tá na začiatku 80. rokov dosiahla 70 %, na ktorej sa viac menej udržala až do sčítania v roku 2001. V poslednom sčítaní obyvateľov z roku 2011 sa rovnako ako u mužov začínajú prejavovať zmeny, a to najmä z pohľadu dĺžky štúdia a prípravy na povolanie, a preto podiel ekonomicky aktívnych žien v produktívnom veku mierne klesol na úroveň niečo viac ako 61 %.

Miera ekonomickej aktivity úzko súvisí nielen s pohlavím, ale aj fázou životného cyklu, v ktorom sa osoba nachádza. Zmeny v časovaní a nastavení hlavných prechodov v životných dráhach prepojených s aktívnou participáciou osôb na trhu práce výrazne ovplyvňovali ekonomickú aktivitu v jednotlivých vekových skupinách. Okrem toho nesmieme zabudnúť ani na legislatívne opatrenia (napr. vek odchodu do starobného dôchodku), úroveň a dostupnosť sociálneho zabezpečenia, či možnosti zladenia práce a rodiny, charakter trhu práce, štruktúru hospodárstva ako aj individuálne predispozície aktívne sa zapojiť do pracovného procesu. Navyše dôležitým faktorom je aj samotná veková štruktúra a predovšetkým vekové nerovnosti, ktoré môžu ovplyvňovať početnosť jednotlivých vekových skupín typických pre niektoré kategórie ekonomickej aktivity (napr. osoby do 25 rokov v spojitosti so vzdelávaním, prípravou na povolanie, vojenskou službou a pod.) Preto je potrebné sledovať tiež vnútornú štruktúru mier ekonomickej aktivity v kratších vekových skupinách, ako je celý produktívny vek. Údaje z jednotlivých sčítaní obyvateľov od roku 1921 nám túto možnosť poskytli. Vekovo-špecifické miery ekonomickej aktivity pre vybrané cenzy prezentujú zvlášť pre mužov a ženy v 5-ročných vekových skupinách nasledujúce grafy<sup>77</sup> a <sup>78</sup>.

**Obr.77 a 78: Vekovo-špecifické miery ekonomickej aktivity mužov (vľavo) a žien (vpravo) na Slovensku, vybrané sčítania**



Zdroj: Sčítanie ľudu 1921, 1930, 1950, 1970, 1991 a SODB 2011

Pomerne vysoký podiel ekonomicky aktívnych osôb v populácii Slovenska v medzivojnovom období aj napriek jeho veľmi mladej vekovej štruktúre a jednoznačne nízkom zapojení žien bol predovšetkým výsledkom vysokej participácie mužov na trhu práce. Platilo to nielen pre mladšie vekové skupiny, ale aj osoby vo veku nad 50 rokov. Dokonca pri analýze ekonomickej aktivity aj vo veku nad 65 rokov sme zistili, že dlho prevládali aktívne osoby. Napríklad podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1930 vo veku 65 a viac rokov ešte stále takmer 90 % mužov bolo v povolani činných alebo patrilo do kategórie pomáhajúcich rodinných príslušníkov. Po druhej svetovej vojne s rozvojom sociálneho zabezpečenia, zmenami v dôchodkovom systéme dochádza u mužov k poklesu ekonomickej aktivity vo veku nad 50 rokov. U žien je možné naopak vidieť postupné zvyšovanie mier ekonomickej aktivity vo všetkých vekových skupinách. Okrem toho dochádzalo k zmene jej štruktúry. Kým v medzivojnových sčítaniach, a čiastočne aj v cenze 1950 platilo, že najvyššiu mieru ekonomickej participácie dosahovali ženy v najmladších vekových skupinách, v ďalších cenzoach sa maximum postupne presunulo do veku 25 – 44 rokov. Kým najmladšie ženy (do 25 rokov) ešte veľmi často boli v pozícii pomáhajúcich rodinných príslušníkov, s pribúdajúcimi povinnosťami vo vlastnej domácnosti a bez väčších možností byť činné v nejakom povolaní sa dostáva väčšina z nich do kategórie osôb bez vlastného povolania. Negatívne k tomu prispievala aj skutočnosť, že väčšina žien na Slovensku ešte v tomto období mala bežne viac ako tri deti, a práve časté tehotenstvá a starostlivosť o malé deti ich tiež vylučovali z aktívnej participácie na trhu práce. Na konci reprodukčného veku a v poreprodukčnom veku už môžeme vidieť určitý rast ekonomickej participácie. Rozhodujúcou zložkou sa však aj v tomto prípade stala skupina pomáhajúcich rodinných príslušníkov. Premena charakteru hospodárstva a sociálnej skladby obyvateľstva, keď došlo najmä k výraznému úbytku individuálne hospodáriacich roľníkov a ostatných súkromne hospodáriacich osôb (z takmer 40 % na necelých 7 % medzi sčítaniami 1950 a 1961) stála v pozadí výrazných zmien v zastúpení ekonomicky aktívnych osôb. Ako už bolo povedané, došlo tiež k zrušeniu kategórie pomáhajúci členovia rodiny, ktorá vzhľadom na predmetné zmeny v sociálnej štruktúre populácie Slovenska stratila svoje opodstatnenie.<sup>33</sup> Keďže táto kategória sa týkala predovšetkým žien, v mužskej zložke k výraznejším zmenám nedošlo. Určitým rozdielom tak v roku 1970 oproti prvému povojnovému sčítaniu bol nárast ekonomickej aktivity vo veku 20 – 24 rokov a naopak jej výrazné zníženie v mladšom veku (do 20 rokov) a vo veku 60 – 64 rokov. U žien sa miera ekonomickej aktivity zvýšila vo veku 20 – 39 rokov, ale v mladšom a predovšetkým v staršom veku došlo k poklesu oproti situácii na začiatku 50. rokov. V nasledujúcich dvoch desaťročiach v ženskej časti populácie pokračovalo zvyšovanie mier ekonomickej aktivity, a to vo veku 20 – 54 rokov. Výsledky historického procesu aktivizácie žien Slovenska na trhu práce prezentujú údaje z posledného

---

<sup>33</sup>V roku 1961 mali prevahu robotníci (54 %), nasledovaní zamestnancami (23 %) a členmi JRD (necelých 13 %). Na individuálne hospodáriacich roľníkov pripadalo už len niečo viac ako 6 % (do roku 1980 ich podiel klesol pod 1 %) a ostatní súkromne hospodáriaci tvorili len 0,3 % (FSÚ 1985).

československého sčítania z roku 1991. Vo veku 25 – 44 rokov bolo viac ako deväť z desiatich žien už ekonomicky aktívnych. Vzhľadom na nastavenie hranice odchodu do starobného dôchodku miera ekonomickej participácie však vo veku nad 55 rokov veľmi prudko klesala. Vo veku 60 – 64 rokov bolo aktívnych už menej ako 10 % žien. Posledné dve intercenzné obdobia priniesli v spojitosti s celospoločenskou, politickou a hospodárskou transformáciou nové vývojové dimenzie v ekonomickej štruktúre mužov a žien Slovenska. K jej hlavným momentom patrí predovšetkým predlžovanie štúdia a prípravy na povolanie na začiatku produktívneho veku a so zmenami hranice odchodu do starobného dôchodku súvisí zvyšovanie ekonomickej participácie vo veku nad 55 rokov u oboch pohlaví. Ako je zrejmé z porovnania grafov 81 a 82, tieto posuny sa výraznejšie dotkli ženskej časti populácie. Sme svedkami historicky jedinečnej prevahy študentiek na terciárnom stupni vzdelávania, čo spolu so zmenami reprodukčného správania a najmä procesom odkladania materských štartov, a tým aj ďalších natalitných zámerov významnou mierou prispieva k poklesu ekonomickej aktivity vo veku do 35 rokov. Menej dynamicky prebieha tento posun v mužskej zložke.<sup>34</sup> Vo veku nad 55 rokov je nárast ekonomickej aktivity spájaný predovšetkým s odkladaním veku odchodu do starobného dôchodku. Aj v tomto prípade platí, že väčšie zmeny sa odohrali v ženskej časti populácie a aj preto je miera ich ekonomickej aktivity vo veku 55 – 59 rokov približne rovnaká, akú sme mali možnosť sledovať na začiatku 50. rokov minulého storočia. Vzhľadom na proklamované zmeny dôchodkového systému a snahy čoraz väčšej časti obyvateľstva zostať ekonomicky aktívny aj po dovŕšení 62. roku života<sup>35</sup> je možné očakávať, že aj v ďalších rokoch budeme svedkami zvyšovania aktivity mužov a žien v tomto veku.

## 7.2 Odvetvová štruktúra

Štruktúra obyvateľstva podľa odvetvia, v ktorom jednotlivец alebo hlava rodiny pracuje, sa môže javiť ako pomerne vzdialená od problematiky populačného vývoja. Hoci ide skôr o doménu ekonomických vied, aj pre demografiu prináša niekoľko cenných poznatkov. Z dlhodobého hľadiska prináša pre slovenskú spoločnosť kľúčové zobrazenie premeny agrárnej spoločnosti na modernú industriálnu a neskôr postindustriálnu, zmenu postavenia žien a rodiny v ekonomickom systéme a ich celkový priestorový obraz v priebehu 20.

---

<sup>34</sup>Odhliadnuc od nižšej participácie na vzdelávaní a najmä na terciárnom stupni je ďalším dôvodom aj pretrvávajúca výrazná prevaha žien zostávajúcich na rodičovskej dovolenke. Podľa údajov z SODB 2011 tvorili muži na rodičovskej dovolenke vo veku 20 – 35 rokov len približne 0,2 %, kým u žien podiel týchto osôb predstavoval takmer 14 % z danej vekovej skupiny.

<sup>35</sup>Vek 62 rokov bol od 1. januára 2004 stanovený ako jednotná hranica odchodu do starobného dôchodku pre mužov narodených od roku 1946 a ženy od roku 1962 ( u niektorých aj skôr podľa počtu detí). Tým sa vek odchodu do starobného dôchodku u mužov predĺžil o 2 roky a u žien o 5 – 9 rokov (hranica bola 53 – 57 rokov podľa počtu vychovaných detí). Ďalšie zvyšovanie veku odchodu do dôchodku je plánované od 1. januára 2017, a to v závislosti na vývoji strednej dĺžky života pri narodení.

a čiastočne aj na začiatku 21. storočia. Tieto premeny v mnohom ovplyvňovali aj demografický vývoj našej spoločnosti a posuny v reprodukčnom správaní.

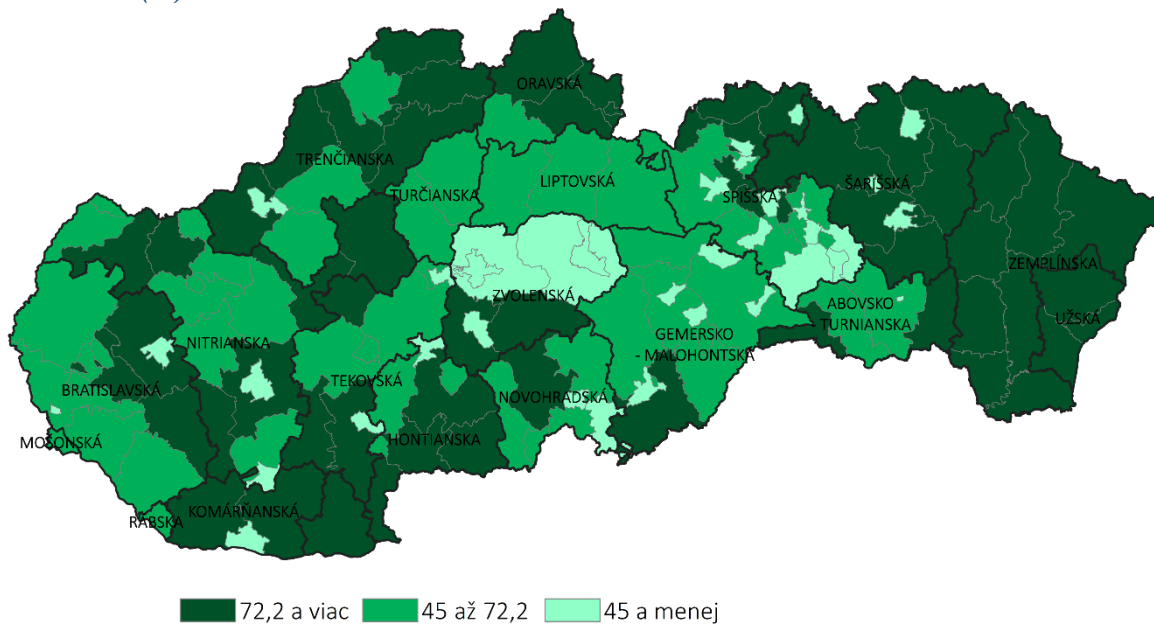
Prvá polovica 20. storočia predstavuje poslednú etapu vývoja spoločnosti Slovensku, ktorú z hľadiska ekonomického vývoja a širších spoločensko-kultúrnych súvislostí je ešte možné vnímať ako agrárnu. Koniec 19. a začiatok 20. storočia je pritom možné v uhorských dejinách priemyslu a dopravy označiť ako určite významný a svojím spôsobom aj prelomový medzník. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa urýchljuje spriemyselňovanie krajiny, budujú sa železnice, mení sa legislatíva a rozvoj priemyslu podnecoval aj systém výhod a podpôr chrániaci uhorský trh (označovaná aj ako skleníková politika) (Hallon 1995, 11). Zároveň bola podľa Hallona (1995) industrializácia Slovenska pred rokom 1919 charakteristická tiež nevyváženým rozvojom jednotlivých priemyselných odvetví. Primárny sektor zaostával, navyše bol zaťažený viacerými feudálnymi prežitkami pri absencii rozvoja infraštruktúry (cesty, elektrifikácia a pod.) (Hallon 2009, 15). Hoci sa modernizačný proces v uhorskom hospodárstve oneskoroval za západnými krajinami, územie Slovenska nebolo z hľadiska prieniku inovácií určite izolovaným územím (Dangl a Bystrický 2014, 414).

V neskoršom období, po roku 1950, zasa dochádza v našej spoločnosti k transformácii významu poľnohospodárstva a v súvislosti s industrializačnými a urbanizačnými procesmi sa mení jeho postavenie zo základného zdroja obživy na doplnkový. Prioritnou sa od tohto obdobia stáva práca v iných sektoroch a poľnohospodárstvo prechádza do pozície vedľajšieho, doplnkového zdroja príjmov (Slavkovský 1997, 145). Práve špecifická štruktúra obyvateľstva podľa povolania a obzvlášť vo vzťahu k poľnohospodárstvu sa ukazuje ako jeden z faktorov, ktorý už v medzivojnovom období vplýval na úroveň niektorých ukazovateľov reprodukcie. Napríklad podľa výpočtov Roupu (2012) sa v 30. rokoch 20. storočia ukázala pozitívna korelačná závislosť obyvateľstva zamestnaného v poľnohospodárstve vo vzťahu k úrovni plodnosti a naopak negatívna závislosť v prípade obyvateľstva zamestnaného v službách či priemysle (Roupa 2012, 270).

Ako bolo spomínané vyššie, rozvoj priemyslu a ďalších nepoľnohospodárskych odvetví bol na začiatku 20. storočia dôležitým štrukturálnym aspektom, avšak v porovnaní so západnou Európou najmä s ohľadom na vnútorné pomery krajiny, výrazne spomaleným. Potvrďuje to aj skutočnosť, keď takmer dve tretiny ekonomicky aktívneho obyvateľstva na v rokoch 1900 a 1910 pracovali v poľnohospodárstve. Výrazne agrárne zameraná bola najmä Oravská župa (85 % z EAO pracovalo v poľnohospodárstve). Približne tri štvrtiny obyvateľstva závislého od v poľnohospodárstve nachádzame aj v župách Trenčín, Šariša Uh. Celkovo však podiel zamestnaných v poľnohospodárstve bol v rámci Uhorska mierne podpriemerný a medzi rokmi 1900 a 1910 klesol o takmer 5 percentuálnych bodov na necelých 61 %. Podiel zamestnaných v priemysle sa zvyšoval len pomaly, keď v roku 1900 zarábajúci v toto odvetví predstavoval len niečo viac ako 14 % a o desaťročie neskôr ich podiel vzrástol približne len o 3 p.b. Medzi „najpriemyselnejšie“ župy patrili Zvolen (takmer 25 %), Spiš, Liptov a Turiec (viac ako 19 %). Liptov patril aj vďaka rozvoju železníc

v rokoch 1900 – 1910 k najviac priemyselňovaným oblastiam. V roku 1910 tu v priemysle pracovala takmer tretina ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Pomerne dynamicky narástol podiel pracujúcich v priemysle aj v župe Turiec (25 %) a Bratislava (22 %). Na začiatku 20. storočia podiel zamestnaných v poľnohospodárstve a priemysle predstavoval spolu takmer 80 % všetkých zamestnaných, no v roku 1910 už takmer tretina obyvateľstva sa živila prácou mimo primárny sektor.

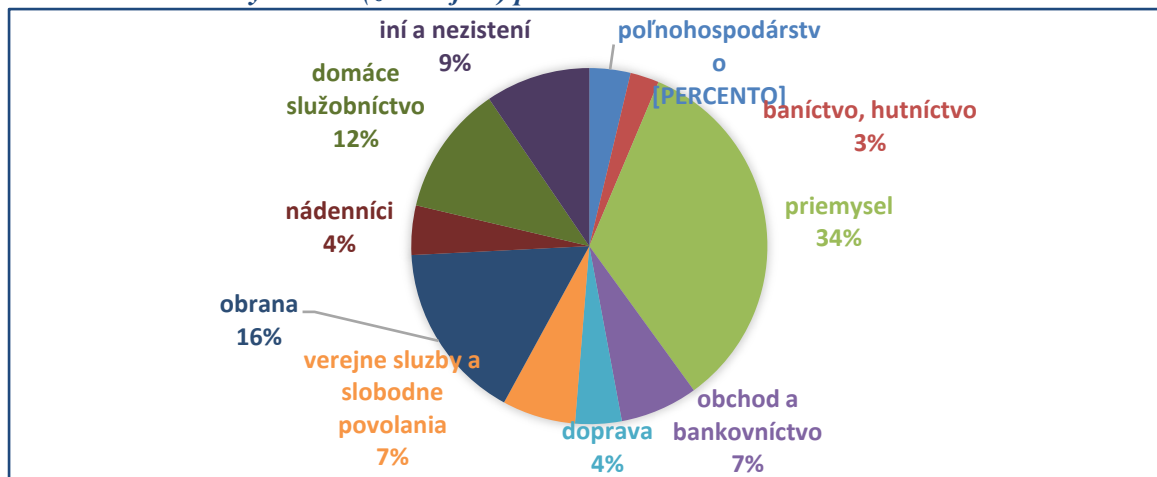
*Obr. 79: Podiel ekonomicky aktívneho obyvateľstva v poľnohospodárstve v okresoch Slovenska v roku 1900 (%)*



Zdroj: Magyar statisztikai közlemények 1904

Špecifické postavenie na Slovensku mali aj v tomto ohľade mestá. Na jednej strane dosahovali vyšší podiel ekonomicky aktívnych osôb ako vidiek, keďže takmer 54 % obyvateľov miest Slovenska (Bratislava, Košice, Banská Štiavnica a Komárno) bolo v roku 1900 ekonomicky aktívnych a zároveň iba 4 % ich obyvateľstva sa živilo poľnohospodárstvom. V mestách bol dominantným zdrojom obživy priemysel (34 % v roku 1900), obrana (16 %, v Komárne napr. až 30 %), vysoký podiel tvorilo domáce služobníctvo (12 %), zamestnanci vo verejných službách ako aj v bankovníctve a poisťovníctve (7 %), prípadne v doprave (4 %). Bratislava bola špecifická najvyšším podielom zamestnaných v priemysle (37 % z ekonomicky aktívnych). V Banskej Štiavnici viac ako štvrtina obyvateľov pracovala v baníctve. V Košiciach popri vysokom, viac ako tretinovom podiele zarábajúcich v priemysle, ďalšiu viac ako pätinu zarábajúcich zamestnávala obrana.

**Obr. 80: Ekonomicky aktívni (zarábajúci) podľa odvetvia v mestách Slovenska v roku 1900**



Zdroj: Sčítanie ľudu 1900

Už pri vzniku samostatného Československa sa ukázali výrazné rozdiely aj v štruktúre obyvateľstva podľa povolania medzi západnými a východnými časťami republiky. Už v roku 1900 bolo v Českých krajinách spojených s obživou v primárnom sektore len približne 36 % obyvateľov, kým na Slovensku to bolo ešte stále takmer 63 % (Čs. vlastivěda, 44). Aj v medzivojnovom vývoji sa ukazovalo, že veľkou prekážkou v hospodárskom rozvoji Slovenska bol pomalý postup transformácie odvetvovej štruktúry jeho hospodárstva. Navyše aj v samotnom poľnohospodárstve nastúpila modernizácia skôr len v produktívnych oblastiach juhozápadného a južného Slovenska, keď v 20. rokoch došlo k určitým posunom v agrotechnike poľnohospodárskej výroby (Hallon 2012, 184). Naďalej platilo, že v mestskom prostredí bola miera ekonomickej aktivity nadpriemerná. Išlo predovšetkým o mestá ako Trenčín (viac ako 57 %), Bratislava (viac ako 55 %) a Žilina (53 %). Podpriemernú ekonomicke aktivitu (do štvrtiny prítomného obyvateľstva) naopak nachádzame v okresoch severovýchodného Slovenska (najmä okresy Bardejov, Medzilaborce, Snina a Stropkov). Celkový rozptyl v hodnotách mier ekonomickej aktivity však na okresnej úrovni bol relatívne vysoký a pohyboval sa od necelých 23 % až po takmer 60 %. Z hľadiska jednotlivých odvetví dominovalo poľnohospodárstvo, lesníctvo a rybolov, v ktorom pracovalo takmer 51 % zarábajúcich a k odvetviu prislúchalo až 60 % z celkového obyvateľstva. Ako výrazne poľnohospodársky zamerané okresy sa však neukazovali južné úrodné regióny, ale skôr periférne oblasti s dôležitým zastúpením chovu oviec a lesníctva. Viac ako 80 % zarábajúcich v primárnom sektore (skupina povolání A) mali v roku 1921 okresy Vyšný Sabinov, Giraltovce, Veľká Slatina a Levoča. V najúrodnejších okresoch juhozápadného Slovenska podiel ekonomicky aktívnych v poľnohospodárstve (napr. Šamorín, Dunajská Streda, Nové Zámky) nepresahoval v tomto období hranicu 70 %. Veľmi nízke zastúpenie zamestnaných v poľnohospodárstve malo obyvateľstvo v mestách, pričom zhruba platila úmernosť medzi veľkosťou mesta a podielom obyvateľstva zamestnaných alebo prislúchajúcich k poľnohospodárstvu. Hodnoty najväčších miest ako Bratislava (2,4 % zamestnaných a 3 % prislúchajúcich) a Košice (2,1 % a 2,6 %) ukazujú na skutočnosť, že

zastúpenie agrárneho sektora v tomto priestore v štruktúre zamestnaných zostávalo dlhodobo najnižšie a jeho hodnoty sa výraznejšie nemenili až do dnešných čias. Najpočetnejšiu skupinu zarábajúceho obyvateľstva v rámci poľnohospodárstva tvorili robotníci a nádenníci (v roku 1921 takmer 50 %, v roku 1930 približne 44 % a v roku 1940 zhruba 32 %). Z tejto skupiny práve nádenníci tvorili najnižšiu sociálnu vrstvu, z ktorej sa v medzivojnovom období grupoval najvyšší počet nezamestnaných (Šprocha, Tišliar 2009, 181).

Druhým najvýraznejšie zastúpeným odvetvím bol priemysel. Z hľadiska jednotlivých odvetví v rámci priemyslu v roku 1921 dominovalo obyvateľstvo zamestnané v odevnom priemysle (viac ako 19 %), pričom zo všetkých zárobkovo činných v ňom pracovali približne 4 %. Výraznejšie koncentrácie tohto odvetvia nachádzame v mestách ako sú Levice (12 % z ekonomicky aktívnych a takmer 42 % zo zamestnaných v priemysle v tomto meste), ďalej v Spišskom Podhradí (11,5 % a 25 %) a Rožňava (10 % a 27 %). Celkovo v textilnom, odevnom a kožiarskom priemysle pracovala viac ako štvrtina zo zárobkovo činných v roku 1921. Podľa Liptáka (2012, 200) mala textilná výroba na Slovensku významné postavenie aj vzhľadom na to, že priamo nadväzovala na poľnohospodársku výrobu, pričom obchod s textilnými výrobkami bol dôležitým prvkom kumulácie kapitálu a rozvoja diaľkovej dopravy. Druhým najvýznamnejším priemyselným odvetvím, v ktorom sa obyvateľstvo Slovenska v 20. rokoch 20. storočia zamestnávalo, bolo spracovanie kovov. V tomto odvetví sa výraznejšie etablovalo aj vidiecke obyvateľstvo, a to najmä v okresoch stredného Slovenska. Napríklad v okrese Brezno - vidiek to bolo až 32 % všetkých ekonomicky aktívnych a takmer 70 % pracujúcich v priemysle, čo podmieňovala predovšetkým významná pozícia podbrezovských železiarní. V štruktúre zamestnaných v priemysle malo dôležité postavenie aj potravinárstvo. Pracovalo v ňom viac ako 11 % zamestnaných v priemysle a približne 2,4 % všetkých ekonomicky aktívnych. Súčasne je však potrebné dodať, že ako celok patril potravinársky priemysel v medzivojnovom období medzi odvetvia so stagnujúcimi výrobnými kapacitami. Jediným expandujúcim sektorom bolo cukrovarníctvo (Hallon 2012, 196). Podobne ako v ostatných priemyselných odvetviach, aj tu sa zamestnávalo najmä mestské obyvateľstvo (napríklad Trnava, súmestie Banská Štiavnica a Banská Belá alebo Spišská Belá).

Po prvej svetovej vojne najnižší podiel zamestnaných nachádzame v kategóriách C a D, ktoré môžeme približne označiť ako terciárny sektor. V skupine C išlo o zamestnaných v doprave a v obchodných činnostiach a v skupine D o zamestnancov štátnej a verejnej správy, školstva a vojenských zamestnancov. Obe skupiny spolu zamestnávali len niečo viac ako 16 % ekonomicky aktívnych, pričom na týchto kategóriách závisela obživa len približne 13 % obyvateľstva. Najmä v prípade skupiny D je evidentný vyšší podiel ekonomicky aktívnych (takmer 7 %) ako prislúchajúcich k povolaniu (necelých 5 %). V tejto kategórii bolo zahrnuté obyvateľstvo, na ktorého ekonomickú aktivitu bolo naviazaných najmenej ďalších členov rodiny a domácnosti. Súvisí to najmä s tým, že sem bolo zahrnuté aj napr. rehoľné a vojenské obyvateľstvo. Terciárny sektor bol predovšetkým doménou mestského

prostredia, keďže už na začiatku 20. rokov prevažovalo ekonomicky aktívne obyvateľstvo pracujúce práve v týchto kategóriách (40 %), kým vo vidieckych obciach pracovalo v tomto sektore iba niečo viac ako 10 %. Viac ako polovica ekonomicky aktívneho obyvateľstva v terciérnej sfére však pracovala len v Žiline (52 %) a v Košiciach (50 %). V oboch mestách táto prevaha pozostávala najmä z vojenského obyvateľstva a obyvateľstva zamestnaného v železničnej doprave. Práve vďaka lokalizácii významnej železničnej križovatky v niektorých mestách a okresoch (napr. Turčiansky Sv. Martin 20 %, Zvolen 27 % a pod.), stúpol podiel zamestnaných v kategórii C na nadpriemernú úroveň.

Podiel obyvateľstva prislúchajúceho obchodu s tovarom bol vyšší v niektorých východoslovenských mestách (napr. Bardejov viac ako 18 % zo všetkého obyvateľstva, Kežmarok 12 % a Prešov takmer 12 %). Podobne aj zamestnaní v peňažníctve mali svoje početnejšie zastúpenie zatiaľ len v najväčších mestách, Napríklad v Bratislave predstavovali viac ako 2 % zo zamestnaných a rovnako aj z prislúchajúcich obyvateľov. V Košiciach to bolo viac ako 1 % z prítomného obyvateľstva. Častejšie sa s touto kategóriou tiež stretávame v odvetvovej štruktúre aj niektorých miest na juhu stredného Slovenska (Rimavská Sobota, Lučenec).

Stabilizácia hospodárskych pomerov v druhej polovici 20. rokov sa pomaly odrazila aj v ekonomickej štruktúre. Najmä v súvislosti s relatívne priaznivými ukazovateľmi demografickej dynamiky na Slovensku došlo v roku 1930 k miernemu poklesu zastúpenia ekonomicky aktívneho obyvateľstva na niečo viac ako 34 %. Medzi sčítaniami 1921 a 1930 však v absolútnom vyjadrení došlo k nárastu počtu ekonomicky aktívnych o viac ako 8 %, pričom celkový počet obyvateľov narástol o približne 10 %. Obyvateľstvo miest zostávalo jediným, ktoré malo podiel ekonomicky aktívneho obyvateľstva nad hranicou 50 % (najviac Trenčín s viac ako 56 %). V mnohých, najmä periférnych, regiónoch došlo kumuláciou viacerých negatívnych faktorov k poklesu podielu ekonomicky aktívnych obyvateľov. Viaceré okresy najmä na východe a severovýchode nemali vo svojej miestnej populácii ani štvrtinu osôb zárobkovo činných (napr. Medzilaborce 21 %, Stropkov a Snina 22 %).

K postupným zmenám dochádzalo aj v oblasti jednotlivých sektorov, pričom pokračoval predovšetkým postupný pokles zamestnaných aj prislúchajúcich k primárnemu sektoru. Podľa údajov zo sčítania 1930 bola na Slovensku v tomto sektore zamestnaná už menej ako polovica populácie. Podobne ako v predchádzajúcom sčítaní medzi oblasti s takmer výlučným zameraním na poľnohospodárstvo patrili najmä niektoré okresy severného (Námestovo 83 %) a severovýchodného Slovenska (Snina, Sobrance a Giraltovce s viac ako tromi štvrtinami ekonomicky aktívneho obyvateľstva v primárnom sektore).

Váha priemyselných odvetví stúpala v absolútnom i relatívnom vyjadrení. Podiel zamestnaných v priemysle medzi sčítaniami 1921 a 1930 stúpol z necelých 18 % na takmer 22 %. O takmer 8 % stúpol aj samotný počet zamestnancov v jednotlivých priemyselných odvetviach a počet osôb príslušných (závislých) od priemyslu sa zvýšil dokonca o 19 %. Medzi okresy s najvyšším zastúpením osôb pracujúcich v priemysle patrila Gelnica

(baníctvo), Brezno (spracovanie kovov) a Ružomberok (textilný a papierenský priemysel). Okrem vyššie uvedených medzi okresy s prevahou osôb zamestnaných v priemysle nad podielom osôb v primárnom sektore patrili tiež okresy Bratislava - vidiek, Banská Bystrica - vidiek, Rožňava, Banská Štiavnica a Spišská Nová Ves.

V priebehu 20. rokov rástlo aj zastúpenie terciárneho sektora. V relatívnom vyjadrení sa podiel zamestnaných v službách a vo verejnej a štátnej správe zvýšil z 16 na viac ako 21 %. Veľký nárast zamestnaných zaznamenali najmä pomocné obchodné živnosti a celkovo maloobchod, peňažníctvo, poštové služby, neželezničná doprava, školstvo, ale aj vojsko. Počet zamestnaných poklesol najmä v železničnej doprave (o 11 %). Nadpolovičný počet zamestnaných v službách mali iba mestá (okrem Bratislavy a Košíc aj Komárno, Lučenec, Michalovce, Nitra, Prešov, Trenčín, Zvolen a Žilina). Relatívne najnižší podiel zamestnaných v terciérnom sektore mali okresy Považská Bystrica (7 %), Stará Ďala (7 %) a tiež Prievidza (8 %).

Vývoj v podstate dynamicky a spoločensky nepokojnom období 30. rokov priniesol zmeny aj v štruktúre obyvateľstva podľa ekonomickej aktivity a povolania. Predovšetkým sa v dôsledku celosvetovej hospodárskej krízy v prvej polovici tejto dekády výrazne zvýšil počet nezamestnaných. Jej dopady sa nepodarilo do konca existencie Československa plne odstrániť a až vznikom vojnovej Slovenskej republiky v roku 1939 sa v mnohých aspektoch podarilo eliminovať tento páľčivý sociálny problém. Pomohla k tomu najmä vojnová konjunktúra, militarizácia priemyselnej výroby, výstavba dopravnej infraštruktúry, ale aj odchod niekoľko desiatok tisíc robotníkov pracujúcich prevažne v priemysle, stavebníctve a poľnohospodárstve do Nemecka zabratého Rakúska alebo Protektorátu Čechy a Morava. Riešenie otázky nezamestnanosti tak v mnohom pomohlo okrem iných súvislostí akceptovaniu nových štátnych pomerov (Kamenec 2012, 221). Odčlenenie južných poľnohospodárskych území po Viedenskej arbitráži nemalo podľa Hromádku (1943, 204) výrazný vplyv na hospodársku štruktúru obyvateľstva. Podiel obyvateľov prislúchajúcich k priemyslu a poľnohospodárstvu na rovnakom území po roku 1939 dokonca narástol, pričom prevaha zamestnaných v poľnohospodárstve sa stala len málo výraznou. Celkovo sa zmeny hraníc neprejavili ani v prípade podielu ekonomicky aktívneho obyvateľstva, pri ktorom evidujeme mierny nárast na takmer 35 %. Ekonomická aktivita žien sa dostala na hranicu 16 %. V niektorých aspektoch sa pritom neodlišovala od ekonomickej aktivity celkovej populácie. Platilo, že aj ženy boli zamestnané predovšetkým v poľnohospodárstve (37 %), nižšie zastúpenie však mali v priemysle (o 10,5 p.b. menej ako celá populácia), ako aj vo verejnej službe a v slobodných povolaniach (menej o 1,6 p.b.).

Podiel obyvateľov prislúchajúcich k poľnohospodárstvu medzi rokmi 1930 a 1940 (na rovnakom území) poklesol z hodnoty takmer 57 % na necelých 50 %. Tento trend identifikujeme aj v tých v okresoch, ktoré v roku 1930 patrili k regiónom s najvýraznejším zastúpením primárneho sektora (napr. Vyšný Svidník, Námestovo a pod.). Celkovo tak 7 okresov zo 60 (11 %) mal podiel prislúchajúcich k poľnohospodárstvu vyšší ako  $\frac{3}{4}$  všetkého

obyvateľstva (v roku 1930 takéto zastúpenie poľnohospodárskeho obyvateľstva malo až 17 okresov zo 100).

V prípade priemyslu sme svedkami síce poklesu počtu osôb prislúchajúcich k tomuto odvetviu národného hospodárstva, no v relatívnom vyjadrení sa ich podiel zvýšil na hranicu takmer 22 %. Výrazný nárast podielu na priemysle závislého obyvateľstva nachádzame najmä v regiónoch, do ktorých boli presunuté niektoré priemyselné závody. Išlo predovšetkým o okres Považská Bystrica (nárast z niečo viac ako 9 % v roku 1930 na viac ako 35 % v roku 1940), ďalej Ilava (z necelých 20 % na takmer 38 %).<sup>36</sup> Tradične silné priemyselné zameranie si zachovali okresy Gelnica (44 %), Ružomberok (40 %), Revúca (29 %), Banská Bystrica a Brezno (okolo 36 %). Stále nízku mieru industrializácie si zachovali okresy s výrazne poľnohospodárskym charakterom (spomínané vyššie), ako aj ďalšie okresy severovýchodného Slovenska (Medzilaborce 4 %, Bardejov 8 %, Humenné takmer 10 %). Z celkového hľadiska pokračoval v priemysle proces racionalizácie a intenzifikácie, pričom rast priemyselnej produkcie (najmä v železiarstve, baníctve a textilnom priemysle) bol v tomto období dynamickejší ako v českých krajinách (Hallon 1995, 162).

Špecifickou zmenou, ktorá sa objavila pri analýze ekonomickej štruktúry po roku 1950, je presnejšie sledovanie nielen ekonomicky aktívneho obyvateľstva, ale aj zárobkovo činných. Podiel ekonomicky aktívneho obyvateľstva presiahlo v roku 1950 hodnotu 50 %. Väčšia časť ekonomicky aktívnych tvorila zárobkovo činná skupina obyvateľstva (takmer 70 % z ekonomicky aktívnych). Zvyšnú časť tvorili najmä pomáhajúci členovia domácnosti, najčastejšie v poľnohospodárskych odvetviach. Celkovo tak mzdu za svoju prácu dostávala len niečo viac ako tretina obyvateľstva Slovenska. V českej časti republiky tieto hodnoty neboli výrazne vyššie (38 %), avšak štruktúrne a kvalitatívne ukazovatele sa odlišovali. Prvým rozdielom bolo, že v skupine ekonomicky aktívnych bolo až 85 % zarábajúcich a len malá časť mala pozíciu pomáhajúcich členov domácnosti. Výraznejšie rozdiely však boli evidentné v prípade kvalitatívnych aspektov ekonomickej aktivity žien. Kým v českých krajinách bolo ekonomicky aktívnych 32 % žien (z nich až 66 % zarábalo), na Slovensku bol tento podiel síce na úrovni 42 %, avšak väčšinu z nich tvorili ženy v pozícii pomáhajúcich členov domácnosti (62 %). V porovnaní s rokom 1940 však podiel zamestnaných žien narástol o 26 p.b. Tak ako v prípade celej populácie, aj u žien bolo v období pred nástupom industrializácie dominantnou sférou poľnohospodárstvo (38 %, v prípade žien 35 %) nasledované terciárnym sektorom (36 %, v prípade žien 39 %) a najmenej osôb pracovalo v priemysle (25 % a ženy 26 %). V Česku bol dominantným sekundárnym sektorom (44 %), nasledovaný terciárnym (38 %) a na poslednom mieste boli zarábajúci v poľnohospodárstve (15 %). Kým ukazovatele sa na úrovni celej spoločnosti v období rokov 1930 – 1950 menili

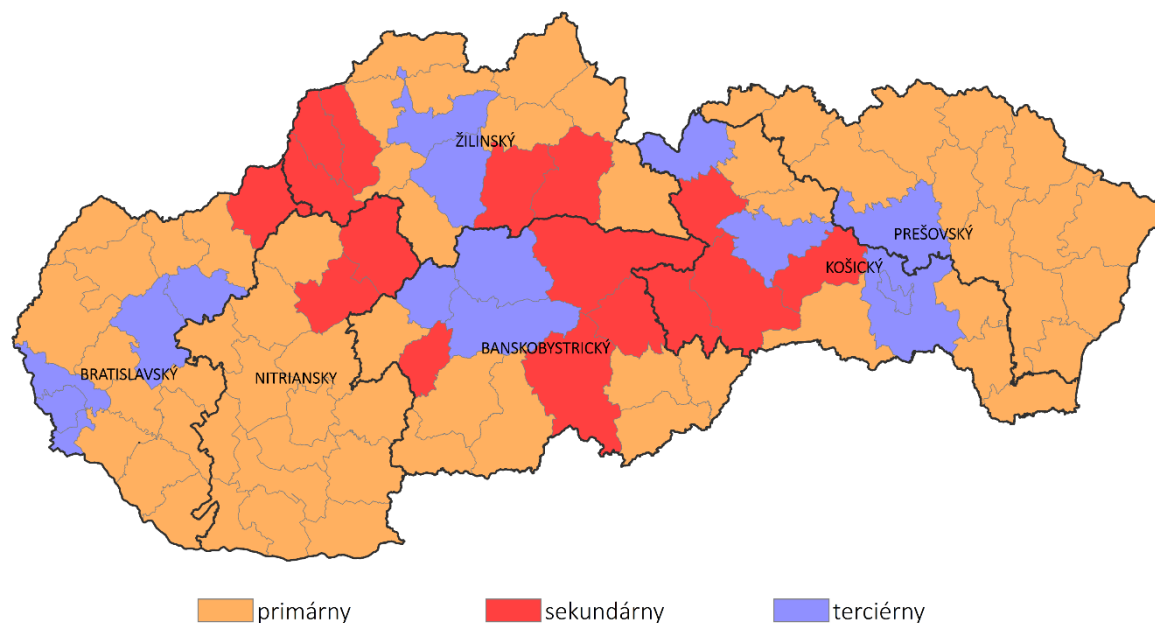
---

<sup>36</sup> Do Dubnice nad Váhom boli na konci 30. rokov presunuté delostrelecké závody Škoda z Plzne a do Považskej Bystrice komplex Zbrojovky Brno na výrobu ručných strelných zbraní, munície a valcovne farebných kovov. V roku 1938 už závody v Považskej Bystrici mali viac ako 5 700 zamestnancov (Lipták 2012, 330 – 331).

relatívne dynamicky, v prípade miest skôr stagnovali, keďže podiel zamestnaných v priemysle (28 %) a v terciérnej sfére (67 %) zostal takmer na rovnakej úrovni.

Štruktúra zamestnaných na začiatku 50. rokov podľa jednotlivých sektorov ešte naposledy odrážala stav pred masívnym rozmachom socialistickej industrializácie. Hoci nízky podiel zamestnaných v priemysle nachádzame aj v okresoch na juhu západného Slovenska (napr. Hurbanovo 2 %, Šahy 3 %, Čalovo 4 %), súvislejšie územie s nižším podielom zamestnaných v priemysle sa vyskytuje skôr vo východnej časti republiky (napr. Sobrance a Spišská Stará Ves 18 %, Veľké Kapušany 19 %, Giraltovce 22 %). Celkovo nárast zamestnaných v stavebníctve bol v povojnovom období výrazný a súvisel s vtedajšou výstavbou (Verešík 1974, 419). Kým v priemysle oproti roku 1930 narástol počet prislúchajúcich k tomuto odvetviu o 30 %, v stavebníctve to bolo až o 185 %.

*Obr. 81: Dominantný sektor ekonomicky aktívneho obyvateľstva v okresoch Slovenska v roku 1950*



Zdroj: Sčítání lidu a soupis domů...1957

Priestorové rozmiestnenie ekonomicky aktívnych v priemysle sa v roku 1950 javí ako najviac koncentrované do regiónov, kde priemyselná výroba mala dlhšie tradície už z obdobia medzivojnového Československa. Ako relatívne výrazne priemyselné regióny možno v tomto období označiť okresy stredného Považia (Považská Bystrica, Púchov a Ilava s podielom ekonomicky aktívnych v priemysle nad hranicou 50 %).<sup>37</sup> Celkovo podiel zamestnaných v priemysle bol dominantnou zložkou sektorovej štruktúry v 16 vtedajších okresoch Slovenska (pozri obr. 81). V mestách Bratislava a Košice síce zamestnaní v priemysle predstavovali pomerne dôležitú zložku obyvateľstva, no dominantným sektorom s nadpolovičným podielom zamestnaných bol terciárny sektor. V hlavnom meste Slovenska

<sup>37</sup> Okres s najväčším podielom ekonomicky aktívnych v priemysle (takmer 55 %) v roku 1950 bol okres Poprad.

išlo predovšetkým o zamestnancov vo verejných službách a vo východoslovenskej metropole okrem nich významnou zložkou boli aj pracovníci v doprave.

Vzhľadom na odvetvovú štruktúru populácie Slovenska sa dá povedať, že postavenie terciárneho sektora stále dosahovalo pomerne výrazné zastúpenie na úkor priemyslu. Väčšina zamestnancov (10 %) pracovala vo verejnom sektore (štátna správa, školstvo, zdravotníctvo), v menšej miere aj v peňažníctve (7 %) a doprave (7 %). K nim sú zaradení aj zamestnanci vo výrobných remeslách (6 %) a v ostatných službách (2 %). Obyvateľstvo zamestnané v terciéri sa prirodzene koncentrovalo najmä do väčších sídiel, akými boli najčastejšie krajské mestá a ich zázemia. Zamestnanci v doprave boli výraznejšie koncentrovaní najmä v priestore významných dopravných koridorov a uzlov (napr. Martin 19 %, Spišská Nová Ves 18%, Kráľovský Chlmec 16 %, Zvolen 16 %). Obchod a peňažníctvo bolo významnou formou živobytia najmä obyvateľov miest (Bratislava 17 % a Košice 16 %), avšak najvyšší podiel dosahoval okres resp. sídlo Vysoké Tatry so špecifickými funkciami (21 %). Verejné služby okrem mestského prostredia boli častejšie zastúpené v okresoch so sídlami poskytujúcimi rôzne špecifické služby ako napr. kúpeľníctvo (Piešťany 14 %, Kremnica 17 %).

Obdobie 50. Rokov predstavuje z hľadiska nárastu počtu prislúchajúcich osôb k priemyslu (o 68 %) jednu z najdôležitejších vývojových etáp. Tento nárast je špecifický tým, že bol intenzívnejší ako pokles obyvateľstva prislúchajúceho k poľnohospodárstvu (o 22 %). Výraznejší pokles zamestnaných v poľnohospodárstve nastal až v 60. rokoch. Ak však porovnáme ukazovatele počtu prislúchajúcich osôb podľa sektorov, tak Slovensko už v roku 1961 malo výraznejšie zastúpenie sekundárneho (37,7 %) nad primárnym (27 %) sektorom.

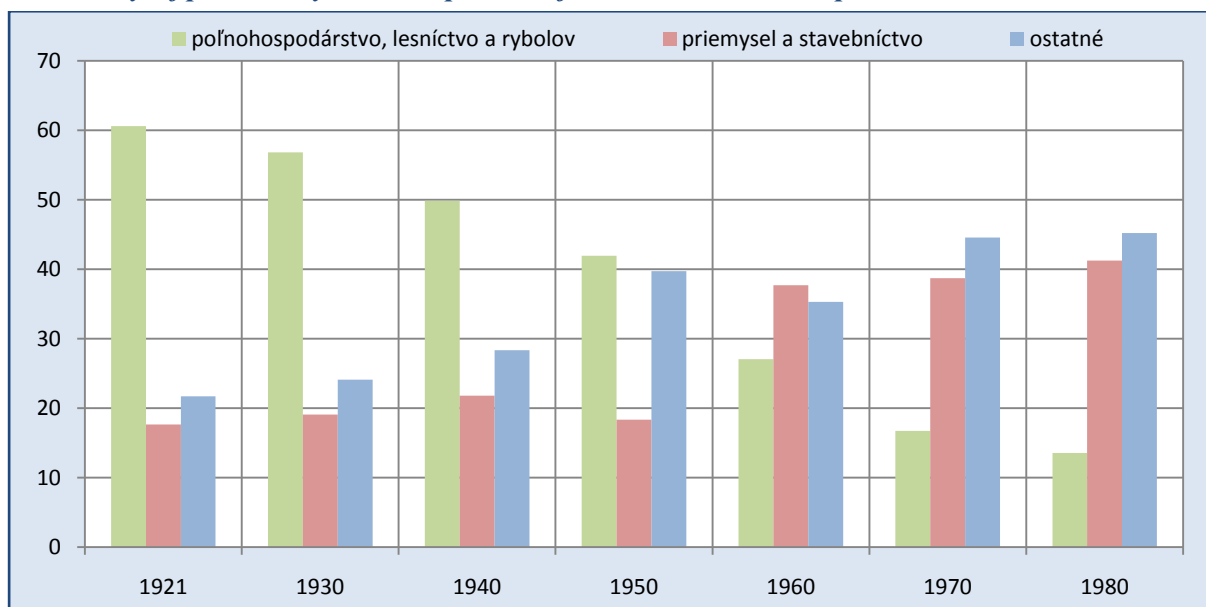
Nadpriemerné hodnoty podielu prislúchajúcich osôb k poľnohospodárstvu mala ešte približne polovica okresov Slovenska, aj keď nadpolovičnú hodnotu už nedosahoval žiaden z nich. Úroveň viac ako 40 % identifikujeme v niektorých okresoch západného (Dunajská Streda, Komárno, Levice), východného Slovenska (Humenné a Bardejov) a v okrese Dolný Kubín. Naopak veľmi nízke hodnoty mali silno industrializujúce či urbanizujúce sa regióny ako Bratislava, Žilina, Prievidza, Košice, Považská Bystrica, Martin a pod. Okres Považská Bystrica patril k regiónom s najvyšším zastúpením obyvateľstva prislúchajúceho k sekundárnemu sektoru (57 %). Podobne vysoké hodnoty nachádzame aj v okrese Prievidza (56 %), Čadca (50 %). Podiel prislúchajúcich osôb k stavebníctvu bol nadpriemerný skôr v regiónoch so súčasne silnou poľnohospodárskou výrobou (napr. Prešov, Galanta, Humenné, Bardejov), prípadne v prímestských regiónoch (Košice). V tomto období sa posilňovalo aj postavenie terciérneho sektora, ktorý však v žiadnom okrese s výnimkou Bratislavy a Košíc nedosahoval vyššie zastúpenie ako v prípade poľnohospodárstva.

Podľa údajov z roku 1970 je zrejmé, že za posledných desať rokov poklesol počet osôb prislúchajúcich k poľnohospodárstvu na Slovensku o tretinu a v porovnaní s rokom 1950 dokonca o polovicu. Na druhej strane počet osôb prislúchajúcich k priemyslu vzrástol o 20 % a v období rokov 1950 – 1970 o viac ako 100 %. Stavebníctvo už po počiatocnom oživení

v 50. rokoch zaznamenalo mierny ústup zo svojich pozícií (o 2 %). Celkovo môžeme však povedať, že sa hlavné zmeny začínajú postupne presúvať do terciérneho sektoru, ktorý sa v 60. rokoch ukázal ako najviac prírastkový (33 %). Rástli predovšetkým nevýrobné odvetvia (najmä štátna a verejná správa, služby a pod.). Vo všetkých krajoch Slovenska bol už podiel prislúchajúcich k priemyslu vyšší ako podiel prislúchajúcich k poľnohospodárstvu. Najvýraznejšia divergencia bola vzhľadom na celkový vývoj a lokalizáciu priemyselných závodov v Stredoslovenskom kraji (15 % prislúchajúcich k poľnohospodárstvu a takmer 35 % k priemyslu, resp. 44 % k sekundárnemu sektoru). Východoslovenský kraj mal relatívne najvyššie zastúpenie prislúchajúcich k stavebníctvu (viac ako 13 %).

V poslednom sčítaní obyvateľstva v socialistickom zriadení v roku 1980 sa výraznejšie premeny v ekonomickej štruktúre obyvateľstva už nepreukázali. Potvrdilo sa výrazné zameranie na priemysel. Prelom 70. a 80. rokov 20. storočia je označovaný ako tretia etapa rozvoja, pri ktorej sa prejavila snaha o intenzifikáciu s rozdielnym regionálnym dopadom (Korec 2005, 42). Relatívne stabilizovaný charakter slovenského hospodárstva v 70. rokoch potvrdzujú aj údaje o raste prislúchajúceho obyvateľstva podľa jednotlivých odvetví. Pokračoval trend poklesu prislúchajúcich osôb k poľnohospodárstvu (-16 %), mierny rast obyvateľstva pracujúceho v priemysle (14 %) a menej výrazný prírastok prislúchajúcich k terciérnemu sektoru (10 %).

**Obr. 82: Vývoj podielu obyvateľstva prislúchajúcich k odvetviam hospodárstva v rokoch 1921-1980**



Zdroj údajov: Sčítanie ľudu 1921-1980

Popri poklese podielu ekonomicky aktívneho obyvateľstva pokračoval takmer rovnako intenzívny rast podielu zamestnaných v sekundárnom aj terciérnom sektore. Podiel ekonomicky aktívnych v priemysle a stavebníctve dosiahol takmer polovicu všetkých zamestnaných obyvateľov a ďalších 37 % pracovalo v terciérnom sektore.

K poľnohospodársky zameraným regiónom s podielom ekonomicky aktívnych okolo jednej tretine tvorili už len okresy Veľký Krtíš a Rimavská Sobota. Okres Považská Bystrica, Prievidza a Čadca naďalej predstavovali priestory s najvyšším podielom ekonomicky aktívneho obyvateľstva (60 – 64 %) v sekundárnom sektore. Iba mestá Bratislava a Košice mali z hľadiska podielu ekonomicky aktívnych v terciérnom sektore viac ako 50 % podiel (Bratislava 63 % a Košice 50,5 %). Práve v 80. rokoch sa ukázalo, že vo väčšine regiónov stredného Považia a hornej Nitry postupovala industrializácia intenzívnejšie ako urbanizácia. Podobný vývoj, avšak vzhľadom na vyššiu koncentráciu terciérnych aktivít, vykazovali mestské regióny Bratislavy a Košíc. V južných okresoch (Dunajská Streda, Komárno a Trebišov) naopak intenzita urbanizácie procesov predstihla industrializačný proces (Mládek 1990, 74 – 75).

Transformačný proces po roku 1989 výraznou mierou zasiahol do charakteru ekonomickej činnosti obyvateľstva Slovenska. Tie sa ešte pri sčítaní obyvateľstva v roku 1991 nestihli výraznejšie prejavit' a tak údaje z tohto cenzu môžeme považovať za odraz skutočnosti na konci existencie socialistickej spoločnosti. V období rokov 1980 – 1991 tak štruktúra zamestnanosti vykazuje postupný, aj keď pomalý presun zamestnaných do terciérneho sektora. Mierne sa znížil podiel zamestnaných v priemysle, v ktorom pracovala približne tretina všetkých zamestnaných. V sekundárnom sektore to bolo niečo viac ako 42 % pri pozvoľnom poklese zamestnaných v poľnohospodárstve. Prvýkrát tak údaje zachytávajú slovenskú spoločnosť, v ktorej sekundárny sektor prestáva byť dominantnou kategóriou ekonomickej aktivity obyvateľstva. Z priestorového hľadiska nedošlo zatiaľ k výraznejším zmenám.

V súvislosti s nárastom podielu produktívnej zložky v období rokov 1991 – 2001 dochádza aj k zvyšovaniu počtu a podielu ekonomicky aktívnych osôb (nárast o 9 % a zvýšenie podielu na 51 %). Po dlhom období socialistickeho experimentu sa špecifickou kategóriou ekonomicky aktívnych stáva skupina nezamestnaných, ktorú v čase sčítania deklarovala viac ako pätina obyvateľov. Najvyšší podiel ekonomicky aktívnych vykazovali okresy s prevažne sídliskovou zástavbou (Bratislava V a Košice III viac ako 60 %). Dynamicky sa začala meniť štruktúra zamestnaných podľa odvetvia. Napríklad počet zamestnaných v poľnohospodárstve pod vplyvom transformačných premien poklesol o 62 % a ich podiel dosiahol hodnotu 5,4 % z ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Dôležitým zdrojom obživy zostal primárny sektor stále v okrese Krupina (18 %), Veľký Krtíš (15 %) a Sobrance (14 %). Naopak najnižšie zastúpenie identifikujeme (menej ako 1 %) v mestských okresoch Bratislavy a Košíc.

Dôležitými zmenami prechádza aj sekundárny sektor. V 90. rokoch došlo k poklesu počtu zamestnaných o takmer tretinu, pričom primárne išlo o regresiu v priemysle, keďže počet pracujúcich v stavebníctve mal mierne rastúcu tendenciu. Celkovo zostala na začiatku nového milénia zamestnaných v sekundárnom sektore takmer tretina obyvateľstva, z čoho 20 % zo všetkých ekonomicky aktívnych boli zamestnaní v priemysle. V regionálnom

pohľade sekundárny sektor zamestnával viac ako polovicu ekonomicky aktívnych len v okresoch Bytča a Námestovo.

Vzhľadom na predchádzajúce zmeny je zrejmé, že podiel terciárneho sektora a zamestnanosť v ňom mali rastúci trend. Potvrdzujú to aj zistenia Rusnáka a Bystrickej (2010, 174-5), podľa ktorých je evidentná zmena ťažiska sektorového zamestnania smerom k terciéru, pričom v sekundárnom sektore bol na začiatku nového tisícročia aj evidentný najväčší pohyb pracovnej sily. Počet zamestnaných v terciéri sa z pôvodných 34 % zvýšil už nad 44 %. Väčšina týchto zamestnancov pracuje vo veľkoobchode a maloobchode a vo verejnej správe. Terciérny sektor bol na začiatku 21. storočia dominantný najmä pre obyvateľstvo veľkých miest. Napríklad vo väčšine okresov Bratislavy bolo v tomto sektore zamestnaných viac ako 60 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva.

Údaje zisťované v roku 2011 následne potvrdili pomaly rastúcu dominanciu zamestnaných v terciérnom sektore (55 % z ekonomicky aktívnych). V mestských okresoch Bratislavy však v tomto sektore pracovali  $\frac{3}{4}$  všetkých ekonomicky aktívnych, pričom podiel zamestnaných v priemysle a stavebníctve osciloval okolo podielu 20 %. Ešte v 4 okresoch Slovenska bol podiel zamestnaných v sekundárnom sektore vyšší ako podiel zamestnaných v terciéri (Púchov, Myjava, Bánovce nad Bebravou a Námestovo), pričom Námestovo a Púchov mali podiel zamestnaných takmer na úrovni 47 %.

## Záver

Vývoj obyvateľstva na našom území, premeny jeho štruktúr a procesov sú len malou súčasťou veľkej mozaiky spoločenských, politických a ekonomických premien, ktoré sa udiali v priestore strednej Európy. Až dejiny posúdia, ako výrazne tieto zmeny ovplyvnili náš priestor, formovanie elít a obrazu modernej stredoeurópskej spoločnosti. Niektoré dôsledky poznáme v dobrom aj zlom už dnes, iné nás dobehnú v bližšej či vzdialenejšej budúcnosti a ich dopady dnes odhadujeme s väčšou alebo menšou opatrnosťou.

A tak ako celospoločenský vývoj, aj populačné aspekty tohto vývoja sú značne kľukaté. Neexistuje jediná demografická štruktúra ani demografický proces, ktorý by mal v 20. storočí tak jednoznačný a najmä predvídateľný priebeh. Niektoré východiskové predpoklady si naša populácia niesla z minulých období, iné dostávali zásahy zvonka. Najmä tie náhle a neraz aj tragické zanechali v demografických dejinách často hlboké brázdy diskontinuity a ovplyvnili jej nasledujúci vývoj. V konečnom dôsledku má však akákoľvek udalosť nejaký význam, či už skrytý alebo zjavný.

Z hľadiska osídlenia je 20. storočie asi najdynamickejším obdobím premien sídelnej štruktúry. V tomto období začína výrazná premena krajiny a populácie pod vplyvom rastu miest všetkými smermi, intenzívny pohyb obyvateľstva v priestore mesta a prímestskom priestore a nárast vplyvu mesta ako spoločenského, ekonomického a kultúrneho fenoménu. Priestory veľkých miest sa stali aj na Slovensku synonymom dynamiky, inovácií, ale aj anonymity a v určitom časovom období aj zvýšenej koncentrácie spoločensko-patologických javov. Dôsledkom presunov obyvateľstva najmä po roku 1950 je fakt, že väčšina obyvateľstva Slovenska dnes žije v mestách a zároveň v regiónoch so zníženou dopravnou dostupnosťou, často vo vyšších nadmorských výškach a vo vnútorných či prihraničných perifériách sme dlhé desaťročia svedkami úbytku obyvateľstva, fyzickým zmenšovaním sídiel či transformáciou ich funkcie.

Štruktúra obyvateľstva podľa pohlavia a veku nebýva označená ako najviac determinujúca v demografickom systéme náhodou. Tu sa ukazuje, ako výrazne zasiahli do jej vývoja najmä dve svetové vojny či zmeny v politickom systéme. Slovenská spoločnosť sa transformovala za storočie z pomerne mladého typu populácie, kde detské obyvateľstvo tvorilo viac ako 1/3 obyvateľstva, do stavu, kedy takmer 1/3 obyvateľstva tvoria jedinci starší ako 50 rokov a priemerný vek populácie sa blíži k 40. Regionálne rozdiely sú tiež pomerne zaujímavé – ukázalo sa, že regióny, ktoré si zachovali rurálny charakter, a ktoré výraznejšie obišla socialistická industrializácia, sekularizácia či rozsiahlejšie presuny obyvateľov, sú v súčasnosti relatívne mladšími regiómi. Situáciu v nerovnomernom rozmiestnení vekových

skupín na Slovensku najmä od polovice 20. storočia spestruje nárast koncentrácie sociálne vylúčených obyvateľov, ktorými sú často Rómovia.

Nielen v súvislosti s premenou vekovej štruktúry, ale aj so zmenou vyplývajúcou z rozpadu tradičných komunit, migrácie, uvoľneniu a premene väzieb s náboženským cítením či premien percepcie rozličných etáp života jednotlivca sa mení aj štruktúra obyvateľov podľa rodinného stavu. Medzi obyvateľstvom vo veku nad 20 rokov sme svedkami poklesu podielu ženatých a vydatých a väčšou pluralizáciou foriem rodinného života (napríklad nárast kohabitácií či faktických manželstiev). Od druhej polovice 20. storočia v populácii narastá aj podiel rozvedených a na druhej strane pozvoľna aj podiel ovdovených.

Výraznými pozitívnymi zmenami prešla naša spoločnosť v oblasti vzdelanostnej štruktúry. Táto premena patrí medzi štruktúrami obyvateľstva k najvýraznejším a vyznačuje sa mimoriadnou dynamikou. Kým ešte v prvých rokoch 20. storočia bolo na našom území niekoľko regiónov, kde podiel gramotných nepresahoval 20 %, systematickou podporou vzdelanosti, rozvojom školstva, kultúry a osvety, ako aj zmenou prístupu k vzdelávaniu ako k výraznej spoločenskej hodnote sa z určitého uhla pohľadu naša spoločnosť zaradila medzi ostatné krajiny našej civilizácie. V súčasnosti až takmer 30 % mužov a viac ako 40 % žien narodených po roku 1985 dosiahne vysokoškolské vzdelanie. Spoločenskou výzvou na lepšie postavenie domáceho vzdelávacieho systému je konkurencia škôl v bližšom či vzdialenejšom zahraničí, ktorá svojou atraktivitou a kvalitou v dlhšom horizonte prispeje k úniku mozgov zo Slovenska.

V pomerne tesnom vzťahu so vzdelaním je aj štruktúra obyvateľstva podľa ekonomickej aktivity či odvetvia, v ktorom sú zamestnaní. Okrem vzdelania sa na premene pomerov vo formách obživy obyvateľstva podpísali výrazne externé spoločensko-politické faktory. Prvá polovica 20. storočia len vo veľmi skromných regionálnych náznakoch ukázala, že nie je len čisto agrárnou spoločnosťou a spoločnosťou, v ktorej takmer celá ekonomická aktivita stojí na mužskej časti populácie (v období 1. ČSR menej ako 1/3 žien pracovala). Za prelomové obdobie možno označiť začiatok druhej polovice 20. storočia, kedy sa dokončila transformácia spoločnosti z agrárnej na industriálnu a neskôr na spoločnosť s dominantným zastúpením nemanuálnych duševných foriem zamestnania. Aj raste významu a ďalšej diferenciacii terciérneho sektora, stále zostáva zopár regiónov Slovenska aj v etape rozsiahlych transformačných premien pomerne silnými priemyselnými centrami.

Z demografického hľadiska je potrebné spomenúť aj transformáciu dvoch kultúrnych štruktúr obyvateľstva. Z hľadiska národnostných pomerov sme v dynamickom 20. storočí svedkami nielen premien v početnosti či distribúcií, ale aj v spôsoboch zisťovania. Transformácii vedeckých pohľadov na spoločenské javy sa nevyhla ani etnicita. Jej postavenie je preto do veľkej miery ovplyvnené ochotou deklarácie, mierou povedomia, zdvojenou identitou, asimilačnými tendenciami, či už v dôsledku mobility či heterogamných sobášov. Dôležitým prvkom boli aj celospoločenské javy, rozhodnutia svetových veľmocí

a podobne. Jedna vlastnosť však zostáva počas celého storočia rovnaká: Slovensko si zachovalo multietnickú tvár s viac alebo menej intenzívnymi okamihmi premien.

V prípade konfesionalnej štruktúry obyvateľov Slovenska je zrejmá tiež výrazná dynamika, ktorá je napríklad v porovnaní s etnickými pomermi nemenej intenzívna. Základné rysy náboženského obrazu zostali v 20. storočí nezmenené, niekoľko faktorov, ktoré priniesol spoločenský vývoj, obdobie socializmu, šírenie nových svetonázorov a rozpad tradičných komunít, erodoval východiskové pozície najväčších konfesionalných skupín. Heterogenizácia náboženskej scény na Slovensku, hoci aj legislatívne obmedzená, je novým prvkom v tejto štruktúre, ktorého vývoj dokážeme v súčasnosti určiť len v náznakoch. Dôležitým znakom aj v kontexte celoeurópskych trendov je pozvoľný odklon od deklarovania vzťahu k tradičným náboženským zoskupeniam a nárast bezkonfesijnosti a presunu náboženskej identity do najsúkromnejších sfér života jedinca.

## Zoznam použitej literatúry

- AUERHAN, J. 1965. *Technika, kvalifikace, vzdělání*. Nakladatelství politické literatury. Praha, 1965.
- BAČOVÁ, V. 1996. *Etnická identita a historické zmeny*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- BANÍK, A. A. 2000. *O dialektickej podstate slovenského konfesionalizmu*. Martin: Matica slovenská.
- BENŽA, M. A KOL. 2015. *Národnostný atlas Slovenska*. Bratislava: Dajama.
- BEZÁK, A. 2008. Interregionálne migrácie na Slovensku v rokoch 2004 – 2006. *Geographia Cassoviensis* II, 1, 7-12.
- BEZÁK, A. 1990. Funkčné mestské regióny v sídelnom systéme Slovenska. *Geografický časopis* 42, 1, 57-72.
- BLEHA, B., VAŇO, B., BAČÍK, V. (eds.). 2014. *Demografický atlas Slovenskej republiky*. Bratislava: GeoGrafika, Prírodovedecká fakulta UK a Infostat, Výskumné demografické centrum.
- BOHÁČ, A. 1936. Obyvateľstvo v Československej republike. In *Československá vlastivěda, Národopis I*. Praha: Sfinx.
- BOTÍK, J. 2007. *Etnická história Slovenska*. Bratislava: Lúč.
- CZIBULKA, Z. 1999. Az állampolgárság, a nemzetiség, az anyanyelv és a vallás összehúrásának népszámlálási lehetőségei és problémái. Kepecs, J. (zost.) *Népszámlálás az ezredfordulón*, 2, Budapest: Központi statisztikai hivatal, s. 27-51.
- DANGL, V., BYSTRICKÝ V. 2014. *Chronológia dejín Slovenska a Slovákov od najstarších čias po súčasnosť. Dejiny v dátumoch, dátumy v dejinách*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- DANILÁK, M. 2008. Vplyv gréckokatolíckej cirkvi na formovanie národného vedomia Rusínov (Ukrajincov) v Uhorsku v 19. storočí a na začiatku 20. storočia. In Švorc, P., Harbuľová, L., Schwarz, K. (eds.) *Cirkvi a národy strednej Európy (1800-1950)*. Prešov: Universum, s. 134-148.
- DULEBA, A. 2005. Minulé i súčasné otázky rusínskej identity. In Marušiak, J.; Ferencová, M. (eds.) *Teoretické prístupy k identitám a ich praktické aplikácie*. Bratislava: Ústav politických vied SAV, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 107-118.
- DŽAMBAZOVIČ, 2007. *Chudoba na Slovensku. Diskurz, rozsah a profil chudoby*. Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava.

- FAJFR, F., JUREČEK, Z., ULLMAN, O. 1960. *Sčítání lidu, domů a bytů. Podklady pro zkoumání životní úrovně obyvatelstva*. Praha: Státní úřad statistický v Praze.
- FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD. 1985. *Historická statistická ročenka ČSSR*. Praha, Bratislava: Nakladatelství technické literatury SNTL a Alfa – vydavatelství technické literatury.
- FEGLOVÁ, V., JAKUBÍKOVÁ, K. 2000. Rodinné obyčaje. In *Slovensko – európske kontexty ľudovej kultúry*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 215-236.
- FIALOVÁ, L. 1991. Obyvatelstvo podle věku a rodinného stavu v Československu po roce 1945. *Demografie*, 33, 2, s. 114-120.
- FORET, M. 1988. Stav a vývoj religiozity ČSSR ve světle vícenásobných výzkumů. *Ateizmus*, 16, 190-197.
- GABDZILOVÁ, S. 2011. Sčítanie obyvateľstva na Slovensku v roku 1950, maďarská menšina a historické súvislosti. *Historický časopis*, 59,2, 263-284.
- GAJDOŠ, P. 2013. Mestá – vidiek – regióny. In Krivý, V. (ed.). *Ako sa mení slovenská spoločnosť*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, s. 128-180.
- GAJDOŠ, P., PAŠIAK, J. 1995. *Vývoj sociálno – ekologickej situácie slovenskej spoločnosti*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- GYURGYÍK, L. 2008. Zmeny v demografickej, sídelnej a sociálnej štruktúre Maďarov na Slovensku. In Fazekas, J. Hunčík, P. (eds.) *Maďari na Slovensku (1989-2004). Súhrnná správa. Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie*. Šamorín: Fórum Inštitút pre výskum menšín, s.155-198.
- HALLON, Ľ. 2012. Technická modernizácia na Slovensku 1918-1938. In Bystrický, V.; Kováč, D.; Pešek, J. a kol. *Kľúčové problémy moderných slovenských dejín 1848-1992*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 183-208.
- HALLON, Ľ. 1995. *Industrializácia Slovenska 1918-1938 (Rozvoj alebo úpadok?)*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- HANZLÍK, J. 1967. Vývoj obyvateľstva na Slovensku v období 1869-1961. *Geografický časopis*, 9, 1, 3 – 30.
- HÄUFLER, V. 1976. *Národnostní poměry České socialistické republiky*. Praha: Academia.
- HETÉNYI, M. 2007. Postavenie maďarskej menšiny na Slovensku v rokoch 1939 – 1940. In Pekár, M., Pavlovič, R. (zost.) *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*. Prešov: Prešovská Univerzita, s. 127-142.
- HORVÁTHOVÁ, M. 2002. *Nemci na Slovensku. Etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odievania*. Komárno, Dunajská Streda: Fórum inštitút pre výskum menšín, Lilium Aurum.
- HROMÁDKA, J. 1943. *Všeobecný zemepis Slovenska*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.

- KÁČEROVÁ, M., MLÁDEK, J. 2012. Population ageing as generation substitutions: economic and social Aspects. *Ekonomický časopis* 60, 3, 259-276.
- KÁČEROVÁ, M., ONDAČKOVÁ, J., MLÁDEK, J. 2012. A comparison of population ageing in the Czech Republic and the Slovak Republic based on generation support and exchange. *Moravian Geographical Reports*, 20, 4, 26-38.
- KAČÍREK, L., OSAĐAN, R. 2015. Náboženské menšiny na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. *Populačné štúdie Slovenska*, 5, 115-140.
- KALINOVÁ 1998. *Sociální vývoj Československa 1969 – 1989*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha.
- KAMENEC, I. 2012. Obyvateľstvo, štát a režim na Slovensku v čase druhej svetovej vojny 1939-1945. In Bystrický, V.; Kováč, D.; Pešek, J. a kol. *Kľúčové problémy moderných slovenských dejín 1848-1992*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 209-230.
- KAMENEC, I. 1992. Problém židovskej národnosti v moderných slovenských dejinách. In Plichtová, J. (ed.). *Minority v politike. Kultúrne a jazykové práva*. Bratislava: Československý výbor Európskej kultúrnej nadácie, s. 222-225.
- KOL. AUTOROV. 1937. *Československá vlastivěda*, řada II, národopis. Praha: Sfinx, 1937.
- KONEČNÝ, S. 2010. Vývoj a niektoré problémy pravoslávnej cirkvi na Slovensku v 20. storočí. In Mačala, P., Marek, P., Hanuš, J. (eds.) *Církev 19. a 20. stoletíve slovenské a české historiografii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 559-572.
- KÓNYA, P. A KOL. 2013. *Dejiny Uhorska (1000-1918)*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove.
- KOREC, P. 2005. *Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989-2004*. Bratislava: Geo-grafika.
- KOREC, P., HORŇÁK, M., SMATANOVÁ, E., KLING, J. 1998. Vývoj počtu obyvateľstva Slovenska a jeho priestorová diferenciácia. In Mládek, J. (ed.). *Demogeografia Slovenska. Vývoj obyvateľstva, jeho dynamika, vidiecke obyvateľstvo*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 5-68.
- KOVACSICS, J. 1963. *Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig*. Budapest: Közgazdasági és jogi könyvkiadó.
- KOVÁČ, D. 2009. Metamorfózy kolektívnych národných identít v 20. storočí. In Kiliánová, G., Kowalská, E., Krekovičová, E (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 276-284.
- KOVAČEVIČOVÁ, S. A KOL. 1990. *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied a Slovenská kartografia.
- KUČERA, M. 1994. *Populace České republiky 1918-1991*. Praha: Česká demografická společnost. Sociologický ústav Akademie věd ČR.
- LAJČIAK, J. 1997. *Slovensko a kultúra*. Bratislava: Q111.

- LÁRIŠOVÁ, P. 2000. *Židovská komunita v Bratislave v roku 1940: historická demografia na základe sčítania ľudu*. Bratislava: Nadácia M. Šimečku, Ústav etnológie SAV, Židovská náboženská obec.
- LIPTÁK, Ľ. 2012. *Medzi Berlínom a Bagdadom (vybrané štúdie z hospodárskych dejín)*. Bratislava: Kaligram.
- LONDÁKOVÁ 2004. Pochybné rovnostárstvo. Ženy za socializmu. *História revue*, č.9-10, s. 33 – 36.
- MAJO, J., KUSEDOVÁ, D. 2015. *Náboženský atlas Slovenska*. Bratislava: Dajama.
- MAJO, J. 2014. Niekoľko poznámok k fenoménu etnicity v súčasnej slovenskej humánnej geografii. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 58, 2, 149-172.
- MAJO, J. 2011. Shrinking minority? Slovak Lutherans fighting with secularism. *Journal for the study of Religions and Ideologies*, 10, 30,39-55.
- MANNOVÁ, E., 2009. Nemci na Slovensku v „krátkom“ 20. storočí. In Kiliánová, G., Kowalská, E., Krekovičová, E (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 392-416.
- MAŠKOVÁ, M. 1999. Demografické stárnutie ve vyspělých zemích světa ve druhé polovině 20. století. In: *Populační vývoj České republiky 1998*. Praha: Katedra demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, s. 81 – 89.
- MATLOVIČ, R. 2005. *Geografia obyvateľstva Slovenska so zreteľom na rómsku minoritu*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied.
- MAZÚR, E. 1974. Národnostné zloženie. In kol. autorov: *Slovensko, Ľud, I. časť*. Bratislava: Obzor, s. 440-462.
- MLÁDEK, J. 1990. *Teritoriálne priemyselné útvary Slovenska*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- MLÁDEK, J. A KOL. 2006. *Demogeografická analýza Slovenska*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- PAVLÍK, Z., ŠUBRTOVÁ, A., RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 1986. *Základy demografie*. Praha: Academia.
- PEŠEK, J., BARNOVSKÝ, M. 1997. *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948-1953*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- RICHTA R. (a kol.).1969. *Civilizace na rozcestí. Spoločenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Svoboda, Praha.
- ROUPA, M. 2012. Demographic behaviour and the modernization process: A cross-sectional study of fertility determinants in Slovakia 1930. *Sociológia*, 44, 3, 255-290.
- RUSNÁK, J., BYSTRICKÁ, S. 2010. Osobitosti vývoja sektorovej štruktúry na Slovensku po roku 1989. *Geografický časopis*, 62, 2, 165-178.
- SALNER, P. 2009. Transformácia židovskej identity na Slovensku. In Kiliánová, G., Kowalská, E., Krekovičová, E (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie*

- a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 163-175.
- SIGMUNDOVÁ, M. 1983. K otázke tradície systému jedného dieťaťa v rodine. *Slovenský národopis*, 31,3-4, 561-567.
- SIWEK, T. 1996. *Česko – polská etnická hranice*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- SLAVKOVSKÝ, P. 1997. *Agrárna kultúra Slovenska. Premeny v čase*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- SRB, V. 1983. Zmeny v národnosti obyvateľstva ČSSR v letech 1950-1980. *Český lid*, 70, 1, 66-75.
- SRB, V. 2002. *Obyvateľstvo Slovenska 1918-1938*. Bratislava: Infostat, Výskumné demografické centrum.
- STODOLA, E. 1912. *Štatistika Slovenska*. Martin: vlastným nákladom.
- SVETONĚ, J. 1958. *Obyvateľstvo Slovenska za kapitalizmu*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry.
- ŠPROCHA, B., TIŠLIAR, P. 2009. *Štruktúry obyvateľstva v rokoch 1919-1940*. Bratislava: Infostat, Výskumné demografické centrum.
- Štatistická príručka Slovenska 1947*. Bratislava: Štátny plánovací a štatistický úrad, 1947.
- ŠTEFÁNEK, A. 1944. *Základy sociografie Slovenska*. Slovenská vlastiveda III. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.
- ŠUTAJ, Š. 2012. *Maďarská menšina na Slovensku v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram.
- ŠVECOVÁ, S. 1997. Premeny v živote člena rodiny. In Botíková, M., Švecová, S., Jakubíková, K. *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 61-93.
- ŠVECOVÁ, S. 1997. Rodinné formy na Slovensku. In Botíková, M., Švecová, S., Jakubíková, K. *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 9-31.
- ŠVECOVÁ, S. 1986. Slovenská a česká rodina. *Český lid*, 73,4, s. 203-205.
- ŠVORC, P. 2005. Voľby 1920, sčítanie obyvateľstva 1921 a krajinská hranica. In Švorc, P., Harbuľová, L., Schwarz, K. (eds.). *Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848-1938*. Prešov: Universum, s. 185-197.
- TANCER, J. 2009. Hornouhorskí Nemci v 18. storočí. In Kiliánová, G., Kowalská, E., Krekovičová, E. (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 352-371.
- TAJTÁK, L. 1980. Vývin, pohyb a štruktúralne zmeny obyvateľstva na Slovensku v predvojnovom období (1900-1914). *Historický časopis*, 28, 4, 497-530.
- TIŠLIAR, P. 2011. Náčrt ekonomickej aktivity obyvateľstva Slovenska v medzivojnovom období na základe výsledkov sčítaní ľudu. In Fukasová, D., Fialová, I. (eds.) *Kapitoly z dejín hospodárskeho vývinu Slovenska v medzivojnovom období (1918 – 1939)*. Bratislava: Slovenský národný archív v Bratislave, s. 33 – 60.

TIŠLIAR, P. 2014. On employment of women in Slovakia in the inter-war period. In Tišliar, P., Čépló, S. (eds.) *Studies in the Population of Slovakia II*. Kraków: Towarzystwo Slowaków w Polsce Zarząd Główny, s. 63 – 96.

TÍŽIK, M. 2011. *Náboženstvo vo verejnom živote na Slovensku. Zápasy o ideový charakter štátu a spoločnosti*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.

TUČEK, J. a kol. 2003. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha, SLON.

VEREŠÍK, J. 1974a. Skladba obyvateľstva podľa pohlavia a veku. In kol. autorov: *Slovensko, Ľud, I. časť*. Bratislava: Obzor, s. 372-403.

VEREŠÍK, J. 1974b. Ekonomická aktivita obyvateľstva a príslušnosť k hospodárskym odvetviám. In kol. autorov: *Slovensko, Ľud, I. časť*. Bratislava: Obzor, s. 412-426.

## Zdroje štatistických údajov

*HISTORICKÝ lexikón obcí Slovenskej republiky 1970-2001*. Bratislava: Štatistický úrad SR, 2003.

KOL. AUTOROV. 1983. *Sčítanie ľudu, domov a bytov 1980. Slovenská socialistická republika*. Bratislava: Slovenský štatistický úrad.

KOL. AUTOROV. 1975. *Rozvoj spoločnosti v Slovenskej socialistickej republike z výsledkov sčítaniu ľudu, domov a bytov 1970*. Bratislava: Slovenský štatistický úrad.

KOL. AUTOROV. 1965. *Stredoslovenský kraj v číslach, ekonomický rozvoj. Výsledky sčítania ľudu, domov a bytov, perspektíva vývoja do roku 1980*. Bratislava: ŠEVT.

KOL. AUTOROV. 1964. *Východoslovenský kraj v číslach, ekonomický rozvoj. Výsledky sčítania ľudu, domov a bytov, perspektíva vývoja do roku 1980*. Bratislava: ŠEVT.

KOL. AUTOROV. 1964. *Západoslovenský kraj v číslach, ekonomický rozvoj. Výsledky sčítania ľudu, domov a bytov, perspektíva vývoja do roku 1980*. Bratislava: ŠEVT.

*MAGYAR statisztikai évkönyv, új folyam IX 1901*. Budapest: A Magyar kir. központi statisztikai hivatal, 1902.

MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK. 1920. *A Magyar szent korona országainak 1910.évi népszámlálása, VI. rész – végeredmények összefoglalása*. Budapest: A Magyar kir. központi statisztikai hivatal.

MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK. 1909. *A Magyar korona országainak 1900.évi népszámlálása, X. rész – végeredmények összefoglalása*. Budapest: A Magyar kir. központi statisztikai hivatal.

MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK. 1904. *A Magyar korona országainak 1900.évi népszámlálása, II. rész – a népesség foglalkozása községekint*. Budapest: A Magyar kir. központi statisztikai hivatal.

MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK. 1902. *A Magyar korona országainak 1900.évi népszámlálása, I. rész – a népesség általános leírása községekint*. Budapest: A Magyar kir. központi statisztikai hivatal.

MAJO, J. 2012. *Historicko-demografický lexikón obcí Slovenska 1880-1910. Štruktúra obyvateľstva podľa materinského jazyka a náboženského vyznania*. Bratislava: Štatistický úrad SR.

*SČÍTÁNÍ lidu a soupis domů a bytů v republice Československé ke dni 1. března 1950. Díl I. Nejdůležitější výsledky sčítání lidu a soupisu domů a bytů za kraje, okresy a města*. Československá statistika, řada A, svazek 3. Praha: Státní úřad statistický, 1957.

*SČÍTÁNÍ lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930, díl I. Růst, koncentrace a hustota obyvatelstva, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání*. Československá statistika, sv. 98, řada 6. Praha: Státní úřad statistický, 1934.

*SČÍTÁNÍ lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930, díl II. Povolání obyvatelstva, část 1., druhy, skupiny a třídy hlavního povolání, poměr k povolání a sociální příslušnost, třídy vedlejšího povolání*. Československá statistika, sv. 104, řada 6. Praha: Státní úřad statistický, 1934.

*SČÍTÁNÍ lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921*. Československá statistika, sv.9, řada VI. Praha: Státní úřad statistický, 1924.

*SČÍTANIE ľudu na Slovensku zo dňa 15.12.1940*. Bratislava: Štátny plánovací a štatistický úrad, 1946 (rukopis).

*SČÍTANIE ľudu na Slovensku zo dňa 15.12.1940. Príslušnosť prítomného obyvateľstva k povolaniu podľa okresov, obcí a tried povolania*. Bratislava: Plánovací a štatistický úrad, 1948.

*SČÍTÁNÍ lidu 1950, obecné třídění. Přítomné obyvatelstvo podle pohlaví, věku a národnosti*. Bratislava: Štatistický úrad SR, 1957 (nepublikovaný rukopis).

*SČÍTÁNÍ lidu 1950, obecné třídění. Přítomné obyvatelstvo podle poměru k povolání a úseků objektivního povolání, podle náboženského vyznání a přistěhování do obce*. Bratislava: Štatistický úrad SR, 1957 (nepublikovaný rukopis).

SČÍTANIE obyvateľov, domov a bytov 2001. Bratislava: Štatistický úrad SR, 2002.

SČÍTANIE obyvateľov, domov a bytov 2011. Bratislava: Štatistický úrad SR, 2011.

SRB, V. 1967. *Demografická příručka*. Praha: Svoboda.

*Štatistický lexikón obcí v krajine Slovenskej*. Praha: Štátny úrad štatistický, 1936.

TIŠLIAR, P. 2011. *Národnostný kataster Slovenska v roku 1940*. Bratislava: Slovenský národný archív.

*POČET obyvateľ v obcích (přepočtený na definitivní výsledky SLDB 2011) - k 1.1.2011*. Praha: Český statistický úřad.

K dispozici na: <https://www.czso.cz/documents/10180/20556271/13011103.xls/d3520b7b-6351-458a-848e-938bac1c5d1a?version=1.0> <citované 1.6. 2015>

*PŘEDBĚŽNÉ výsledky. Sčítání lidu domů a bytů k 3. březnu 1991 v České a Slovenské Federativní republice.* Praha: Federální statistický úřad, 1991.

*PŘEDBĚŽNÉ výsledky. Sčítání lidu domů a bytů k 1. prosinci 1970 v ČSSR, 1. díl.* Praha: Federální statistický úřad, 1971.

*RETROSPEKTIVNÍ lexikon obcí ČSSR 1850-1970 I/1 a I/2.* Praha: Federální statistický úřad, 1971.

Názov: Storočie populačného vývoja Slovenska II.: populačné štruktúry

© Mgr.Juraj Majo, PhD. - © RNDr. Branislav Šprocha, PhD.

Vydal:  
INFOSTAT – Výskumné demografické centrum  
Leškova 16  
817 95 Bratislava

Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta,  
Katedra humánnej geografie a demografie  
Ilkovičova 6, Mlynská dolina  
842 15 Bratislava

Centrum spoločenských a psychologických vied SAV  
Šancova 56  
811 05 Bratislava

1. vydanie, 2016

Rozsah: 126 s., 8,3 AH

**ISBN 978-80-89398-31-7**

**EAN 9788089398317**

